

3 1761 06567541 5

КИЇВ-ЛЬВІВ-ВІДЕНЬ,

Р.Б.1918

У другому році відбудування Української
Держави.

Т-во „ВЕРНИГОРА“

BRIEF

GB

0059091

ШКІЛЬНА СЕКЦІЯ Ч. 21.

Степан Рудницький

ПОЧАТКОВА ГЕОГРАФІЯ

для народніх шкіл

Pochatkova geografia dlia narodnih shkil

З багатьома малюнками і картою.

Коштує 12 гр.

КИЇВ — ЛЬВІВ — ВІДЕНЬ, Р. Б. 1919.

У третьому році відбудування Української Держави

Т-во „ВЕРНИГОРА“

Друковано 50.000 примірників.

92107
GB
005-9091

Наша рідна земля.

Що року бачимо, як з теплого вирію прилітають до нас птахи, що покинули нас у осени перед лютою зимою. Хоч і як гарно їм жилося в теплих краях, та вони всетаки вертають на своє давнє гніздо, в свою вітчизну. Птах знає й любить своє гніздо, польовий чи лісовий звір теж знає й любить свою домівку. І нам людям таксамо люба наша батьківщина.

Наша батьківщина називається Україна. Велика й славна ця земля! Тут жили наші пращурі, діди й батьки. Вони захищали Україну своїми грудьми, поливали її своєю кров'ю в боротьбі й потом при праці. На Україні ми родилися, на Україні живемо, вона нас годує й зодягає, в українській землі зложимо наші кости.

Ми винні Україні нашу гарячу любов. Ми повинні для неї жити й з усіх сил цілий наш вік працювати, щоб вона велика була між державами світу, щоб український народ був щасливий і великий між іншими народами.

Географія України.

Щоб ми могли нашу Україну як слід любити, мусимо її як слід пізнати.

До доброго пізнання чого небудь у світі веде тільки наука. Тому треба нам як найбільше вчитись про Україну.

Ця наука, що дає нам всі найважливіші відомости про землі й народи, зветься географія або землезнання. Географія України розказує про українську сушу й

українське море, про гори, горби, височини й низи України, про її ріки, озера, болота, про підсоння України, про рослини й звірів, що живуть на Україні. Географія України вчить нас пізнавати український наріз, його села й міста, його хліборобство, ремесло й торгівлю — просто сказати, усе життя-буття українського народу.

Учимося географії України, щоб знати, яка велика й богата Україна, яка гарна її природа, який великий її народ, яким щасливим може він бути, коли свою батьківщину гарно пізнає, кріпко любитиме й з усіх сил попрацює для її й свого добра!

Перші розглядини по небу й землі.

Коли вийдеш на таке місце, що на всі сторони можна вільно розглянутись, побачиш над собою небо наче велику баню, довкола-ж себе землю наче широченну площу. По синьому небу ходять сонце, місяць і зорі, деколи воно закрите хмарами. На землі-ж бачимо всяке: гори й долини, ріки й озера, ліси й поля, людські домівки, села, міста, шляхи й т. и.

Дуже цікаве й важне це, що бачимо на небі. По ній ходять небесні світила. Між ними найважливіше сонце. Воно своїм світлом і теплом творить всяке життя на землі. Від його світла й тепла ростуть рослини, живуть звірі й люде. Сонце що дня рано сходить, заточує по небу великий лук, стає найвище все в одній стороні неба, потім опускається знов униз і ввечері заходить. Тим робом сонце показує нам час. Коли воно нам світить, є день, коли воно заїде, починається ніч. День і ніч творять разом добу. Пори дня: ранок, полудень і вечір теж вказує нам сонце.

Сонце вказує нам також сторони світа. Там де воно стоїть що день найвище, є південь, у протилежному напрямі є північ, там де сонце сходить, є схід, де заходить — захід.

Сонце не все ходить одною дорогою по небу. В зімку воно сходить пізно, заточує тільки невеличкий лук, стає опівдні невисоко, заходить скоро. Тому воно ні не має часу добре нагріти землі, ні не має спромоги до цього, бо його проміння падає дуже скісно. Тому маємо зиму з її морозами й метелицями.

У літку сонце сходить дуже рано, заточує дуже великий лук по небу, стоїть опівдні височенько, заходить пізно. Оттому воно довго й сильно може ogrівати землю — маємо літо з його спеками.

На весну і в осени сонце ходить посередньою дорогою, тож освітлення й ogrіття землі тоді середне.

Цей кружок, що на нім нібито сходить небо з землею, зовемо овидом. Він завсігди і всюди круглий. Колись думали люде, що ген далеко на овиді спирається небо на залізних стовпах, що вбиті в землю. Наш найбільший поет Тарас Шевченко малим хлопцем пускав ся в дорогу до цих залізних стовпів.

Та ніші ми знаємо, що в нашому овиді міститься тільки малесенька частина нашої землі. Коли станемо йти, щоб дібралась до границь овиду, не знайдемо їх, а побачимо тільки ніші гори, ріки, села, міста, таки наші, українські. Колиж ще дальше підемо, прийдемо у чужі краї. І коли так все та все в однім напрямку йтимемо, прийдемо по роках на те саме місце, з якого ми вийшли — тількиж з противної сторони.

З цього пізнали вже давно вчені люде, що наша земля не плоска. Вона величезна куля. На її поверхні лежать різні землі — краї. Між ними Україна, хоч і яка вона велика, займає тільки одну п'ятсотну частину всієї поверхні землі.

Тому що земля куля, наш овид завсіди круглий і невеликий. Круглість землі заслонює нам все, що дальше од нас віддалене. Колиж вийдемо на якесь високе місце — на

дзвіницю, могилу, на горбок або гору, тоді наше око сягне дуже далше. Тоді бач можемо заглянути понад круглість землі.

Г л о б.

(Віденський шкільний гльоб Ротганда, накл. картограф. закл.
І. Фрайтаг-Берндт, Відень).

Тому що наша земля кругла, бачимо з далека тільки шпилі гір, верхи дзвіниць, дерев. Колиж підійдемо ближче, побачимо вже цілу гору, цілу дзвіницю, ціле дерево. Колиб наша земля була плоска, не булоб нічого такого. Наш овид бувби необмежений, ми бачилиб у суміш від разу усе, що є на земній поверхні.

Тому що наша земля куля, мусить її докладний образ теж кулею бути. Таку кулю, що на ній нарисована ціла поверхня землі з морями, сушами, горами, ріками, державами, містами, зовемо ільобом. Ільоб дає нам образ усєї землі, хоч дуже-дуже зменшений. Бо наша земля дуже велика. Щоб її раз навкруги обійти, треба доброму піхотинцеві більш як півчверта року.

Що таке овид? Розкажи й покажи рукою, як ходить сонце по небу! Покажи всі сторони світа! Розкажи про зиму, весну, літо, осінь, що й як знаєш!

Опиши свою рідну хату, село чи місто! Що бачиш на своїм овиді, коли ти вийшов на яке відкрите високе місце в твоїй рідній стороні? Розкажи про свою рідну сторону!

Географічні карти.

Найкраще вчитися географії, коли пізнаємо всі земні краї на власні очі. Та до того треба цілий свій вік подорожувати по всіх краях. І то людського життя не стане, щоб перезнати бодай свій рідний край як слід. Тому мусимо вчитися географії з книжок і малюнків, що представляють нам описом і рисунком різні краї нашої землі. Між малюнками, що їх уживаємо до науки географії, найважливіші географічні карти або мапи. Це докладні картини земної поверхні, тільки багато разів поменчені. На кожній мапі є число, що каже нам, на скільки дійсні довжини на мапі зменчені. Це число зоветься розмір карти або мірило. Коли розмір $\frac{1}{1,000,000}$, то значить, що один аршин на цій мапі рівний мільйонові аршинів у дійсности. Коли на такій мапі віддаль між Києвом та Харковом 400 міліметрів, то значить, що в дійсности вона мільйон раз більша або 400 кілометрів*).

Тому що образ землі на картах так сильно зменчений, не може там бути всього того, що є в дійсности на

*) 1 кілометр — коло одної версти.

поверхні землі. Та все таки на мапах, що мають дуже великий розмір, є навіть більші будинки — ось церкви, палати, залізничні двірці.

На мапах трохи меншого розміру є села, шляхи, криниці, потічки. На картах малого розміру багато менше нарисовано, та є суші й моря, гори, горби, височини, низи, ріки, річки й озера, сади, міста, містечка й деякі великі села, шляхи, границі держав і земель та багато дечого иншого.

Географічні карти показують нам усе найважливіше, що знаходиться на земній поверхні. Тому при науці географії треба завжди мати перед очима мапу й на ній слідити це все, чого вчимося з книжки. При цій книжці знаходиться карта України, де закрашені всі ті простори, на яких живе великий український народ.

Що таке географічна карта? Покажи на карті України її розмір! Чи можна на мапі змірити віддалення двох місць і як? Розглянься по карті України й розміркуй, що всі знаки, що там є, можуть означити!

Українське море й його береги.

Поверхня земної кулі тільки в одній третині є сухопутна, більш як дві третини заливають води світового моря або океану.

Є три головні океани: Великий, Індійський і Атлантийський, що обливає нашу частину світа, Європу. Одну десятю частину Європи займає наша рідна Україна.

Україну обливає від півдня море, що зветься Чорне море. На мапі України бачимо його на низу. На географічних картах на низу завжди буває південь, на горі північ, по правім боці схід, по лівім захід. На мапі море розмальовується синьою фарбою. Чим глибше море, тим темніша синя фарба.

Море це величезне збірництво води. Коли відпливемо далеко від берега, нічого не побачимо крім води й неба.

Море дуже глибоке. Глибина Чорного моря більша як дві тисячі метрів*) (два кілометри або версти).

Своєю шириною і глибиною Чорне море дуже величне і гарне. Воно одно з найгарніщих морів на світі, для нас Українців воно з усіх найгарніше, бо воно наше рідне, українське море. По нім вже тисячу років тому плавали українські купці, щоб торгували на чужині, ходили наші кпівські князі морськими походами на Греків, буяли наші славні козаки-запорожці своїми чайками й воювали Турків і Татарів. Багато-багато вкраїнської крові змішалось з водами Чорного моря, багато українського люду й добра у нім потонуло. Та це повинно лиш підбадьорювати нас, щоб ми наше море ще більше любили й ним дорожили.

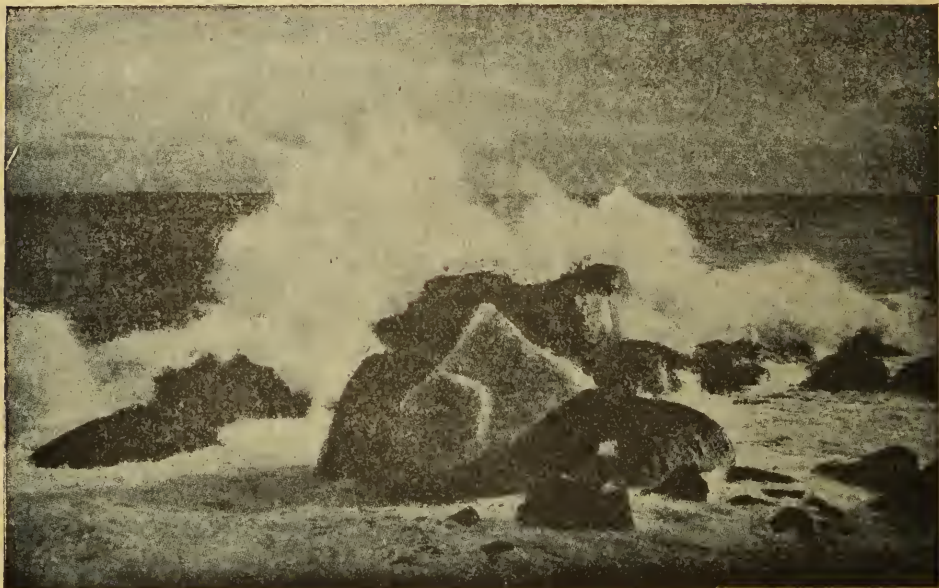
Бо море це найкращий шлях для торгівлі й усякої лучби. Нікуди людей ні добра так дешево не перевезеш, як морським кораблем. З українських берегів Чорного моря вільна дорога українським кораблям до всіх морів світу, у всі закутини земної кулі, щоб туди везти наше збіжжя чи що наше й звідсіля привозити всяке заморське добро.

Вода в Чорному морю, як у всякому иншому морю, не пливе а здебільша стоїть. Та вона рідко коли непорушна наче велитенське дзеркало. Звичайно на морі йде хвиля. Вітер розгойдує воду й вона здіймається у водяні вали. Коли вітер слабший, вони невеличкі, тихо шумлять при березі. Колиж вітер сильний або прийде хуртовина, тоді хвилі Чорного моря здіймаються високо наче хати, їх верхи запінені, вони з шумом і ревом розбивають береги. Горе тоді кораблеві чи иншому судну, що плаває по розбурханому морю! Коли керманічі заздалегідь не причалять до берега, або не втечуть на повне море, вітер і хвиля розбивають судно об беріг або об підводні скелі чи лави.

---

*) Метр — коло півтора аршини.

На всіх морях вода що шість годин прибуває, підноситься й заливає беріг, то знов опадає і відступає від берегів. Це зветься приплив і відплив моря. На

Буря на Чорному морі.

Чорному морі приплив і відплив дуже слабенькі, так що їх важко добачити. Це тому, що Чорне море з усіх боків оточене сушею.

По всіх океанах і морях є морські струї. Морська вода пливе там наче велитенськими ріками серед спокійної води. І на Чорному морі є така струя. Вона йде здовж берегів України від сходу до заходу (на мапі від правої руки на ліву) а коло дунайських гирл завертає на південь.

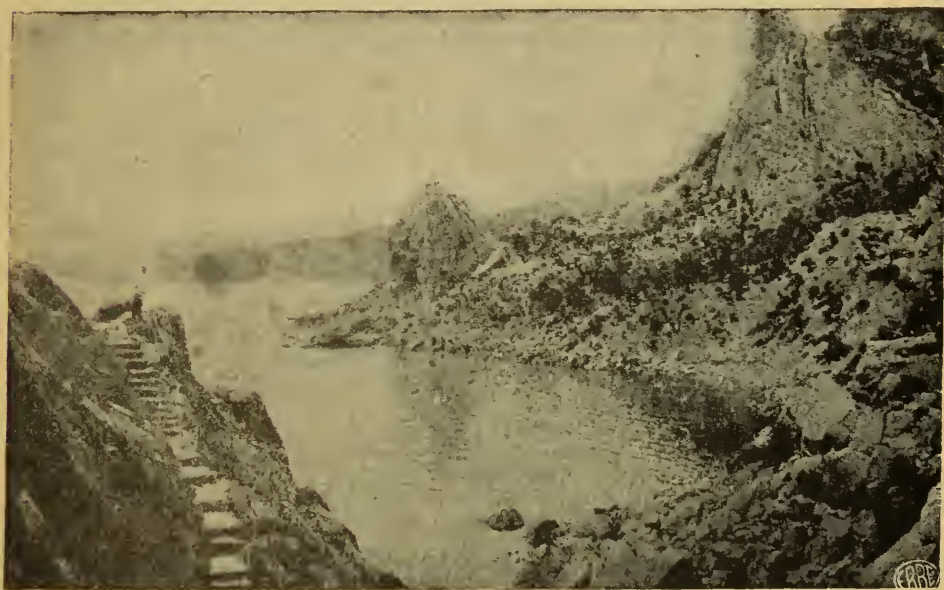
Вода всіх морів солона, з неї можна добувати сіль. Це й робиться на берегах України. В Чорному морю вода менче солона як в інших морях, бо в Чорне море вливається багато великих рік, що приносять сюди багато прісної води.

Таке море, як Чорне море, зовемо середземним, бо воно зі всіх усюдів окружене сушею.

Українські береги Чорного моря не прості а сильно повигинані й повизублювані. То суша висувається ширшими чи вузкими виступами в море, то море втискається в сушу своїми відногами.

Великі відноги моря, що врізуються в сушу, зуться затоками, менчі — сагами. Є маленькі саги, дуже вигідні для кораблів. Там вони безпечні від морських хвиль і вітрів, можуть вільно стояти при березі, там їх навантажують і вивантажують. Такі саги зовуться пристані або порти.

При берегах України бачимо теж виступи суші, облиті з усіх боків водою, та все таки сполучені з сушею,

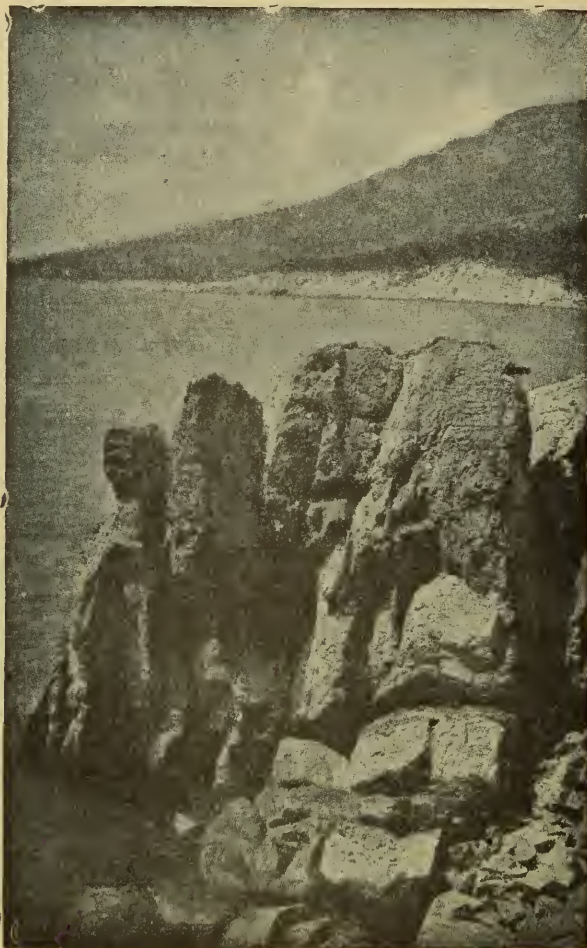
Сага на березі Криму.

часто вузькою шийкою. Такі великі виступи суші зуться півострови.

При берегах України є теж один більший півострів, що зветься Крим. Є й менчі півострови, цілком малі, що гостро врізуються в море, вони зуться роги. Частина суші, облиті з усіх сторін водою, зуться острови.

Вони часто виступають громадами. При берегах України островів мало.

На західній сторони Криму творить Українське море велику затоку, що зветься дунайсько-дніпровська

Високий беріг моря на Криму.

Тут є декілька саг, тут виходять лимани Дністра, Бога й Дніпра на море; тут є гарні пристані: одеська, миколаївська й севастопільська.

На східнім боці Криму бачимо другу відногу Чорного моря — **Озівське море**. Це маленьке середземне море.

Керченська протока лучить його з Чорним морем. Протока це вузька смуга морської води, що лучить із собою два моря.

Озівське море мілке й має воду ледви солонувату. Його відпога це Гниле море, відділене арабатською косою, цебто довжезною піскуватою смугою суші. Таких кіс багато на Чорному й Озівському морю при українських берегах.

Береги України низинні, хоч доволі високі здаються від моря. Тільки південний беріг Криму гористий.

Високий беріг Криму зі скалистим рогом.

з дуже гарними краєвидами. Щоб ними намілуватись і випкупатись у морі, зїздяться сюди що року люде з далеких сторін. Таксамо гористе й дуже гарне побереже української Чорноморщини. Є тут гарна пристань у Новоросійську.

Чорне й Озівське море здавна славляться тим, що повно в них усякої риби. Цілі валки українських чумаків розвозили ще недавно чорноморську сіль і рибу по

всій Україні. Тепер здебільшого розвозиться таке залізницями.

Покажи на мапі Чорне море! Де воно найглибше? Чому плавба морем така користна? Що це морські хвилі, приплив і відплив, струї? Що це середземне море? Що це затока, сага, пристань, протока? Що це півострів, ріг, шийка, острів, коса? Де береги України високі, де низинні? Покажи на мапі! Покажи все, що читаєш у книжці, відразу на мапі й запам'ятай собі обриси моря й суші!

Гори, височини й низи на землі.

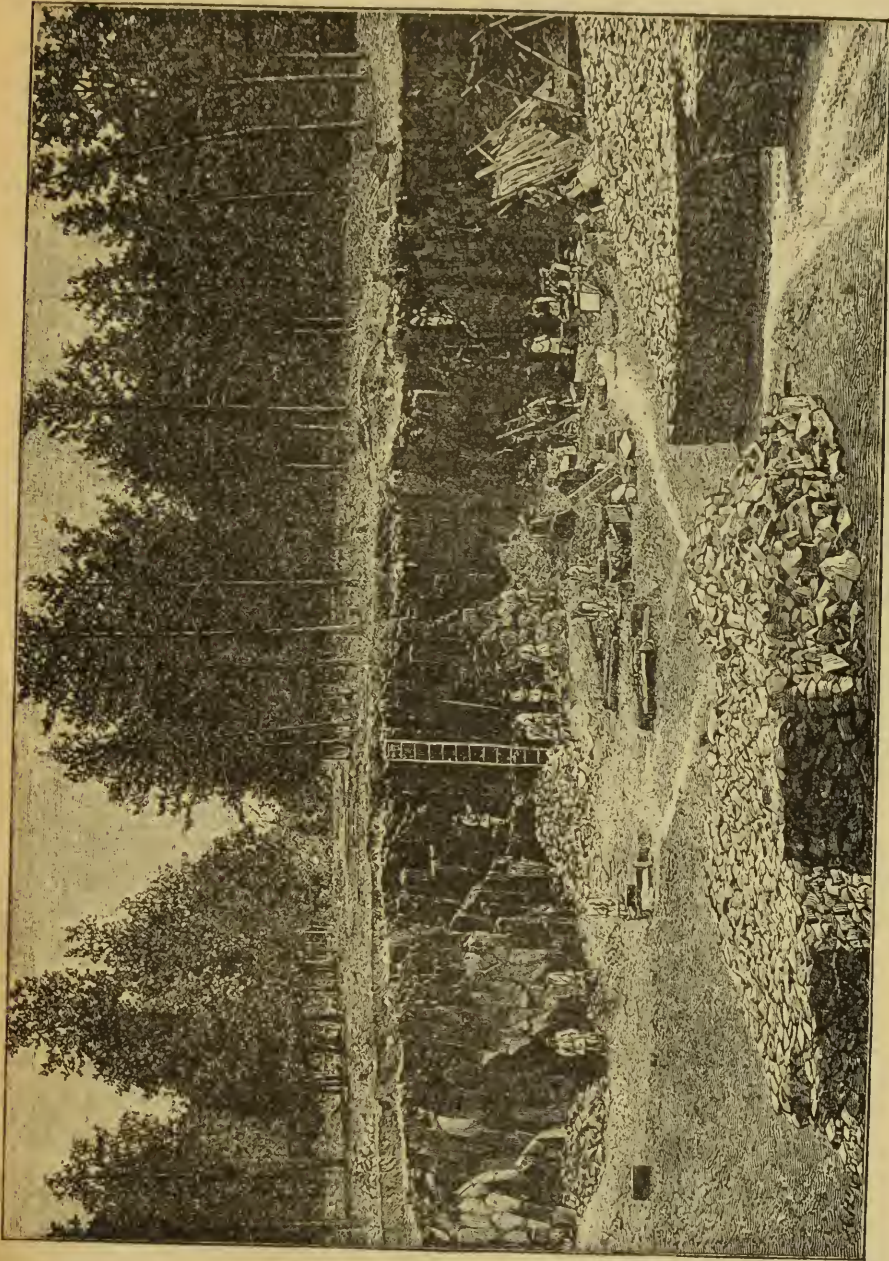
Живемо на ційкій поверхні землі. На ній стоять наші домівки, села, міста, на ній сіємо збіжжя, садимо городнину й садовину, на ній проходять шляхи.

Ціпка поверхня землі є звичайно зверху пухка, сінка. Цей верхній шар землі зветься цілина або ірунт. Цілина може бути або чорноземна, або піскувата або глиняста. Найбільше родюча цілина є чорноземна. Її на Україні дуже багато, мало де її нема. Тому Україна може найбільше родюча між усіма краями світа.

Під пухкою цілиною залягає звичайно камяне румовище а ще глибше тверда лита скала. Декуди виходять скали й на саму поверхню землі. І скали не є байдужі для чоловіка. З них він добуває камінь і вапно на свої будівлі.

В скельних шарах України є і всіляке инше добро: вугіль, залізо, сіль, ртуть і инші чоловікові дуже корисні нерости — мінерали. Добувають їх у копальнях — шахтах.

Сама поверхня землі буває або рівна, або нерівна. Такий простір землі, що рівний наче стіл або легко хвилястий, зветься рівнина. Рівнини звичайно простягаються над морями. Нераз вони далекі від моря та всетаки невисоко над його зеркалом положені. Висоту ріжних місць на земній поверхні мірється бач все від зеркала моря.

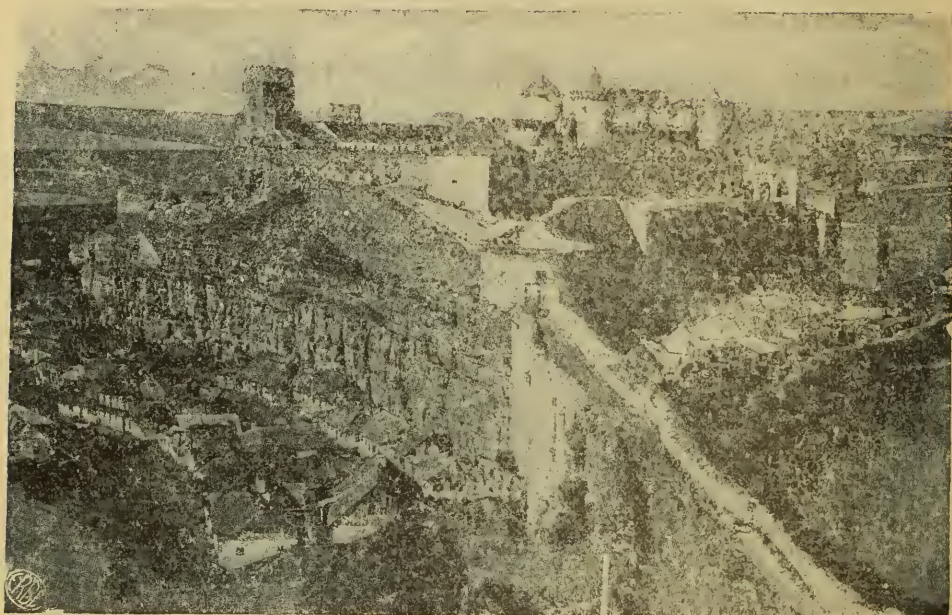

Кам'яний лім на Волині. (Під тонким шаром щілини видно скалу, що її ламають на камінь.)

Рівнина невисоко положена зветься низиною або низом. Бувають часом рівнини положені високо на сотки або й тисячі метрів чи сажнів понад зеркало моря. Такі рівнини земо височинами. Щоб зватись височиною,

мусить всякий простір земної поверхні лежати бодай на 100 сажнів (200 метрів) понад зеркалом моря.

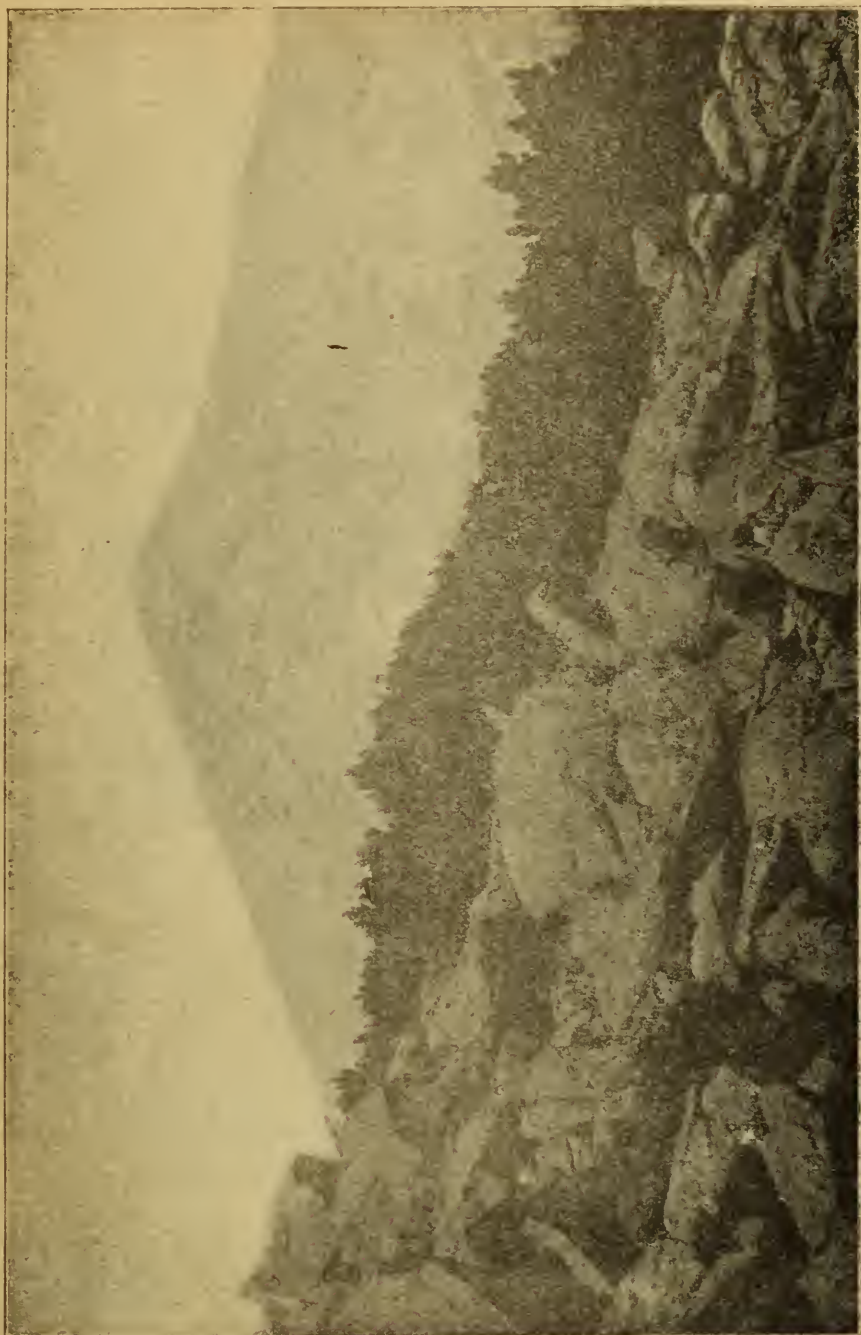
Подільська височина коло Кам'янця.

По низинам і височинам зустрічаємо дуже часто узгірря або горби. Це невеличкі знесіння земної поверхні. Вони невисокі, їх узбіччя звичайно пологі, верхи круглаві. Такий край, де багато горбів, звемо горбовиною.

Великі знесіння земної поверхні звемо горами. У кожній горі є обнога, цебто те місце, з якого вона підноситься. Над обногою здіймаються узбіччя — боки гори. Найвище місце гори зветься вершок або шпиль,

Гори мають ріжну подобу. В одних узбіччя пологі, вершок круглий—це щовби. У других узбіччя стрімкі, верх наче стіжок—це стогни. В інших узбіччя стрімкі верх гострий—це остріці. Вони бувають у дуже високих горах, виходити на них тяжко й небезпечно.

Країна, вкрита горами, зветься верховина.

Стіг. Гора Сивуля в Іоріанах.

Горби й гори рідко де стоять самітно. Звичайно вони або згуртовані в громаду — тоді це громадні гори, або впорядковані в ряди. Тоді це пасмові гори.

Пасмо гір або гірський хребет це ряд гір, що тягнеться в однім напрямку. Воно має подобу велитенської шиши або закріплої-водяної хвилі, після того чи верхи гір у пасмі є гострі чи круглаві. Заглиблення між верхами звуться прислопи. Коли прислопи широкі й глибокі й

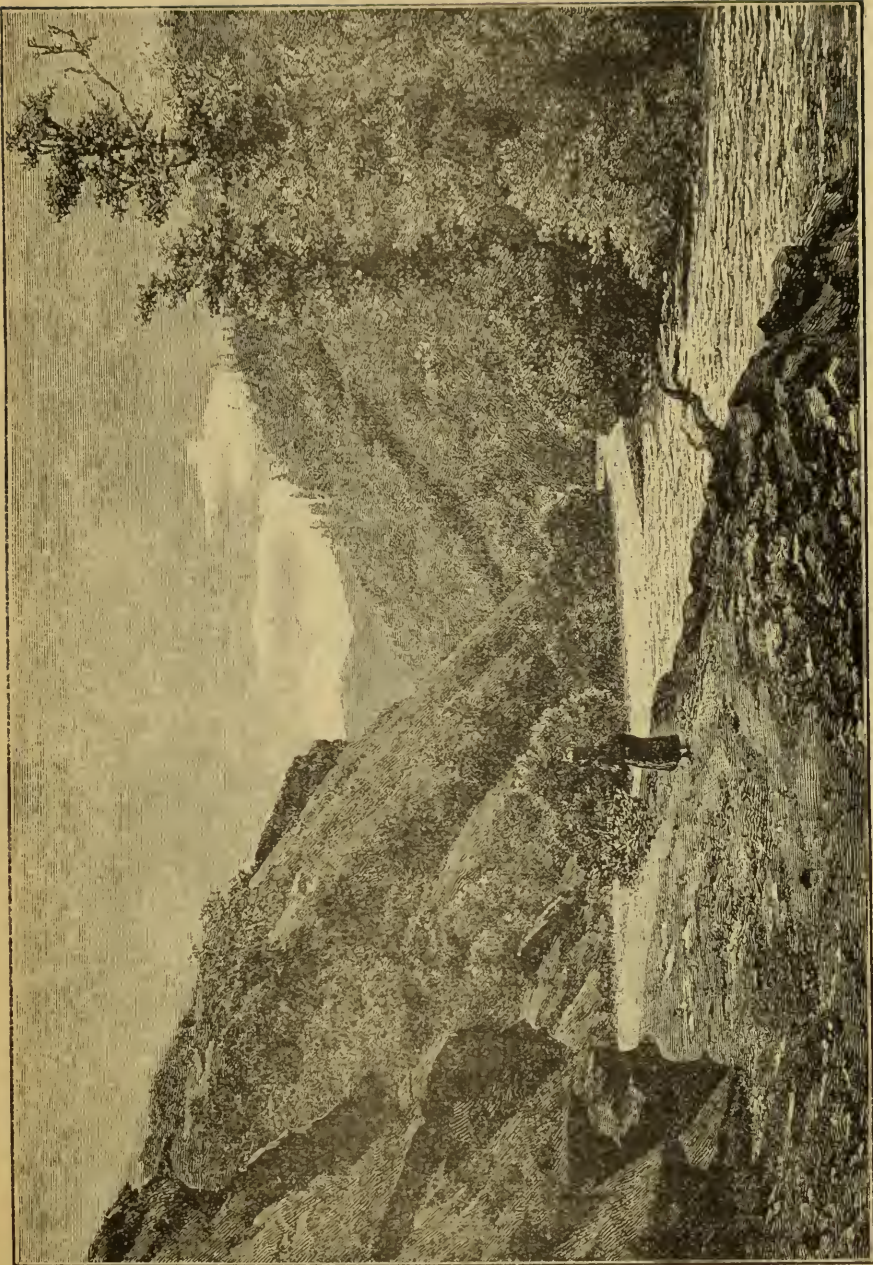

Остриця.

позволяють легко перейти в поперек гірського пасма на другий бік, звемо їх провалами.

Поміж горами й горбами простягаються долини. Це поздовжні заглиблення земної поверхні наче великі борозни. В них плывуть ріки, річки й потоки — вони й повижолоблювали собі ці долини. Долини бувають ріжні. Одні є довгі, глибокі й широкі — тоді їх звемо головними долинами. Другі бувають коротші, вуці, менче глибокі — це побічні долини.

У пасмових горах долини або проходять поздовж хребтів — тоді їх звемо поздовжні долини, або йдуть у поперечному напрямові, тоді їх звемо поперечні долини. Бувають і такі долини, що проломлюють у попе-

Гірська долина

рек цілі гірські пасма. Такі долини зємо проломовими долинами.

Долини є й на височинах і на низах. На височинах

вони звичайно тісні, крутобокі. Звуть їх ярами. На низинні долини бувають широченні й неглибокі.

На географічних картах мож значити всю подобу земної поверхні. І так: значиться низини звичайно зеленою краскою, височини жовтаво бурою, гори бурою, червоною то що. Крім того зазначається тінюванням або дрібонькими черточками всі ті місця, де земна поверхня нерівна. Чим більше поверхня землі перівна, чим стрімкіші склони гір, тим темнішу кладеться тїнь, тим черточки грубші й густіще одна коло другої стоять.

Гори, височини й низи України.

Наша рідна Україна це край переважно рівний. Нераз і сотню верст переїдеш та не побачиш ні гір ні навіть вищих горбів. Більше як девять десятих пайок України залягають великі низи або пологі височини. Тільки денеде бачимо горбовину. Лишень одна десята пайка України вкрита верховинами.

Є три верховини на Україні: Карпати, кримські гори й Кавказ. Вони стоять наче три велитенські вали на південних межах України.

Карпати це дуже довга наче серп-вигнута зморщка на земній поверхні. Середуца третина довго простягнуеної карпатської верховини споконвіку заселена українським народом.

Карпати дуже гарні гори. Їх узбіччя вкриті дрімучими чапниними лісами, по хребтах тягнуться розкішні, багаті всіляким зіллям і квітами луки-полошини, ще вище здіймаються стрімкі скали. Чудовими долинами біжать по скалах і камінню хрустально-прозорі карпатські річки.

Українські Карпати складаються з чотирьох частин. Від заходу до сходу чергують по собі: Низький Бескид, Високий Бескид, дуже скалисті Гортани і най-

вищі між усіма Чорногори, що здіймаються вище 2000 метрів. Найвищий шпиль зветься Говерля.

По північній боці Карпатів простягається довга полоса горбовини, що зветься Підгірря.

Кримські гори це невеличка пасмова верховина, що доходить 1500 метрів висоти. Її плоскими верхами простягаються гірські пастівники, що зветься по татарськи Яйла. Найвищий шпиль це Роман Кош.

Кавказ це найвища верховина України. Це величкі пасмові гори, що здіймаються до таких висот, що їх верхи окуті вічною кригою — ледняками, й білі від снігу, що ніколи не тає. Найвищий шпиль зветься Ельбрус і має звиш 5600 метрів висоти.

По північному боці Кавказу простягається підкавказька горбовина.

Височини на Україні багато й вони займають великі простори. Найдалі на захід висунена височина Розточе, на схід од його лежить Волинська й Подільська височина. На півдні від Поділля простягається Бесарабська височина, на схід од його Подніпрянська височина. На сході України лежать височини Слобжанська й Донецька.

Всі височини на Україні невисокі, поверхню мають рівну, легко хвилясту. Вони поперерізовані долинами, які звичайно глибокі й кругобокі. Найглибші долини це подільські яри, замаєні розкішними садами.

Низини на Україні ще більш як височини. Низини на північній Україні лісисті й болотами вкриті. На південній Україні низи степові.

Низини на Україні розміщені ось як: На північ од Розточа лежить низина Підляшша, на північ од Волині низина Полісся, між височиною Подніпря й Слобожанщиною Надніпрянська низина, між Слобожанською

га Донецькою височиною — низина Донецька, на схід од донецької височини — низина Донська.

Над Чорним морем простягся довжезною смугою Чорноморський степовий низ; його частини це низини: Кримська і Кубанська.

На самі східні межі України сягає Каспійська низина.

Часть Каспійської низини лежить понище зеркала моря. Такий земний простір зветься депресія.

Українські низи безкраї своїм простором. Немове море простяглись вони навкруги. Тільки високі могили, що їх виспали наші гредки на вічну пам'ять оборонцям — героям України чорніють на широкому овиді.

Яка цілина в твоїх сторонах? Чи є там які корисні мінерали під землею? Яка околиця твоєї рідної хати? Що таке рівнина, низина, височина? Чи є вони в твоїй рідній стороні? Що це узгірря, гори? Чи бачив коли долину, горб, гору? Розкажи, що знаєш про них! Чи бачив, як вода жолобить собі долину? Покажи на мапі всі верховини, височини й низи України! Як вони супроти себе розміщені по сторонам світа?

Води на землі.

Кожний з нас знає, що таке дощ чи сніг. Це вода лишня або замерзла, що паде з хмар, що несуться по повітрям, на землю.

Одна частина тієї води випаровує назад у повітря, друга частина відпливає по поверхні землі, третя входить у нутро землі і там розходитьсь по шарах землі.

Шари, з яких складається земна кора, бувають звичайно верхом сипкі. Вони пропускають воду. Та в більшій глибині звичайно бувають кам'яні шари, котрі води не пропускають. Підземна вода мусить збиратися над ними. Там, де непроникальний шар виходить на поверхню землі, випливає на верх також вода і творить джерела.

Джерела бувають звичайно на узбіччях гір, горбів, схилах і пагорбах, над ріками й річками. Коли підземної води мало, джерело ледви слезить, колиж її багато, то сильно бе знід землі.

Вода, пливучи під землею, розпускає в собі різні мінерали — сіль, залізо то що, Часто буває, що в воді джерел розпуцені цілочи мінерали, така вода зветься мінеральна. У нас на Україні багато таких мінеральних джерел на Підкарпаттю й Підкавказю.

Джерела доставляють чоловікові питної води. Де джерел мало або їх зівсім не має, там копають люде ями, так глибоко, аж докопаються до підземних збірників води. Такі ями зверо криницями. З них черуть воду журавлями, помпами то що.

Криниця.

Вода з джерел випливає малими струйками. Вони лучаться в потічки, потічки лучаться в потоки, потоки в річки, річки в ріки. Все те пливучі води. Вони все спливають у тому напрямкові, в якому похилена земна поверхня. Між потоком, річкою і рікою є тільки різниця в величині.

Крім джерельної води пливе в потоках і ріках дощова й снігова вода. Коли її відразу багато прибуде, тоді буває на потоках і ріках повінь. Найбільші повені бувають у гірських ріках України.

Кожен потічок, кожна річка й ріка пливе в своїй долині. Кожна річна долина утворилася тм способом, що вижолобила її довгими віками ця сама річка, котра в ній тепер пливе. Пливуча вода бе об підложжа, по якому пливе, відриває його куснички й несе зі собою. Ці камінчики, що їх вода несе, туть теж об підложжя і жолоблять його. Так творить собі вода рівчак і пливе в нім. Всі пливучі води, чи малі чи великі, мають все на дні своєї долини такій рив, котрим пливуть. Він зветься русло або корито і має два береги: правий і лівий. Правий беріг ріки це той, що е по правій руці, коли ми лицем звернені в цю сторону, куди ріка пливе.

Вода, як пливе в руслі, то жолобить його дно й підмиває його береги.

Все, що відірве від дна й берегів, несе вода зі собою: глину, намуд, пісок, каміння. Каміння по дорозі обточується і з нього робиться кругла ринь або дрібна жорства. Все таке, що вода не може вже унести зі собою, вона осаджує на дні або на берегах русла. Тому на ріках бачимо так часто зарінки, замулки, пісчані лави.

В горах України — ось в Карнатах чи Кавказі — пливуть річки прудко й бурхливо по скелистім дні, сильно його жолоблять і несуть зі собою багато каміння й рини. Їх дно сильно похилене — кажемо, що вони мають великий спад. Деколи дно річки нагло заломлюється й вода кидається долі з гуком і шумом. Такі місця зуться водопади. Декуди річка спадає наче по ступіннях — це пороги або шипоти. Скількість води в верховинських ріках дуже змінна, бувають то повені то маловіддя. Кажемо: стан води змінчивий. Ось тому й задля підводних каменюк і

великих рішиц годяться верховинські ріки тільки до сплаву дерева. Цю частину ріки, що проходить у горах, звемо горішньою течвою ріки.

У горбовинах або височинах пливають ріки значно повільніше. Їх дно менче похилене — спад менчий. Ріки жолоблять уже слабійше, несуть багато піску й осаджують його великими лавами. Стан води робиться постійніший, ріки бувають вже не тільки сплавні але й придатні для річних суден. Цю частину ріки, що лежить у горбовині або височині, звемо середньою течвою ріки.

В низинах пливають ріки цілком повільно. Дно їх дуже нахилене, спад малій. Ріки мало що вже жолоблять, зате

Низова ріка.

дуже багато осаджують, та звичайно тільки пісок і намул. Ріки низин розливаються широко і вються по широких долинах, великими закрутами. Стан води постійний, глибина значна, бродів — себто таких місць, де мож ріку перебристи, майже нема. Томуто всі більші ріки низин є доступні для плавби великим річним а то й морським суднам. Цю частину всякої ріки, що лежить на низині, зовемо долинською течвою.

Не всі ріки мають усі роди течви. У деяких є тільки горішня течва, в інших тільки долишня і т. и.

Усі пливучі води стремлять до того, щоби влитись у море. Такі ріки, що вливаються просто в море, зветься головні ріки; річки, що вливаються в інші ріки, зовемо притоками. Головна ріка разом з притоками творить водяну сіть.

Простір, який займає водяна сіть якоїсь ріки, з якого то простору всі води течуть у цю саме ріку, зветься сточище цієї ріки. Простір, з якого всі води спливають в одно море, зветься область цього моря.

Границі між двома сусідніми сточищами чи областями називаємо в ододілами. Отці вододіли проходять не тільки по гірських гребтах а частенько таки й по височинах і низах.

Коли вододіл низький і плоский, легко получить ріки двох областей чи сточищ сплавним каналом. Канал це широко й глибоко викопаний рів, по котрім можуть ходити судна.

Це місце, в яким ріка входить у другу ріку, в озеро або в море, зветься устям цієї ріки.

Дуже ріжнородні бувають устя рік до моря. Звичайно буває устя отверте: ріка просто вливається в море; буває й таке, що ріка перед уходом у море розширюється як лійок — це устя лійкувате. Буває таке, що ріка перед устям розділюється на два або більше рукавів, поміж ними є багато острівців. Таке устя зветься дельта.

На берегах України вливаються ріки в море звичайно так: ріка розливається в широке й довге озеро, що зоветься лиман. Лиман відділений від моря довгою косою з піску чи намули. В цій косі буває одна прірва (або більше). Ці прірви зветься гирла — ними вода з лиману вливається в море.

Ріки значимо на манах так, як би вони нам уявлялись.

з великої висоти. Отже — як тончі чи грубіші лінії синьої або чорної краски, вужовато повигинані.

Чи бачив коли джерело? Які криниці в твоїм селі? Чи бачив коли повінь? Які долини мають річки в твоїй рідній стороні? Які корита? Що таке рінь? Що таке водопади, пороги? Чого треба, аби ріка була сплавна? Що таке устя, лиман, гирло? Покажи сточище Дніпра, Дністра, Кубані!

Ріки України.

Води України спливають переважно в Чорне й Озівське море.

До Чорного моря вливається першою від заходу ріка Дунай. Вона по величині друга ріка в Європі. Її устя це велика дельта, в якій здавна живуть потомки славних Запорожців. Дунай має дуже багато пригук. Поміж ними деякі випливають і проходять на наших українських землях. Це Тиса з її притоками, буковинський Серет і бистрий Прут із хрустальним Черемошем, що пливають у Чорногорах.

Недалеко Дунаю впадає в Чорне море лиманом річка Кундук.

Дальша ріка України це бистротечний Дністер. Випливає в Besкиді, пливе по Підгіррю й Поділля, де творить величній яр і пороги (коло Ямполя). Вливається в море великим лиманом.

Правобічні притоки Дністра це бистрі верховинські річки: Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, та бесарабські ліниві ріки Реут і Бик. Лівобіч приймає Дністер: карпатську річку Стривігор і подільські річки: Вершицю, Гнилу Липу, Золоту Липу, Стрину, Серет, Збруч, Смотрич, Ушицю, Лядаву, Мурахву, Русаву, Ягорлик і Кучурган. Всі ці річки маловідні, пливають глибокими ярами. Дністер придатний до плавання, та мало по нім суден ходить.

На схід від Дністра вливаються в свої лимани річки: Куяльник і Тілігул, маловідні і невеличкі.

Дальша велика ріка України Бог, розмежовує височини Поділля й Подніпря. В скалистому кориті Бога не багато води; тому він не сплавний. Аж випливши на Чорноморський низ, стає Бог сплавний і творить, глибокий лиман, що лучиться в одно з дніпровим.

Притоки Бога, правобічні: Рів, Кодима, Чичикля й лівобічні: Соб, Спнюха з Ятраню, Гірним і Гнилим Тикичем і Виссю, Мертвовод і Інгул всі небагаті водою.

Найбільша ріка України це Дніпро. Він святий для кожного Українця чи Українки, святий своїми споминами про давню славу й давне лихоліття нашого народа. З Дніпром звязана вся доля й недоля України, над його берегами творили ся українські держави, гуртувався споконвіку в одностайну громаду український народ. Над Дніпром все був осередок України, все було її серце.

Дніпро це одна з найбільших рік Європи (третя по Волзі й Дунаєви) і цілої землі. Вибливає Дніпро на Білій Русі, далеко на півночі від України. Вже яко величня судохідна ріка входить він на Україну, ділиться на безчисленні рукави й обливає багато островів і острівців. Його долина широченна, що рік весною заливає її ріка на десяток кілометрів (верстов) широко. Навіть у малу воду Дніпро широкий тут на кілометр і більше. Правий його беріг високий, гористий. Тут на горах розсівся старезний наш Київ, тут на канівських горах здійсмається свята кожному Українцеві могила Тараса Шевченка.

Напрямок течви Дніпра на Вкраїні спершу південно східний. Там, де він змінюється на південний, оба береги долини Дніпра стають високі, долина стає вузька й скалиста, кам'яні шари виходять по її узбіччях і загорожують лавами корито ріки. Оггут починаються славі дніпрові

пороги. Дніпрові води спливають тут по камяних лавах, скажено б'ють о скали й каменюки, творять страшні крутіжки-вири і вкриваються широкими платами білої піни. Рев і шум чути далеко-далеко.

Усіх порогів є дев'ять; найстрашніший між ними це Дід або Ненаситець, що має дванайцять лав. Пороги й дотепер творять велику перешкоду для плавби по Дніпрі. Тому тепер думає український уряд зробити довкола порогів обхідні канали, куди моглиб плисти долі й у верх рікою всілякі судна.

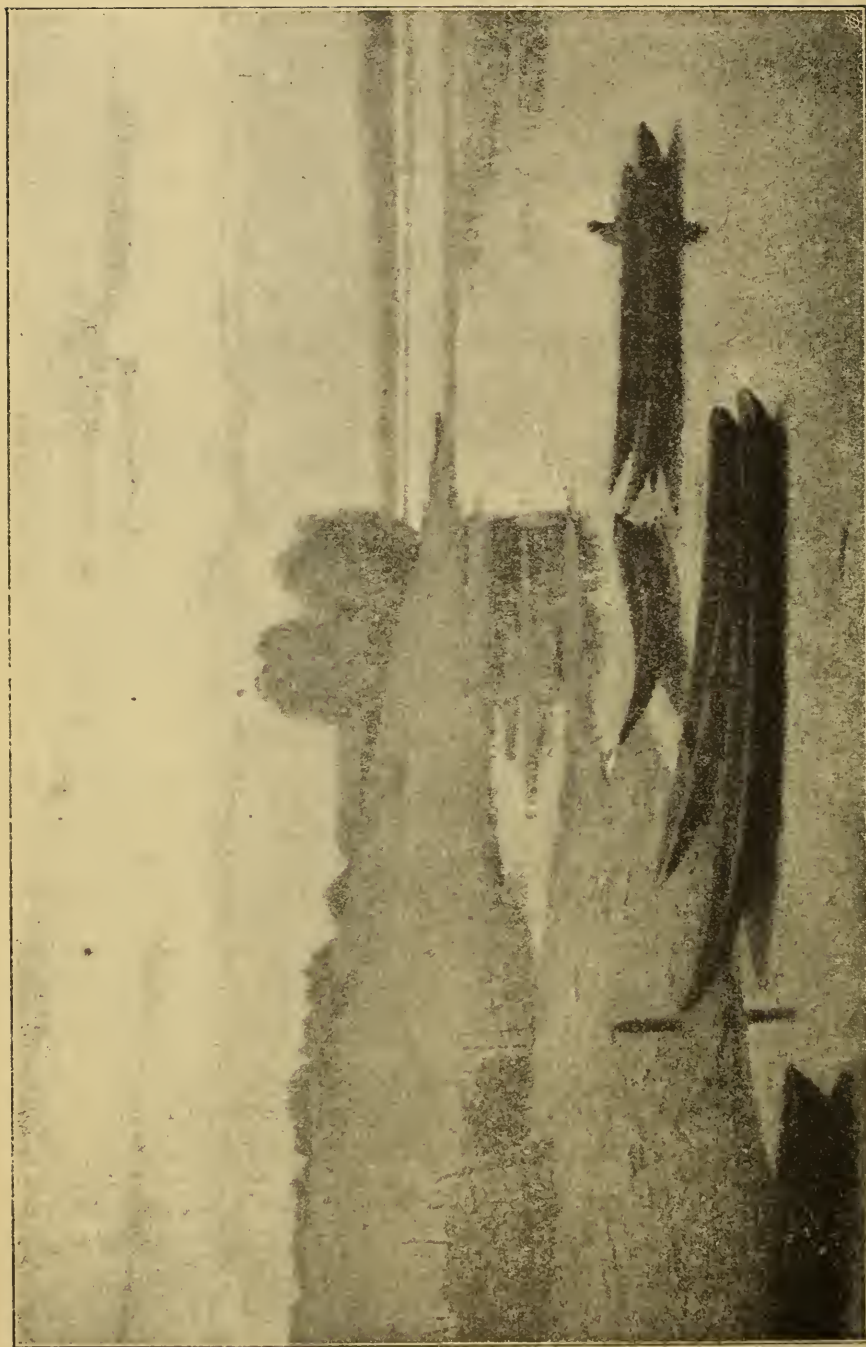
Вийшовши з порогів, завергає Дніпро круто на південний захід. Його долина й корито розширюються відразу дуже сильно. На Дніпрі являється багато островів. На них колись була преславна Запорозька Січ, де виховувались наші герої, що буйними орлами вилітали на Україну боронити її від Турка і Татарина, Ляха й Москвина.

Дніпро на Запоріжжі дуже велика й тиха ріка, доступна навіть морським кораблям. Над його берегами, по безлічі його островів, простягається Великий Луг, де колись Запорожці ловили рибу й звірину, де рубали дерево на свої чайки, що ними пускалися Чорним морем на турецькі й татарські городи.

Аж по своє устя в лиман простягаються понад Дніпром і його рукавами великі плавні. Це гущавини очерету й шувару з підмоклими лісами й луками. Перед самим устям творить Дніпро дельту. Дев'ятьма гірлами падають його води в дніпровий великий лиман. З його веде одно широке гірло в море.

Дніпро є на 2100 кілометрів довгий, його сточище таке велике, як ціла французька або німецька держава. Приток він має дуже багато. Колиб їх всіх разом узяти, можнаб опоясати ними одну третину цілої земної кулі.

Поза межами України дістає Дніпро правобіч Березину, велику лісову ріку. В стежах України пермою вли-

Ріка Припять.

вається в Дніпро велика ріка Припять, що збирає води Полісся й Волині. Правобіч падають у неї Турія, Стоход,

Стир з Іквою, Горинь зі Случею волишською, Уборть і Уж. Лівобіч приймає Припять: Пину, Ясельду, Случ поліську й Птич.

Припять ріка сплавна, по ній ходять пароплави і безліч сплавів, що везуть дерево з Полісся на степову Україну.

Дальші праві притоки Дніпра: Тетерев, Ірпень, Рось, Тясмин й Інгулець (до якого вливаються Жовті води), невеликі й маловодні.

Найважливіші лівобічні притоки Дніпра це сплавна Сож, судохідна Десна з Сеймом, Сула з Удаєм, Псьол з Хоролем, Ворскла, Орел, Самара й Кінська.

З невеличких річок, що плывуть з Донецької височини в Озівське море, найбільші: Молочна, Калміус і Міюс. На Криму є тільки одна більша річка: Салгир.

Дальша велика ріка України це Дін. Він витікає на Московщині й пливе тільки частю своєї течви на Вкраїні. Дін небагато коротший Дніпра, та води в його багато менше й він тому для плавоби менше важний, хоч порогів у його не має. Його правий беріг всюди високий, лівий низький.

З правих приток Дону найважливіший сплавний Донець з Осколом і Калитвою, з лівих Вороніж, Битюг, Хоцер, Медведиця, Сал і Манич.

Ця остання річка дуже цікава. Вона впливає як Калаус на Півкавказю. Вийшовши на низ, вона розливається на два рукави. Один правцює до Дону й Озівського моря, другий до Каспійського озера. Такий розплив ріки зовемо розтокою або біфуркацією.

Останні ріки чорноморсько-озівської області це невеличка степова річка Єя і велика ріка Кубань. Вона впливає з Кавказу як бистра верховинська річка. Вона швидко росте иншими гірськими річками й виходить як велика сплавна ріка на півкавказьку низину. Тут приймає багато

бурхливих кавказьких річок, між ними Лабу й Білу, творить величезні плавні й великою дельтою вливається в море. Одні рукави її йдуть ув Озівське, другі в Чорне море.

Західні межі України належать до сточища Висли, що вливається в Балтійське море. З правих приток Висли проходять на межах України Дуваєць з Попрадом, Вислока, Сян з Вислоком, гранична ріка України Вепр. Найбільша притока Висли це Буг з притокою Мухавцем, що сполучений каналом з Прип'ятю.

Східні окраїни нашої батьківщини сягають знов у область каспійського моря. Це не море а величезне озеро, що не має сполуки з морем. До його вливаються на межах України дві річки: Кума й Терек; обі випливають з Кавказу. Такі ріки, що не вливаються в море а в безвідпливне озеро, звуться середземні. Їх сточища називаємо безвідпливними просторами.

Покажи на карті вододіл між Чорним і Балтійським морем! Покажи горішню, середню й долішню течву Дністра, Кубані! Котрі ріки України пливають тільки по низинах? Котрі мають пороги? Розкажи після мапи, який напрямок має Дніпро в різних частинах своєї течви від джерела по устя! Які ріки пливають на Волині, на Слобіджанській височині?

Нетечі.

Крім пливучих від е на земній поверхні ще й стоячі води — нетечі. Нетечі творяться там, де вода не може свобідно відплисти. Таке буває, коли вода натрапить на заглибину й у ній збірається або коли воді загородить дорогу яка гребля.

Люде самі часто спирають воду. Або копають для неї широкі й глибокі збірники — саджавки, або сплюють у поперек річки насип — греблю. Тоді твориться став. Це штучні нетечі.

Колиж вода розліється у природній заглибині або

зіпреться поза природною греблею, тоді твориться озеро — великий природний збірник стоячої води.

До озера звичайно вливаються потоки чи ріки. Відпливає вода з озера все одною струєю: потоком, рікою

Став на Україні.

або підземною корою. Вода в таких озерах, що мають відплив, таксамо прісна як у ріках. Звемо такі озера річними озерами.

Є теж озера безвідпливні. З них вода не відпливає, бо вся вода, що прибуде, випаровує. Вода в таких озерах є солоня, нераз ще більш, як у морі.

Озера бувають у верховинах (у нас в Карпатах і на Кавказі), на височинах, та найбільше їх по низинах.

На Вкраїні найбільше озер на Поліссю (озера: Святий, Погост, Вигонівське, Князь озеро) і на Чорноморському низу при морських берегах. Там вони солоні й добувають з них сіль. По українських степах густо

Верховинське озеро в Черногорах.

розсіяні невеличкі озерця, що сухими роками висихають.
Каспійське море, це тільки велике безвідпливне озеро.

Озера значимо на мапах, зазначаючи їх береги й замальовуючи синьою краскою.

Коли вода не може свобідно відплисти, а її за мало, шоби утворити озеро, то вона розмочує землю на грязюку. Такі місця, де земна поверхня скрізь болотяна, зовемо болотами, багнами або мочарами. Багна, порослі мохом й иншою болотяною рістнею, звуться руди або рудавини.

Найбільші багна України є на Поліссю, над Припятью й її притоками. Це славні поліські або пинські болота.

Їх що року заливає повінь, так що з села до села мож дістатись під її час тільки човном. Хоч повінь й уступить, то лишаються всюди глибокі ковбані; болото вкрите мохом, шуваром та лозами, всюди таке грузьке, що пройти може тільки бувалий чоловік, що знає всяку стежину й купину серед болота. Тільки в дуже суворі зими болота замерзають і тоді мож свобідно проходити чи проїзжати всюди.

Менчих болот і руд багато на північній Україні, над Дніпром, Дністром і їх притоками.

Болота значимо на мапах громадами точок або черток.

Що таке саджавка, став, озеро? Чи є такі речі у твоїй рідній стороні? Коли так, то розкажи, що знаєш про них!

Підсоння.

При перших розглядинах по землі й небу бачили ми, що сонце що дня сходить, заточує великий лук понад нашим овидом і заходить. Так повстає зміна дня й ночі, які разом творять добу.

Бачили ми також, що цей лук, що його заточує сонце, не є рівний. В оден час він не великий, сонце коротко, ледви 8 годин ходить понад овидом, стає в полудне невисоко. День тоді короткий, соняшне проміння паде скісно

на землю, не може як слід ogrіти повітря — є зима з її снігами й морозами.

Спровола починає соняшний лук на небозводі більшати, день продовжується. Сонце щораз вище підбивається в полудне, раніше сходить, пізніше заходить, має спромогу й час лучче ogrіти землю — настає весна — за теплом будиться життя рослин і звірів.

Чим раз вище ходить по небу сонце, чим раз ранче сходить, пізніше заходить, в полудне стає дуже високо. День стає найдовший, ніч найкоротша. Сонце сильно ogrіває землю — маємо літо з його спекотою.

Та спровола знов починає соняшний лук менчати, сонце ходить щораз нище по небу, пізніше встає, ранче заходить. День від того стає коротший, ніч довша. Сонце має менче часу nagrіти землю, його проміння скісніще паде на неї. Від того стає щораз холодніше — настає осінь з її мрякою і хлякою.

По осени знов приходить зима і переміна починається наново. Кажемо: оден рік скінчився, почався другий, новий.

Весну, літо, осінь і зиму називаємо порами року.

Переміна дня й ночі, переміна пір року дуже важні для людей. Ніч темна й холодна, день ясний і теплий, зима морозиста, літо гаряче. Це для людей дуже важні справи. Вони їх приневолюють будувати хати, сіяти весною, збирати літом і осінню, робити собі лекшу чи грубшу одєжину то що.

Всі ті переміни походять від того, як сонце ходить по небу протягом доби й року.

Люде довгі віки думали, що сонце дійсно кружить по небу довкола землі раз вище, раз нище. Та показалося, що воно не так. Учені люде дослідили далековидами, що сонце це розпалена, страшенно гаряча куля, більше як мільон разів більша від земної кулі. Вони дослідили, що не

сонце ходить довкола землі а земна куля вертілкою крутиться довкола себе й кружляє по великому колі довкола сонця.

Через те, що земля крутиться довкола себе раз на 24 годин, повстає день і ніч. Все одна половина землі є освітлена сонцем, — має день, друга половина, відвернена від сонця, є в тіни, — має ніч. Земля вертиться наче на осі. Оба кінці цієї осі зветься бігуни: північний і південний.

Через те, що земля кружляє довкола сонця так великим колом, що треба цілого року, заки його земля пролетить, повстають пори року. Вісь нашої землі трохи скісно держиться. Тому раз північна половина землі є прихилена до сонця, раз південна.

Коли північна половина (півкуля) землі є прихилена й обернена до сонця, тоді його проміння паде просто на неї й може її добре нагріти. Тоді на північній півкулі — а на ній лежить і наша Україна — буває все літо.

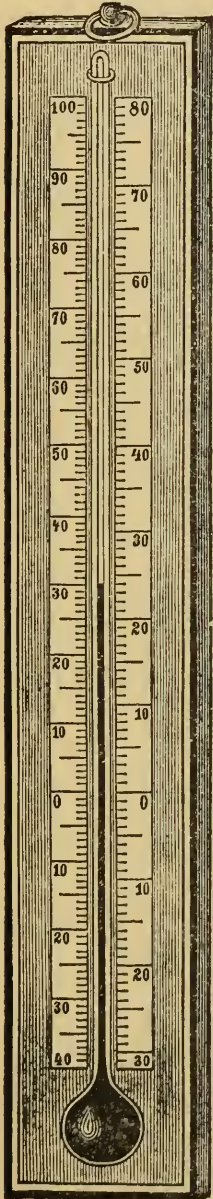
Колиж південна півкуля прихилена до сонця, тоді на ній буває літо а в нас на північній півкулі й на Україні зима. Бо тоді північна півкуля відхилена від сонця, його проміння падають на неї ускісно й не можуть її як слід огріти.

Два рази до року сонце огріває зарівно обі півкулі землі. Тоді буває весна й осінь. І все на обох півкулях нарізно. Коли в нас, на північній півкулі, є весна, то на південній тоді осінь, колиж у нас осінь, то по противному боці земної кулі — на півдні є весна.

Обі півкулі землі переділені колом, що опоясує землю по середині між обома бігунами. Це коло зветься рівник. Коло рівника сонце все стоїть у день дуже високо. Там цілий рік гарячий, пір року таких, які у нас є, там не має.

Усі ті переміни в освітлюванню й огріванню земної кулі сонцем у першій мірі відбиваються в повітрі.

Наша земна куля окружена довколiсiнько обволокою повітря. Ця обволока хоча звиш 60 км (верстiв) груба, то в порiвнанню до величi земної кулі вона тiльки така груба, як лущинка на великому яблуковi. Ось на оцю повітряну оболoку паде соняшне промiння й огрiває її та викликає

Термометер.

у нiй рiжнi явища, як тепло i холод, мряку, хмари, дощ, снiг, град то знов посуху, вiтер чи тишу i т. и.

Цi всi явища це прояви пiдсоння або клiмату. Пiдсоння це пересiчний, звичайний стан повітря. Хвилиний стан повітря звемо погодою. Кажемо: погода гарна, коли небо синє, сонце гарно сяє або в ночi викотиться срiбний мiсяць та розжеврiються зорi по небу. Коли ж дують сильнi вiтри, небо заснується хмарами, ллє дощ або мете снiг, кажемо: погода лиха.

Може найважнiше явище в повітряу це тепло i холод. Його мiримо тепломiром або термометром. Це скляна дудка, закинчена кульочкою, й наповнена ртуттю (живим срiблом). Дудочка причiплена до дощинки, на якiй нарисована подiлка на ступенi. Ступенi числяться в гору й у долину вiд мiсця зазначеного знаком 0. У тому мiсцi стає стовпик ртуті, коли всадимо тепломiр у таучий снiг. Коли повітря стає теплiше, стовпик пiдходить у гору вiд знаку 0, коли ж є мороз, то вiн опадає понизше цього знаку.

Повiтря є прозоре, воно пропускає соняшне промiння свобiдно крiзь себе й не нагрiвається вiд iх. Свою теплоту дiстає повiтря вiд земної повiрхнi. Соняшне промiння

її нагріває й вона своєю чергою нагріває повітря. Дятого в горі, хоч там здавалосьби ближче до сонця, є дуже холодно. У високих верховинах України, найбільше на Кавказі, високі верхи гір окуті вічною кригою та засипані цілий рік снігами.

Чим стрімкіше паде соняшне проміння на поверхню землі, тим сильніше вона нагрівається, а від неї повітря. Знаємо, що наша земля є кулею. По середині її, там де її оперізує велике коло, що зветься рівник, там сонце стоїть у полудне цілий рік що найменше так високо, як у нас у літку, або й ще вище, просто над головою. Краї, що лежать недалеко рівника, мають підсоння гаряче. Цілий рік там панує така спека, як у нас у Петрівку або й ще гірша. На півночі від нас, недалеко бігуна північного (а так само і південного) лежать країни зимного підсоння. Там сонце навіть у літку мало що вище підбивається на небу, як у нас в зимі. А що вже в зимі, то сонця сливе цілком не видно. На самих бігунах пів року триває страшна ніч зі страшними морозами й метелицями. Пів року, цебто у літі, день. Тоді там так тепло, як у нас вчасною весною або пізною осінню.

Що таке погода? Що це підсоння? Яке підсоння на бігунах? Яке на рівнику? Чому на високих горах так холодно? Що це тепломір?

Підсоння України.

Україна майже однаково віддалена від гарячих країв, що лежать на півдні, у вирію, та від зимних, що лежать на півночі. Підсоння України є умірене. Ні великого гаряча, ні великого холоду на Україні не буває, хоч нераз спека в літі чи мороз у зимі добре дошкулять.

Всюди на Україні маємо, як це звичайно буває в уміренім підсонню, чотири пори року, весну, літо, осінь і зиму. Кожна з них приносить із собою перемену теплоти й погоди, перемени в життю рослин, звірів і людей.

Наше українське підсоння дає нам протягом року велику різнородність теплоти й погоди — не так, як це буває в гарячих чи зимних краях.

Українська зима гостра и сувора, та морози звичайно не тривають довго. На південній Україні море зм'ягчає зиму, морська вода, як і всяка вода, поволі нагрівається та зате довго держить тепло й оддає його повітрю в осени і в зимі. Тому на південній Україні стоїть зима ледви два місяці. На південному березі Криму зими сливе цілком не має, бо там від півночі захищають гори від студені. В інших землях України триває зима не більш як три або чотири місяці.

Весна на Україні буває коротка і тепла, по ній дуже скоро приходить літо. Воно по всій Україні три до чотири місяців довге і все буває гаряче. На південній Україні спека буває нераз дуже прикра. Українська осінь звичайно гарна і тепла. Що йно під її кінець, у жовтні та падолисті приходять холоди й хляки, що тривають пару тижнів. По тім уже настає знов зима.

В українських горах підсоння холодніше як на долах і то в продовж цілого року. На найвищих верхах Карпатів і Кавказу підсоння таке холодне, як у зимних краях під бігунами.

Повітря дуже рідко буває цілком супокійне. Тоді кажемо — тиша. Звичайно повітря рухається, пліве струями в різні сторони, то сильніше, то слабше. Струї повітря звемо вітрами.

Коли вітер слабенький, ледви ворушить листячком, тоді кажемо: — це легіт. Сильніший вітер звемо просто вітром, дуже сильний, вихром. Вихри бувають дуже небезпечні, найбільше на південній Україні, де вони можуть свобідно розігратися по широких, рівних степах. У зимі такі вихри наводять снігову метелицю, весною, в посушний час вони розвівають родючу землю хмарами пили. Це суховії.

Сильні вихри зовемо також бурями. Буря ломить і вириває з корінням дерева, зриває дахи й занодіває великі шкоди.

У повітрі все й всюди знаходиться вода в виді пари. Вона приходить сюди з парування моря, озер, рік, болот, рослин, то що. Чим тепліше повітря, тим більше водяної пари воно може в себе вмістити. Коли тепле й вохке повітря починає остуджуватись, тоді воно не може вдержати в собі цієї водяної пари, що її мало спершу. Ця пара тоді загущується і творить маленькі водяні баньочки. Водяної пари ми не можемо звичайно в повітрі бачити. Аж тоді ми її бачимо, коли вона згуститься в оці дрібні баньочки.

Водяна пара згущується або при землі — тоді бачимо при землі мряку, або в горі високо. Тоді кажемо, що це **облаки** або **хмари**.

Коли повітря ще більш охолодиться, тоді водяні баньочки скроплюються у водяні каплі. Коли такі каплі скропляться на поверхні землі, тоді кажемо: **впала роса**. Колиж скроплення водяної пари відбувається в горі в хмарах, тоді на землю паде вода в виді більших або менших капель. Це зовемо **дощем**. Коли дощ дуже сильний і рясний, тоді кажемо: це **злива**, **шова**.

Коли повітря дуже холодне, тоді водяна пара **замерзає**. Коли вона замерзне при земній поверхні, то це зовемо **інеєм**. Колиж водяна пара замерзне в горі в хмарах, тоді з них паде на землю **сніг**. Сніг складається зі самих дрібоньких кристаликів замерзлої води. Він збивається часто у **платки**. Часом замерзає водяна пара на подобу **крупок**, що падають на землю. У літку замерзає вода у хмарах часто на подобу **круглих** наче **горіхи** **ледяних** **кульок**. Це **град**.

Град повстає звичайно при **гromовиці**. У повітрі, бач, є багато **гromовини** або **електричності**. Вона виладо-

вується звичайно із хмар до землі великими іскрами, що їх називаємо перунами. Коли перун жене з хмари до хмари або з хмари на землю, бачимо дуже ярке клесовате світло. Це блискавка. Громова іскра летючи, роздирає повітря з великим гуком. Це грім. В часі громовиць віє звичайно сильний вихор, ллє струями дощ і паде град.

На Україні підсоння доволі вітряне: Буйні українські вітри свобідно гуляють по широких просторах. Північна Україна має переважно вітри від заходу, вони приносять з над океану дощові й снігові хмари. Над південною Україною панують східні вітри, звичайно сухі та приносять гарну погоду, літом спеку, зимою мороз. Північні вітри, від Московщини, приносять на Україну все холод і погану погоду, південні вітри, від Чорного моря та від верховин, тепло, деколи дощ, бурю та громовицю.

Підсоння України радше сухе чим вохке. Одначе по всій Україні паде води снігом чи дощем доволі. Ростини всюди по Україні можуть рости і розвиватися. Тільки в північному Криму та на східнім Підкавказзі буває дощу за мало. Зате в українських верховинах, в Карпатах, у кримських горах та на Кавказі дощу і снігу дуже багато. Там за рік впаде тільки води з повітря, що на низовій Україні у двох або й у трьох роках.

Найбільше дощу паде на Вкраїні у вчаснім літку, у червні, тоді, коли його найбільше треба ростинам. Тільки на південному кримському та кавказькому узберіжжю випадає найбільше дощу в зимі.

Українське підсоння одно з найгарніщих на землі. Тепле літо дозволяє чоловікові плекати всіяке збіжжа, городнину, садовину, худобу, морозиста зима закалює тіло і душу Українця та не гнітить його довгим морозом і темрявою, як зима холодних країв, ось хочби як московська зима. Українська весна тепла і соняшна з її голубим небом і різвим повітрям дала Українцям тиху погідну вдачу;

гарне гаряче літо й погідна осінь зробили Українця перед усім хліборобом а його землю найгарнішим, медом і молоком пливучим красм, може між усіма краями цілої землі.

Яке підсоння у твоєму рідному місці? Розкажи, що знаєш про його! В котрому місяці найхолодніше, в котрому найтепліше? Чому день у зимі короткий, у літку довгий? Чи бачив коли росу, іней, крупи, град? опиши громовицю! Заметіль у зимі! Чому північний вітер приносить холод, південний спеку?

Ростинний світ України.

Кожна рстина, щоб жити й розвиватися, потребує ґрунту, аби на нїм рости, повітря, щоб нїм дихати, тепла й вохкості, щоб тягти із землі поживні ества. Найбільше значіння має тепло й вохкість. Де їх багато, там рстини буйно розвиваються, де їх обох або хочби одного з них мало, там рстини бідні.

Тому вся рїстня землі дуже кріпко звязана з підсонням. На землі підсоння дуже рїжні, їх число дуже велике, — тому то і рїстня в рїжних краях нашої землі дуже рїжно-родна.

На нашій рідній Україні рїстня дуже багата й буйна. Земля в нас гарна, родюча. Сливе три четвертини всієї України вкриті чорноземом. Це чорна, пухка цілина, що від віків славиться своєю родючістю. Тільки північна й західна полоса України чорнозему не має, та є всілякі глинки, що доволі родючі. Таксамо в горах України чорнозему не має, хибує його теж на піскуватих степах крайніх східних земель України над каспійським озером. Українське підсоння теж дає доволі тепла й вохкості для розвитку рстин.

Для того на Вкраїні не має таких місць, де нема ніяких рстин. Такі місця звуться пустині. Багато їх в рїжних чужих краях. У нас тільки над Каспійським морем бувають такі місця, що подібні до пустині. Там багато

неплідного піску, що його вітер звіває в високі насипи. Це кучугури. Їх мож зустрінути теж і деінде по Україні на пустих місцях, де нічо не хоче родитися. Такі місця звемо невжитками.

Пустиня.

Ростини рідко коль виступають осібняком, хіба на пустині або на найгірших неужитках, всюди инде на землі виступають вони великими громадами.

Найгарніша громада ростин це ліс. Густою громадою стоять коло себе високі, широкі дерева, поміж ними земля поросла гуцавою корчів і тільки там і сям бачимо отверті місця, що вкриті травою і всіляким зіллям — поляни.

Ріжні бувають ліси на Україні. В карпатських горах ростуть по вищих узбіччях і хребтах самі шпилькові або, як там кажуть, чатинні ліси. Велитенські смереки струнко здіймаються в гору, попадається теж інколи кидрина, славна пахучим деревом.

По обногах гір і на підгіррю ростуть мішані ліси, цебто в суміш чатинні і листкові дерева. Там ростуть ялиці, сосни, мудрині, в суміш з буками, дубами й иншими лист-

ковими деревами та багато пребагато всіляких корчів: малини, ожини, глоду і т. и.

На кримських горах України ліса небагато, він подібний як у Карпатах.

Чатинний ліс.

Зате на Кавказі ліси величезні й дуже буйні. На південному збочі Кримських і Кавказьких гір задля м'якого підсоння трапляється вже багато таких південних рослин, що люблять рости в тепліщих краях. Вони вічно зелені.

По височинах і низах України ліса не дуже багато. Чим далі на схід і на південний схід України йдемо, тим менше стає ліса. У степовій Україні його сливе не має. Головна цьому причина підсоння. Воно чим далі на південний ехід, тим менше має вохкості, до того ще і земля стає там часто солончакувата — із землі виходить сіль та шкодить рослинам.

Та найбільше українському лісові зашкодив таки нерозумом своїм чоловік. Він так прорубав українські ліси, що шині Україна це одна з бідніщих лісом країн Європи.

Колись Україна виглядала инакше як нині. Величезні ліси вкривали цілу північну і західну Україну одним зеленим покровом. Аж під Київ, Винницю, Кам'янець, Чернівці шумів по Україні один величезний ліс. На лівобічній височині, на

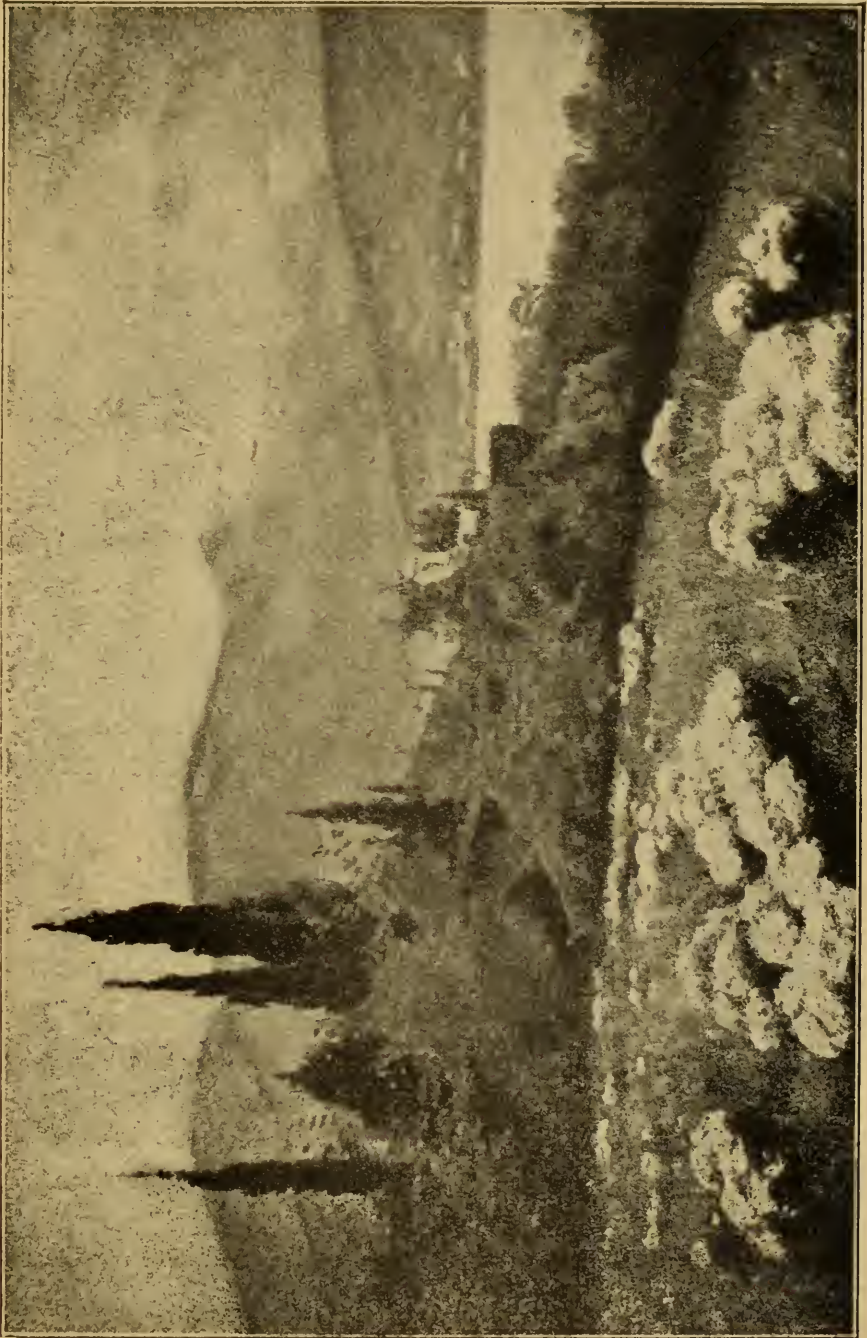

Мішаний ліс.

дніпрянському низу, на правобічній височині, Поділля, Бесарабії, чергувались ліси з лугами, цебто просторами, що порослі буйною травою й зіллям та засіяні громадами дерев, а то й більшими гаями.

Ще далі на вівдень і схід простягалися степи — великі простори без дерев, вкриті тільки високою травою. Одначе і по стени були островами ліси, головню понад ріками. Щирій степ лежав тільки над самим берегом Чорного й Озівського моря доволі вузькою смугою. Ліса було тоді всюди по Україні доволі.

Та люде нарobili по лісах України багато перемін. Перед тисячу рокаму давні Українці сиділи рідко розсипаними селитьбами, серед лісів, по полянах і над ріками,

Південна рістня на Криму.

серед лугів дещо густіше, та в степу теж рідко, звичайно понад ріками. В степу було тоді дуже небезпечно сидіти,

бо на степах південної України волочилися тоді різні півдикі народи зі своїми чередами, табунами й отарами. Вони заєдно нападали на селитьби Українців.

Та поволи людей на Україні ставало більше, вони корчували ліси в лісовій країні, вирубували гаї серед лу́гів

Степ.

і клали на їх місце ріллю, щоб більше хліба добути. Та ще більше як Українці вирубали ліса на Україні чужі народи. Степові народи випалили багато лісів на південній Україні, щоб розширити свої пасовища для худоби та щоб український народ не мав від їх набігів куди ховатися.

Та найбільше ліса на Україні винищили польські та московські вельможі підчас польського та московського панування на Україні. Вони вирубували і випродували в чужі краї українські ліси та не насаджували на зрубках нового ліса.

Аж до цього часу триває велике нищення лісів на Україні. Ще тільки в українських верховинах, на Поллісію і на північній Волині ще лісу доволі. Всюди инде по Україні лісу обмаль.

І сам український народ багато причинився до винищення ліса на Україні, і до нині наш народ не вміє ліса шанувати. А цього шанування ліса нам доконче потреба.

Ліс дуже важний для України. Не тільки ізза того, що він нам дає дрова в печі топити чи хати будувати. Ліс з інших причин багато важніший для нас. Ліс перш за все лагодить спеку в літі і мороз в зимі, ліс спиноє вітер, щоб не шкодив засівам, ліс притягає до себе вохкість, там найдовше лежить сніг, там земля по дощі найдовше зостається вохка. В лісових околицях все більше дощу і цей дощ правильніше паде, як у безлісних околицях.

Тому в лісових сторонах і джерела бють постійно й обильно і криниці не висихають і річки та ріки мають доволі води. Ліси дають теж захист всілякій пожиточній звірині, найпаче ріжному птаству, що винищує всякі шкідні комахи.

Через знищення лісів Україна терпіла і терпить страшні шкоди. Не тільки що дров сливе по всій Україні тяжко дістати. Куди важніше це, що багато українських річок, що колись були добрими дорогами для всіляких суден, стали такі мілкі, що нині ледви маленький човник по них проховзнеться. Скільки то джерел та криниць висохло!

Щодення України загострилося, збільшилася спека в літі, мороз у зимі. Дощі стали рідші та нагальніші, за тим прийшли великі повені по ріках України, що приносять що рік величезні шкоди.

Земля українських нив зробилася менче родюча, дощова вода рік річно рие балками-водоріями тисячі десятин найгарніщих ланів України.

Тому кожний Українець повинен як найбільше шанувати ліс. Це найбільша прикраса нашої рідної землі і найліпша її охорона перед запустінням. Доконче треба на Україні перестати нищити ліси а навпаки

треба насаджувати їх там, де вони давніше були і по всіх неужитках.

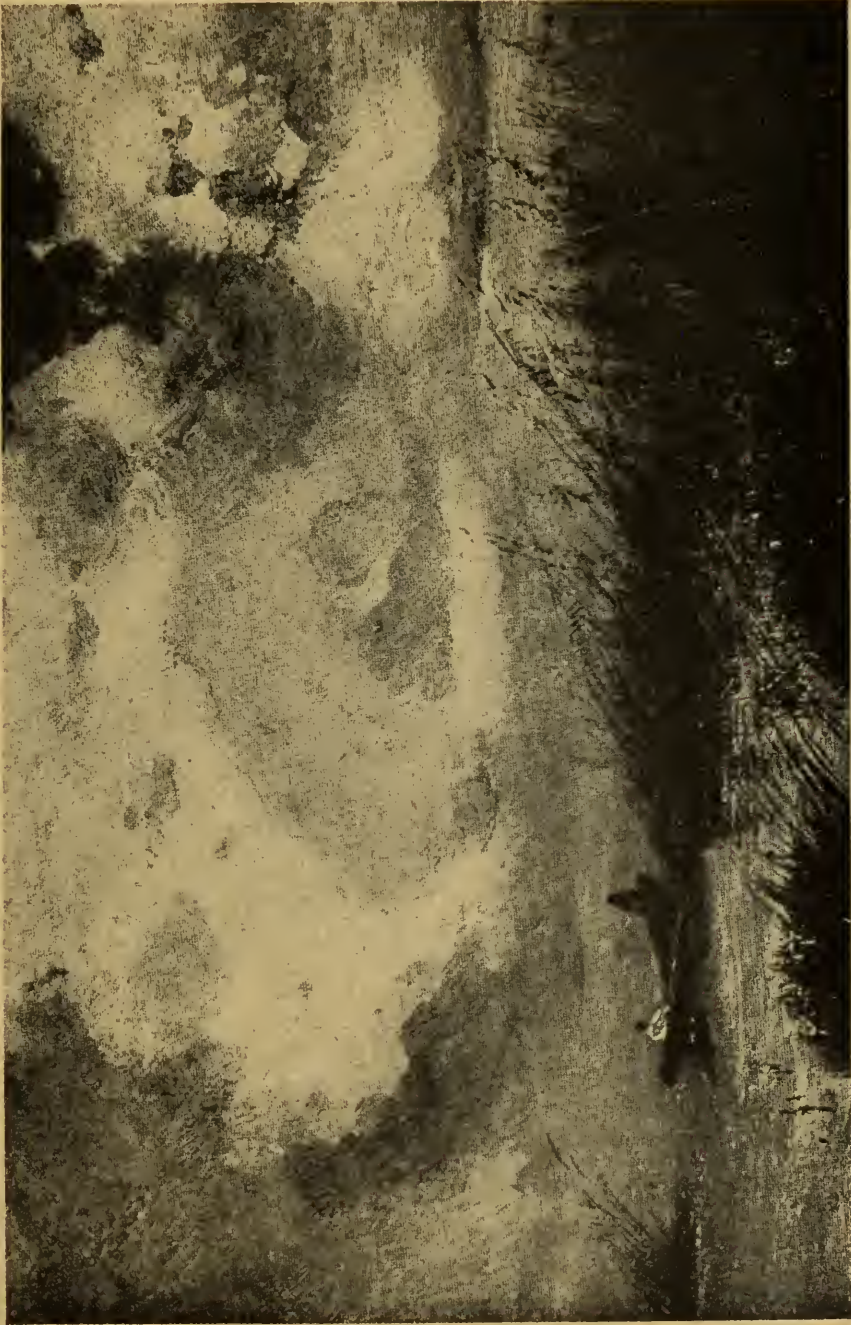
На південь і схід від лісового простору України простягається над українським морем степовий простір. Колись українські степи були вкриті такою густою травою і такою високою, що козак з конем цілий у неї ховався. Тільки трава трохи хвилювалась там, куди їхав їздець, його самого не було видно. Тут і сям блестили степові озірця, оброслі густим очеретом, місцями були солончаки, де солона вода забагнувала землю та росло всіляке сіро-зелене зілля, що любить бути на солонім ґрунті. Там і сям росли густі чагарники, здовж рік та річок стояли плавні, порослі очеретом і шуваром а там і лісами.

Весною пишалися наші степи наче прегарний килим, прикрашений безліччю різнобарвних цвітів. Пізнім літом степи від соняшного жару руділи, потім аж чорніли, аж приходила зима і вкривала все білою габою снігу.

Нині з давньої краси українських степів мало що й осталося. Майже всюди замінено степ на ріллю і тільки донеде полищалися ще невеличкі його сліди.

Є ще пишні місця на Україні, на котрих не має здавна лісу, тільки трави і зілля. Це гірські верховинські луки. В наших Карпатах вони зовуться полонини і простягаються по високих гребтах і верхах, де вже деревина ізза холодного підсоння не може рости. На полонинах багато гарної трави, зілля і чудових верховинських цвітів. Дуже гарні полонини є теж на українському Кавказі; на кримських горах вони бідненькі.

Люде, як це бачимо, багато дечого змінили в рістні України. Корчуючи ліси, розорюючи степи, вони всюди поширили uprawу пожиточних ростей. На Україні дуже розвите хліборобство. Пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, кукурудза, гречка великими ланами ростуть по Україні. Цвіте теж у нас uprawа всілякої ярини: бараболі,

Плавні Дніпра.

капусти, бобу, фасолі, гороху і т. и. По баштанах пле-
кають гарбузи, дині, кавуни, огірки. По розкішних сада

України ростуть яблуни, груші, вишні, черешні, сливи, персики, на південній Україні удається гарно винна лоза. Щоб добути прядиво, плакають Українці коноплі й льон.

Що таке пустиня? Степ? Луг? Ліс? Чому на південному Криму є така гарна рістня? Чому ліс треба шанувати? Чому степи так тепер перемінились? Що таке полонини? Покажи на рослинно-географічній карті України лісові, лугові, степові простори!

Звіря України.

Звірята також є зависимі від підсоння, та все таки багато менше як рослини. Вони можуть дуже легше переносити переміни тепла і погоди. Вони вкриті зимою грубою шерстю чи пір'ям, лігом легкою, вони можуть шукати собі всілякого захисту від холоду і негоди. Наші птахи на зиму відлітають у теплі краї, у вирії і вертають домів аж на весну, коли зробиться тепло.

Звірята зависимі теж від рістні. Їх більшість кормиться рослинами або другими рослиноїдними звірятами. Тому то там, де рістня буйніша і підсоння тепліще, буває й звірні більше.

У лісах України живе і дотепер багато-пребагато всілякого звіря. З хижаків живуть у нас ведмеді, вовки, рисі, дикі коти, лиси, куни, видри, борсуки і т. п. Поміж гризунами найчастіщі заяці і білки — бобрі попадаються вже дуже рідко. З травоїдних звірів живуть на Україні зубри, олені, серни, дикі кабани, то що. З поміж птахів треба згадати сови і пугачі, готури, тетереви, орябки, в горах орли, соколи, яструби і т. п. Дуже багато на Вкраїні всілякої дрібної птиці, що живиться головно комахами.

В степах України дуже багачко всіляких гризунів, мишей, хомяків, сусликів. Між степовою пташиною багато орлів, соколів, шулік, то що. Цілими стаями ходять по степу дрохви і стрепети, по плавнях над річками і морем тьма теменна усякої водяної та болотяної пташини.

З тим усім звіриний світ України нині дуже вбогий, а колись був несказано багатий. Чужі люде, що їздили по Україні, не могли цьому багатству пачудуватись. Ще перед 200 – 300 роками була на Україні така сила дичини і риби, що ціла Запорожська Січ і добра пайка городового козацтва головно ними кормилася. По лісах жило багато всілякого звіря, що давав дорогі футра, боброві гнізда були на кожній річці України.

По степах буяли цілі табуни диких коней. Диких волів, оленів били тільки задля шкіри, сери били тисячами, кожної весни набирали хлопці повні човна яєць дикої пташні, риби роїлося по ріках несказане множество. По всіх дуплах жили роями дикі бджоли. Зате бувало тоді теж багато сарани, що цілими хмарами налітала на Україну і робила хліборобам великі шкоди.

З тим великим багатством звіриним України поступив чоловік дуже нерозумно. Правда, він винищив багато шкідливих звірів, от як хижаків, котрих треба було доконче винищити. Та не гаразд було, що винищилася уся та предивна сила пожиточної звірні. Ще і дотепер багато лиха накоюють наші люде, коли бють без розбору всю звірину, коли виловлюють і найменчу рибку по ріках.

Сільська дітвора робить несказані шкоди нашому хліборобству, огородництву і садівництву, бо виловлює всіляку дрібну пташню та нищить її гнізда. А ця дрібна пташня, цеж наша найкраща оборона перед усякою шкідною қо-машнею.

Звірню України треба так само шанувати і плекати, як і рістню, щоби вона стала знов така багата, як колись була.

Винищуючи дикі звірята, розмножив натомість український народ домашню звірню. На Україні здавна розводять рогату худобу, коні, вівці і кози, безроги, на південній Україні також буйволи і верхоблюди. Великою кіль-

кістю домашньої звірні від давна славиться Україна. І тепер вона одна з найбогатших земель усієї землі. Багато розводиться теж на Україні всілякої домашньої пташні, курей, гусок, качок, индиків, голубів, то що. Пасік по всій Україні дуже багато і вона славиться своїм медом. Зачинають теж розводити на Україні шовківницю.

Яких диких звірів ти бачив? Опиши їх словами! Чому треба шанувати дику звірню? Які знаєш домашні звірята?

Населення землі. Раси і народи.

Чоловік живе по цілій земній кулі. Тільки землі, положені недалеко самих бігунів землі, де підсоння страшенно холодне, пустині, малі островці є безлюдні.

Чоловік теж зависимий від підсоння, таксамо як рослини й звірі. Та зависимий він багато менше. Чоловік хорониться від холоду одінням та домівкою. Та найліпший його захист вогонь. Завдяки тим способам охорони чоловік міг розжитися під усяким підсонням землі.

Та ці великі ріжниць, що є між ріжними краями землі, мусіли добути собі на чоловіка, непереможний вплив. Не тільки підсоння впливає на чоловіка й робить його життя ріжним по ріжних місцях землі. Инакше живуть люде в горах, инакше на долах, инакше над морем, инакше в лісу, инакше на степу.

В наслідок того потворилися на землі ріжні породи людей або раси. Вони ріжняються між собою будовою тіла, краскою шкури, волоссям і т. и.

Українці й майже всі инші народи Європи належать до білої раси. Вона має ясну краску шкури, м'яке волосся ріжної краски, у чоловіків буває на лиці сильний заріст. Є инша раса жовта з жовтою краскою шкури, чорним грубим волоссям, скісними очима. З наших сусідів належать до неї Мадяри, Татари, Кімлики, Кіртізи. Є теж чорна раса, з чорною шкурою і кучерявим твердим во-

лоссям. До неї належать Муриши або Неїри. Є ще й декілька інших рас.

Люде одної раси далеко не одноцільні. Ось ми Українці належимо до білої раси, до цієїж самої раси належать Німці, Вірмене й Греки, Молдаване. Кожний бачить,

Українець.

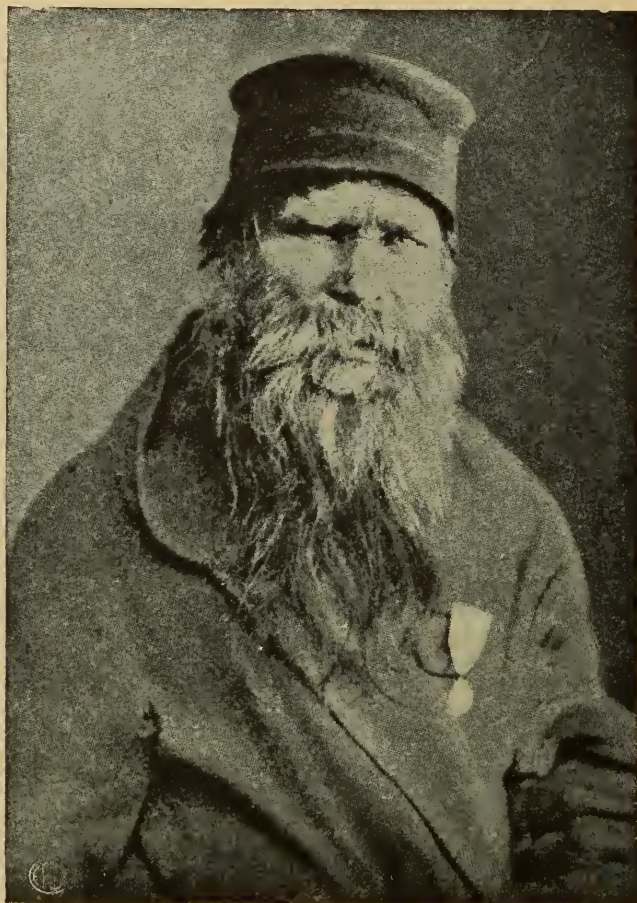
що вони різні від нас. Найбільша різниця в мові. Їх мови ми не розуміємо цілком, таксамо вони не розуміють нашої мови. Це тому, що ці народи належать до іншого кодла білої раси, як ми.

Ми Українці належимо до славянської галузи арійської громади білої раси. Славянське кодро велике.

До його належать Українці, Сербо-Хорвати, Словінці, Болгаре, Білорусини, Москвини, Поляки, Чехи, Словаки.

Та серед одного кодла люде не однакові. Ось візьмім Українця й Москвина. Оден розуміє мову другого тільки:

Москвин.

дуже мало, там одно, там друге слово. Та це тільки тому, що оба вони зі славянського кодла. Але як оден і другий скоро почнуть балакати, ні оден другого не зрозуміє.

Придивімся їм близче. Українець звичайно високий, довгоногий, Москвин присадкуватий, Українець звичайно

чорнявий, Москвин білявий або рижий. А що вже звичаї в них! Дуже різні від себе, цілком инакша теж вдача.

Типи Українців і Москвинів.

Томуто раси діляться не тільки на кодла, а перед усім на народи. Народів на світі дуже багато, оден з найбільших між ними наш український народ.

Народи діляться на племена, що говорять звичайно відмінами народньої мови. Ці відміни зовуться наріччя. Український наріччя має кілька племен: Лемки, Бойки, Гуцули в Карпатах, Пинчуки на Поліссю, Волиняне, Подоляне, Правобережці, Чорноморці, Чернігівці, Полтавці і т. и.

Чи бачив людей иншої раси, народу? Коли так, то розкажи про них! Вчисли славянські народи! Вчисли українські племена!

Віра й культура.

Між людьми, що різними народами заселяють землю, є теж великі різниці з погляду на віру. Є народи, що вірять не в одного Бога а в багатьох богів і різних духів, ставляють їм святині й ідолів. Таких людей зовуть поганими. Їх є ще дотепер мало не половина всього людського роду. Перед тисячкою літ і давні Українці були такими: кланялися Перунові, Дажбогові, Велесові й іншим богам.

Друга половина людського роду вірить в одного Бога. Тут належать: Християне, Могомедане (з наших сусідів: Татари, Кіргізи, Кавказькі народи) і Жиди.

Українці є Християнами переважно грецького обряду. Дев'ять десятих частин нашого народу визнає своєю церквою греко-православну, одна десята греко-уніятську церкву. Є теж багато Українців католиків і євангеліків (штундисти, баптисти).

Та найбільші різниці між людьми є з погляду на їх культуру, цебто на спосіб їх життя-буття.

Є народи, що цілком не мають постійних домівок. Де їх ніч захопить, там ночують під голим небом або роблять собі буди з галуззя чи шатра зі звірячих шкур. Вони живуть звіриною й рибою, що зловлять, збирають овочі, ягоди й корінці, зодягаються в звірячі шкури, а як що живуть у теплих краях, ходять цілком неодіті. Домашнього начиння в них дуже маленько, живуть вони з дня на день на подобу звірів.

Такі народи називаємо природними народами й кажемо, що вони некультурні. Мабуть колись і наші предки були також природним народом. Та це було десятки тисячів літ тому назад. Остали ще з цих давніх часів кремінні ножики, стрілки, топірці, що їх викопують пера́з у землі.

Багато гарніше живуть ці народи, в яких водиться багато домашніх звірят: коней, верхоблюдів, рогатої худоби, овець і т. и. Ці народи живуть звичайно по степах і займаються головню скотарством. Ловля звіря й риби в них вже не має цього значіння, що у півдиких природних народів. Домівки цих скотарських народів теж не є постійні. Це шатра зі шкури або з войлоку.

Коли стада худоби випасуть степ довкола шатрів, люде переносять їх на друге місце, або, як кажемо, кочують. Длятого такі скотарські народи звуться кочові народи або кочівники. Вони теж мають небагато домашнього статку й начиння, хиба таке, що можна його легко возити зі собою. Кажемо: вони півкультурні.

Таких кочових народів жило колись дуже багато на степах південної України. Кочували тут Гуни, Обри, Хозари, Болгари, Мадяри-Угри, Печеніги, Половці, Татари, Кімлики. Всі кочові народи хижі й грабіжні — їм треба бач хліба до мяса й молока, всяких тканин на одержу, всякого домашнього начиння, бо самі нічого такого не виробляють.

Тож усі ті кочівники більш як тисячу років раз по раз нападали на Українців, яким сиділи під боком. Найгірше було татарське лихоліття, що трівало цілих п'ятьсот років і ледви перед півтораста літами покінчилось. Що рік, нераз по кілька разів до року, набігала Татарва на Україну, грабила всяке добро, старих людей різала, молодих брала в неволю і продавала потім як невільників у далекі краї. Татарське лихоліття страшенно ослабило український народ. Тепер кочівників на Україні не має. Татари стали тепер мирним народом, таксамо Кімлики й Кіргізи на східних землях України, над Каспійським озером.

Найвище між усіма народами стоять ці, що живуть у постійних домівках. Їх зовемо осілими народами. Осілі народи займаються хліборобством. Вони орють чи

копають землю й сіють або садять всілякі пожиточні рости. Дятого їм багато менче землі потреба, як кочівникам, а вже без порівнання менче, як народам природи. Ті землі, що в них живуть кочівники або народи природи, заселені дуже ріденько.

В землях осілих народів густота населення велика.

Осілі народи, живучи густо, мусять шильно дбати, щоб могли в такій тісноті вижити. Тому вони працюють. Цього нема ні в народів природи ні у кочівників. Праця осілих людей мусить бути постійна і второпна. Вони мусять використувати всі засоби цих невеликих клаптиків землі, що їм належать. Осілі народи розвинули для того дуже високо хліборобство. Вони плекають всіляке збіжжя, городнину, садовину. Вони ведуть теж скотарство та не на лад кочівників, але в звязи з хліборобством. Де і як можна, займаються осілі народи теж польованням і рибальством.

Що таке природні народи, кочівники, осілі народи? Чому природні народи розсіпані так рідко по своїх землях?

Промисл, торговля, лучба.

Та найважніше це, що осілі народи розвивають у себе промисл, цебто вироблювання з ріжних сирих плодів природи всякого статку, потрібного для чоловіка: чи то поживи чи то одежини чи то знарядів і приладів.

Для цієї ціли осілі народи добувають із земного нутра всілякі метали, як: золото, срібло, мідь, оливо, залізо й інші мінерали: вуголь, сіль, нафту. Ця діяльність людей зветься гірництво.

Добувши управою землі й гірництвом всілякі потрібні сирівці, осілі люде нерероблюють їх або на малий розмір — ремеслом, домашнім промислом, або на великий розмір — у фабриках.

І ремесла і фабрики вироблюють всі потрібні осілим

людям предмети, тільки що фабрики виробляють свої виробни скорше й дешевше, тому то їх виробни, хоч гірші, та більше розходяться між людьми. Наслідком цього ремесло й домашній промисл, хоч і як вони у нас на Україні гарні, мусять підупадати.

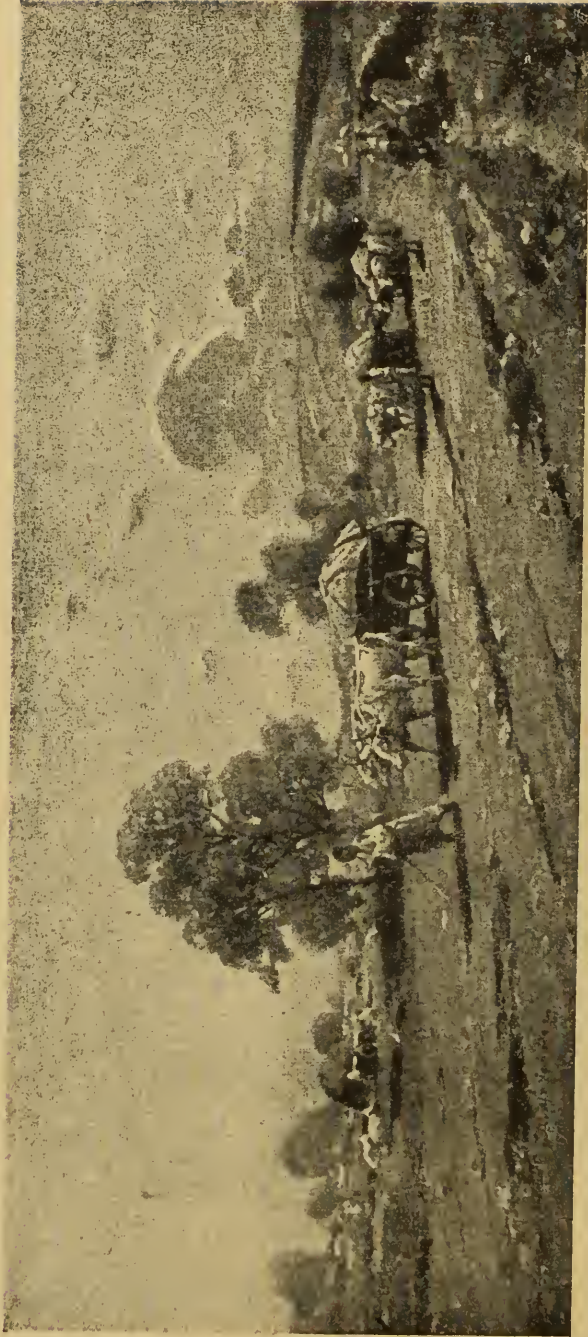
Не всі осілі люде можуть займатися одною роботою. Одні роблять коло хліба, другі коло ліса, треті роблять ткацьку роботу, інші ковальську, шевську то що. Тому то виходить їм потреба мінятися посполу своїми виробами. Хлібороб потребує чобота чи цвяха, коваль хліба чи одєжини.

Такий обмін ріжним добром між людьми зветься торгвля.

У некультурних і півкультурних народів буває звичайно заміна торгвли. Там міняють люде просто одно на друге: звірину за хліб, звірячу шкіру за залізні виробни і т. и. Така торгвля не вигідна, тому в осілих народів здавна заведено гроші як загальний заміник між людьми. Між осілими людьми ведеться тому грошева торгвля.

Для потреб торгвли мусять бути легка лучба між людьми. Навіть народи природи й кочівники дбають, щоб одним людам до других по змозі як найлегше було дістатись. Вони протоптують стежки по лісах і степах, шукають на ріках бродів. Оці стежки це перші шляхи лучби, які чоловік вже від найдавніщих часів придумав для своєї вигоди. Та по цих стежках можуть хиба ходити піші ношаки або вючні звірята.

Осілі люде мусяли подумати про ліпші способи лучби. Цей спосіб це віз на колесах, санки в зимі. Для них проведено спершу тільки звичайні дороги (грунтові). Та вони для сильнішої лучби не надаються, за багато на них болота, вибоїв, пороху, вони занадто мучать люде і тяглу худобу. Тому взялися осілі люде до мощення доріг ка-

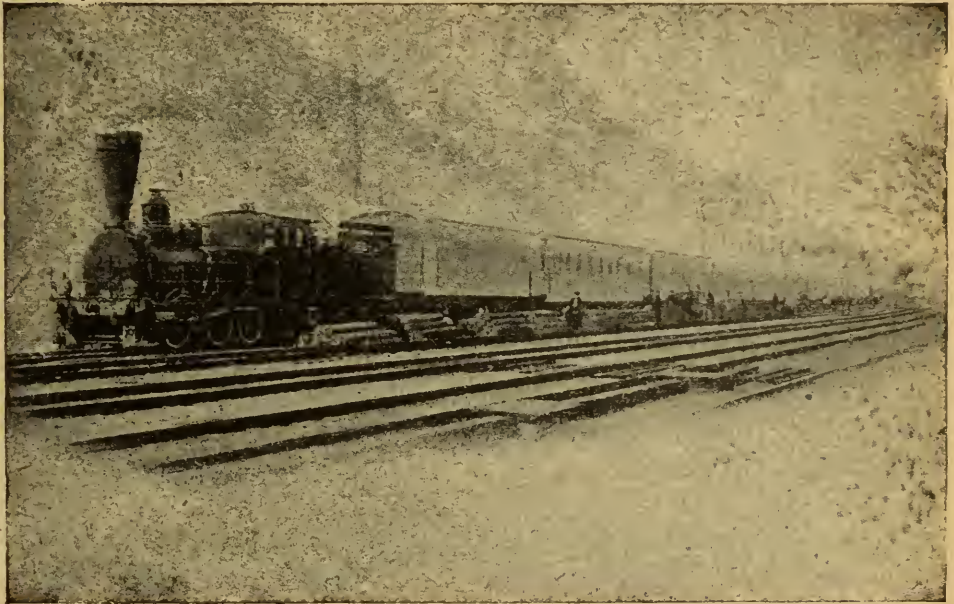

Давній шлях Ромодан у Полтавщині.

мінням. Такі биті шляхи, з ровами по боках, з мостами на потоках і ріках, дозволяють легко перевозити людей

і добро з місця на місце. На жаль таких битих шляхів на Україні за недбайливістю давнішого московського уряду дуже мало.

Від сотки літ придумали люде ще ліпший спосіб перевозення всілякого добра й людей а то залізниці. По залізних рельсах тягне паровіз-льокомотива велике число возів за собою. На залізничі вози мож набрати ба-

Залізниця.

гато всілякого грузу і вигідно перевозити людей. Залізниці їздять зі скорістю 30—100 км. (верстів) на годшну.

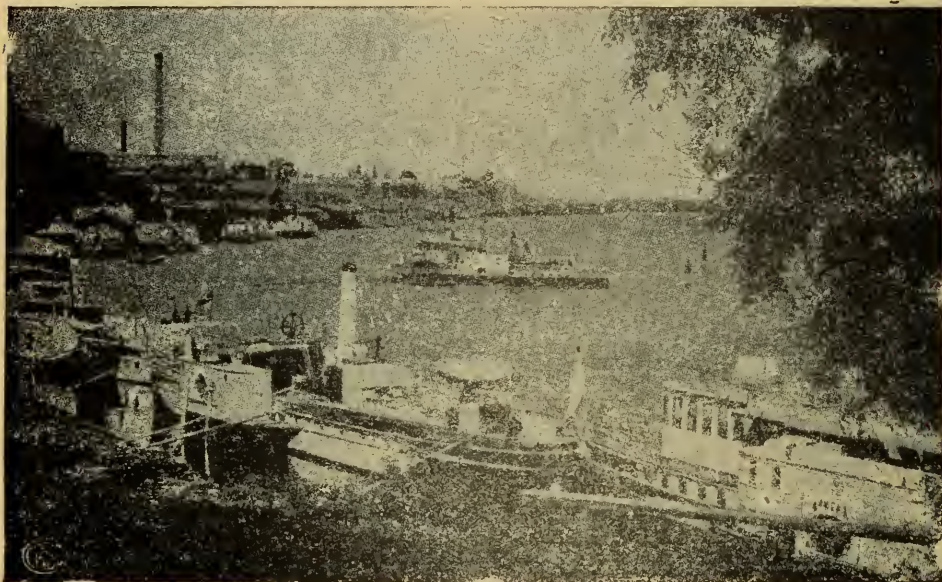
В останніх часах придумали люде також повітряну лучбу: бальонами до кермування і літаками, які з великою скорістю перевозять людей і невеличкі грузи повітрям.

Так само важні, як сухонутні, є й водяні шляхи. Вже від багатьох тисяч літ привчився чоловік плавати по морю, ріках, озерах. Навіть народи природи плавають по водах своїми човнами, що видовбані в пнях дерев або зроблені з кори чи шкурп.

У культурніщих народів вже від дуже давна уживаються вітрильні судна (парусні), котрі гонить по морю вітер. В останнім століттю заведено пароплави, які тепер головню служать до водяної лучби.

Водяні шляхи подекуди навіть вигідніщі як сухопутні. Передовсім вони дешевіші і позволяють відразу перерезти далеко більші скількості всілякото добра, як хочби

Пристань у Києві на Дніпрі.

залізниці. Длятого у всіх культурних краях дуже дбають про пристані, будівлю кораблів, про поглиблення і розчищення річних корит, про будування каналів і т. и.

Щоби передавати скоро думку з місця на місце, уживають культурні народи пошти, телеґрафу і телефону. Поштові посилки перевозяться шні головню залізницями і пароплавами, телеґрафічні і телефонічні вістки передаються силою електрики по проведених дротах понад поверхнею землі, в її глибині або й на морському дні.

Останніми часами винайдено теж бездротний телеграф.

У осілих народів, які звемо теж культурними народами, розвилися теж дуже високо духові спосібности чоловіка. У культурних народів винайдено письмо і повстало письменство, розвинулися науки й мистецтво. Науки вчать чоловіка пізнавати природу і людей, мистецтво уприємное й ублагороднює людське життя.

Що знаєш розказати про промисл, торговлю, шляхи в твоїй рідній стороні? Які ремісники є в твоїм ріднім селі? Чим торгують там люде?

Людські селитьби і держави.

Навіть народи природи рідко коли мешкають осібною ком, звичайно і вони живуть громадою. Осілі народи ще рідше живуть осібною, по самітних дворіщах, хуторах і т. п.

Звичайно домівки осілих людей згуртовані в більші або менчі громади. Вони звуться: присілками, селами, місточками, містами, городами, після того як вони великі і як будовані.

В останніх часах всюди по землі ростуть великі міста й туди стягається щораз більше народу з сіл і місточок. Та хоч у селах хати малі і низькі, будовані з дерева або ліплені з глини, часто і соломою криті, а в містах великі муровані будинки, вигода життя більша, то зате життя по містах нездорове й дуже мршавить народ.

Увесь гурт людей, що замешкує якусь країну землі, творить її суспільність. В суспільности є різні стани або кляси: хлібороби-селяне, робітники, багате міщанство, духовенство, великі власники землі, люде, що займаються науками і мистецтвом і т. п.

Щоб у відносинах між поодинокими людьми був лад і порядок, завели культурні народи з давен давна закони й ними управляються.

Осілі народи усе творять держави. Держава, не звязь людей, що осіли на якимсь докладно відмеженім просторі землі, мають однакові закони і підчинені одному найвищому начальству.

Є різні форми держав. Одними управляють дідичні володарі, королі або цісарі, або князі, звичайно при помочи вибраних заступників народу, згуртованих у великі ради, що їх звемо парламентами. Такі держави звуться конституційні монархії. Іншими державами управляє вибраний начальник, президент, у нас на Україні гетьман, при помочи вибраної ради-парляменту. Такі держави називаємо республіками.

Всяка держава обовязана дбати про тілесне й духове добро своїх підданих, себто людей, що в ній живуть. Вона повинна дбати, щоб усі її громадяне мали вистарчаючий прожиток, щоб мали гарні закони, якими їм слід управлятися, щоб усі галузи людської праці розвивалися як найгарніше, щоб громадяне держави мали як найгарніщі школи і були всі як найвище просвічені, щоб у кінці громадяне мали від держави як найкращий захист від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Що таке хутір, присілок, село, слобода, місточко, місто? Як виглядає твоя рідна селяньба? Чому в місті життя нездорове?

Український народ. Наша рідна мова.

Землезнання учить нас про всі народи землі зарівно. Та найсвятішим обовязком кожного чоловіка є пізнати передусім свій рідний народ. Серед свого рідного народу кожен з нас виріс, мова цього рідного народу це наша рідна мова, звичаї цього народу це наші рідні стародавні звичаї, це, що наш рідний народ пережив у своїй бувальщині, дуже дороге нашому серцю. І кожен з нас повинен такої будуччини хотіти, якої хоче поспільно увесь наш рідний народ.

Український народ один з найбільших народів землі. Він обіймає більш як 40 мільйонів громадян. Український народ, це самостійний народ, окремішний од московського, білоруського і польського народу.

Український народ жив зпоконвіку своїм окремишим життям, потім довгі століття гнобило його чуже панування, тепер він знов бажає жити своїм самостійним життям серед інших культурних народів світа.

Український народ відрізняється від своїх сусідів дуже видатно. Вже на перший погляд мож розрізнити дуже легко Українця від Поляка або Москвина. І тільки тому, що Українці були такі довгі століття під польською і московською кормигою, могли Поляки і Москвини голосити усьому світу, що Українці це частина польського чи московського народу. Вони й тепер так говорять, та вірити цьому вже сливе ніхто не хоче.

Буває теж і до цього часу доволі таких людей, що хоч самі українського роду, та вважають себе Поляками або Москвинами. Та це лише або непросвічені, темні люде, або народні зрадшки.

Українці різняться від сусідних собі народів перед усім будовою тіла. Українці найвищі зростом між своїми сусідами, мають найширші груди, найдовші ноги і найкоротші руки. Москвини чи Поляки зате між собою дуже з того погляду подібні. Українці мають голову круглішу, зарівно від Москвинів і Поляків, вони переважно чорняві волоссям і очима, Москвини і Поляки переважно біляві.

Українці, що до будови тіла, це одна з найгарніших пород людсеї на світі. До того український народ кременезний, кріпкий та витревалій на всякі труди.

По будові тіла друга головна прикмета самостійного народа, це мова. Окремішна мова, це найважніщий видимий знак самостійности народу. По мові пізнають у цілім світі, хто до якого народу належить та найважніше це, що

рідна мова це одинокий спосіб освіти народа, одинокий орудник його поступу. Тільки йогож рідною мовою можна просвітити народ і повести його на шлях поступу на всіх полях людського життя.

Кожен Українець, чи він мужик, чи міщанин, чи він учений, чи він неграмотний, знає, що його рідна мова є цілком відмінна й окремішна від усіх інших мов на світі. Що правда, кожен Українець розуміє може що десяте слово московське чи польське, але тільки так само, як чеське або сербське. Це бач усе славянські мови.

Мимо того аж до найновіщих часів голосили Москвини й їх правительство, що нема ніякої української мови, а є тільки малоруське наріччя, мужицький говір, якого не можна пускати ні в церкву, ні в школу, ні в уряд. Голосючи таке, Москвини не то, що не дозволили Українцям мати свої українські школи й говорити всюди і все своєю рідною українською мовою, а навіть заборонили 40 літ тому, щонебудь по українськи друкувати, аби український народ не міг освічуватися рідною мовою а навчився говорити, читати і писати по московськи. 30 літ тривала оця заборона, якій рівної у цілому світу не було і нема. Аж перед 10-ма роками вона поволі впала та аж тепер, коли український народ здобув собі самостійну українську державу, може наша рідна мова добути собі на Україні рівноправність з московською.

Наслідком того, що українська мова була майже по всій Україні просто заборонена, потерпіла дуже народня освіта на Україні. Наука йшла по всіх школах України незрозумілою московською мовою. Тяжко було навчитись московської грамоти та за те легко було забути.

Томуто нині ледви малощо більше як $\frac{1}{10}$ пайка Українців знає грамоту. Українці між усіма словянськими народами мабуть найменше просвічені і живуть наслідком московського утиску у страшній темноті

Темнота, що панує серед українського народу, має просто погубні наслідки. Неграмотні люди наче діти не вміють повернутись нікуди, ні в дорозі, ні в городі, ні в уряді, ні у війську.

Неграмотний чоловік не має спромоги навчитися з книжок, як плекати здоров'я своє і своїх дітей. Через те щороку мруть сотки тисяч Українців старих і малих цілком безпотрібно.

Неграмотний чоловік не має спромоги навчитись, як робити коло хліба, чи коло саду, чи коло ремесла, чи коло торгівлі.

А вже найгірший наслідок неграмотности Українців це те, що мало котрий з них знає, що вони великий самостійний народ. Вони лиш чують, що вони щось інше як сусідні народи та не знають, як і що робити, щоби стати господарями на своїй рідній землі.

Щоб український народ вирвався з вікової темряви, в яку його віпхнули його вороги, треба, щоб усі Українці, чи бідні чи багаті, чи вчені чи неграмотні, шанували свою рідну мову, дорожили нею і все та всюди її уживали.

Українська мова заслугує на це, щоб ми її шанували й нею дорожили. Не тільки тому, що вона наша рідна. Також тому, що вона між усіма мовами світа одна з найгарніщих.

Українська мова дуже одноцільна. Українець з над Сяну розуміє кожне слово Українця з над Кубані чи Каспія, хоч ділить їх дві тисячі кілометрів.

Українська мова несказано багата. В неї стільки різних слів, висловів, зворотів, що ніяка інша славянська мова й рівнятись із нею не може.

Українська мова дуже гнучка, всяку думку віддати нею дуже легко.

Українська мова дуже звучна й мила для вуха, говориш нею, наче пісню співаєш!

Українська мова дуже чиста, вона має так багато своїх, питомих слів, що не потребує добирати так багато чужих слів, як хочби московська.

Українська мова має велике й дуже гарне письменство або літературу. Її творив по частині сам простий нарід, — це устна словесність, по частині творили її письменники-поети; це писана література.

Ніякий нарід на світі не може рівнятись з нами, Українцями, що до народньої словесности. Скільки в нас давніх дум, думок, козацьких, чумацьких і інших пісень, скільки в нас приказок, пословиць, байок!

Та є в нас і великі письменники-поети. Найбільші це Тарас Шевченко й Іван Франко.

На українській мові плакають теж від дуже давніх часів науку. На Україні були вже 900 років тому назад школи, писалися книжки. Тоді між Поляками й Москвитинами ще ніякої просвіти не було.

Наша рідна історія.

Третя головна прикмета кожного самостійного народа це те, що він має одну минувшину й бажає поспільно одної будучини. Український народ має велику і славу, хоч дуже сумну, минувшину. Про неї розказує нам українська історія.

Український народ переживав поспільно цю минувшину й має в ній славітих великих героїв, що їх пам'ять і до нині живе в народі.

Вже тисячу літ тому мав український народ свою велику й могутню державу. На золотокованому престолі сиділи у Києві великі князі. Вони володіли не тільки всією нинішньою Україною, але й Білою Руссю й Московщиною. Там на Московщині сиділи тоді півдикі фінські племена. Між ними осіли славянські та неукраїнські посе-

лениці й так зачав там творитись мішаний славянсько-фінський народ Москвинів.

Та київська держава не довго була могутня. З одної сторони вічно з нею воювали степові кочівники, з другої сторони князі поділили державу між своїх синів, а ті по-стійно зі собою сварились і бились.

Тоді вперше Москвини зросли в силу, зараз почали війни з українськими князями й поруйнували Київ.

Колиж 700 літ тому прийшли на наші степи найстрашніші й найсильніші між кочівниками, Татари, українська держава не змогла остоятись і впала. На неї тиснули з півдня Татари, від заходу Поляки, від півночі Литвини й Москвини.

Українській народ опинився в чужій неволі. Чужі володарі не давали йому опаче захисту перед хижою Татарвою.

Тому витворив український народ сам собі охорону, а саме славне наше занорозьке козацтво. Це було неначе військове брацтво, що покляло собі метою боронити Вкраїну проти всяких ворогів. Козаків ставало щораз більше, цілі села, міста, околиці козакували. Славні були бої наших козаків з Поляками, Москвинами, Татарами й Турками, на суші й морі за волю й долю України. Всі запорозькі козаки були вольні й рівні між собою, старшину вибирали вольними голосами, вся власть була в руках громади. Таке з давня подобалося Українцям, тож простонароддя та й вищі стани Українців лучилися з козаками й підіймали боротьбу проти польської держави, що гнобила український народ й українську віру.

Перед 270 роками повстав у кінці цілий український народ від Дону по Сян, від гирл Дніпра по Припять, вивольвився під проводом гетьмана Богдана Хмельницького знід польського панугання й заснував самостійну українську державу — гетьманщину.

Та з усіх сторін стояли по давному вороги: Поляки, Москвини, Татари. До того між Українцями не було згоди. Кожен тягнув за своє: пани, духовенство, козаки, селянська чернь. Забували вони, що Україна дороща, як власна мізерна користь, забували, що як Україна буде велика й сильна, то всім у ній буде добре жити, не буде холода ні пана.

Ось тому Хмельницький мусів шукати помочі й погодився з Москвою в Переяславі 1654 року. Після того договору Україна мала бути в нутрі цілком свобідна — мала мати автономію, тільки на зверх мала вона признавати владу московського царя.

Та гетьман Хмельницький скоро помер і Москва почала всіми силами неволити Україну. Наводила свої війська, обдирала народ, віддавала його в кріпацтво, заборонявала українську мову, гнобила українську віру. На дармо силувався великий наш гетьман Іван Мазепа при помочі Шведів визволити Україну з під московського ярма. Московський цар Петро побив його под Полтавою 1709 року і ще гірше закріпостив Україну.

Недовго потім Москвини знесли гетьманщину, зруйнували Січ і силоміць прилучили Україну до Московщини. Все українське селянство зробили Москвини невільникami-кріпаками, що їх пани могли наче худобу продавати й купувати.

Школу, церкву, уряд змосковчили цілком, український люд держали в безпросвітній темряві й щоб він не міг сам просвічуватись, заборонили Москвини вкінці навіть українську мову.

Та в 1917 р. повстав український народ як оден муж проти московського панування, визволив з під його Україну й заложив нову, третю українську державу з гетьманом на чолі

Тепер Українці хочуть вже раз за все бути господарями на своїй рідній землі. Вони не хочуть забирати чужих земель, так як сусідні народи, не хочуть нікого ніяк неволити.

Всі Українці, малі чи великі віком, багаті чи бідні, вчені чи не вчені, мусять тепер згуртуватися в одну велику одностайну громаду, щоб зробити нашу українську державу як мога найсильнішою й дати їй гарний народоуправний устрій. Добро української держави мусять бути для всіх Українців без міри важніше як добро нашого стану чи нашої одиниці. Для України треба нам класти душу й тіло!

Наша рідна культура.

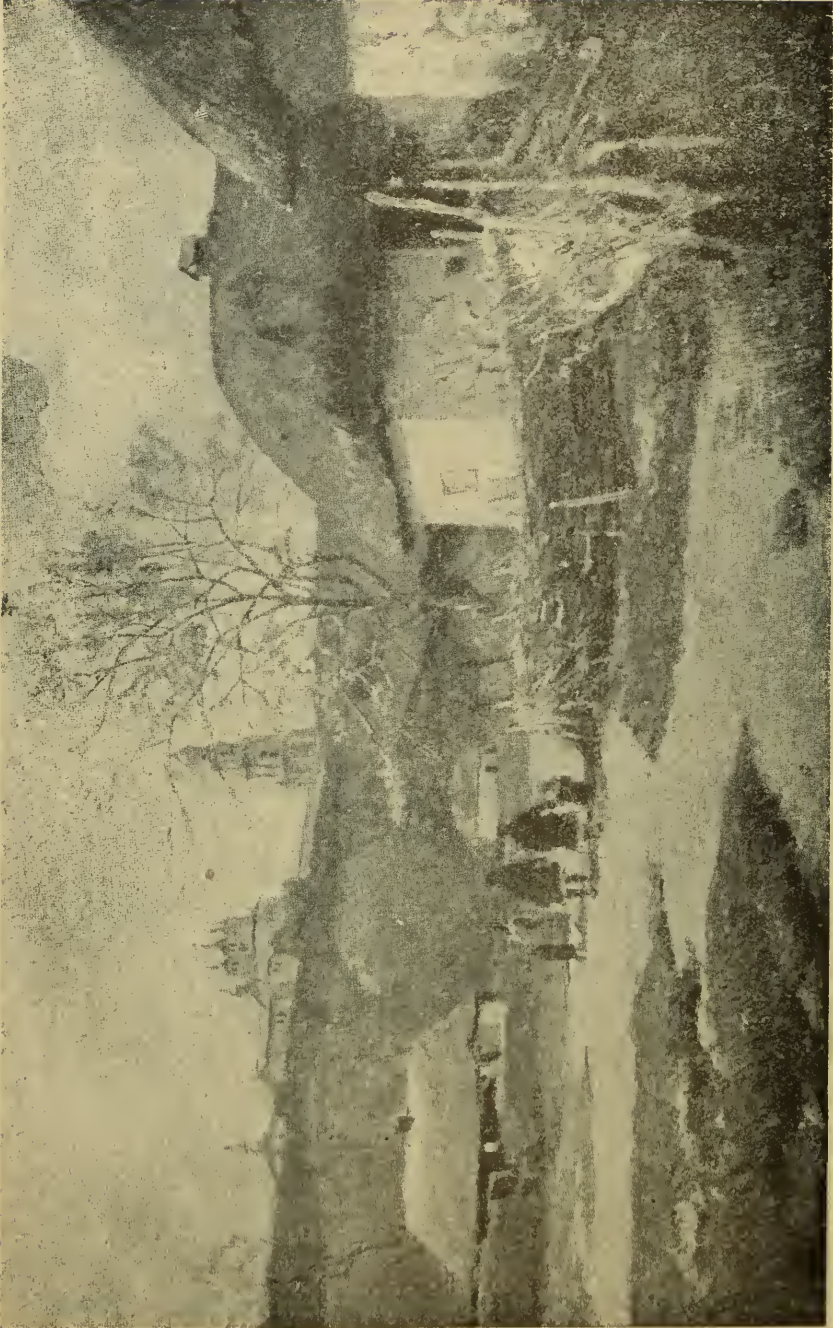
Кожен народ має свою питому культуру. Вона є признакою всякого самостійного народу.

Культура це все те, що ми дістали в спадщині по наших предках. Культура проявляється ві всім, що робимо руками: в хліборобстві, промислі, торговлі й у всім, що робимо умом-розумом: у вірі, письменстві, науці, всяких штуках-мистецтвах, у поведенню з иншими людьми.

Наша рідна українська культура певне менча, як англійська чи французька або німецька. Ми бач переживали тисячлітнє татарське лихоліття, ці щасливі народи ні. Ми були до недавна під чужою кормигою, ці щасливі народи жили собі свобідно. Та все таки українська культура стара, багато старша від польської чи московської й од цієї останньої багато вища.

Наш український простолюду, хоч віками давили його злидні, всів витворити собі таку високу, питому людову культуру, що ніяка инша людова культура не може з нею рівнятись.

Українське село зараз на перний погляд відрізня

Українське село в Полтавщині.

від московського. Воно все розкинене на красвидно гарнім місці, воно все сховане в зелених садках та роскішних

цвітниках. Москвини не любить дерева ні цвіту. Преобгороджені хати так і стоять рядом здовж болотяної вулиці.

Українська хата, хоч і як вона нераз бідна, та все добре обгороджена, чистенько вибілена, у нутрі гарно вихарена, домашній статок чистий. Що супроти неї московська нехарна «ізва», де живуть у купі з людьми телята, поросята, блощиці й усяка погань!

Вулиця в українському селі.

Українська народня ноша без порівняння гарніша як незугарна московська ноша. З осібна жіночі одяги, з їх гарними красками, чудовими вишивками, дивують своєю красою всіх культурних чужинців. Супроти нашої народньої ноші виглядає московська дуже некультурно. Так само їда нашого люду, хоч простенька, та він вміє її зробити дуже різнородною.

Український народ споконвіку найбільше любить хліборобство. Українець далеко ліпший хлібороб, як Москвини, Білоруси, Поляк. Колиб український хлібороб мав

ще вищу освіту, то він, що так любить свою землю й працю коло неї, ставби на дуже високому становищі в хліборобстві.

Ще гарніше свідчить про висоту нашої людової культури наш домашній промисл. Українські килими, полотна, гончарські вироби, деревляні вироби славні у світі своїм мистецтвом.

Багато краще, як у творах рук, видно висоту нашої рідної культури в творах ума. Українець поважніший і степеніший від Москвина чи Поляка. Хоч Москвин поворотніший, Поляк рухливіший, та в Українця думка глибша. Москвин хоче панування одного чоловіка над іншими. Це зветься самодержавіє. Поляк хоче панування небагатьох людей — панів — над усіма іншими людьми. Це зветься аристократія. Українець бачить у кожному чоловіці собі рівного. Він свободолюбний. Тому Українці були споконвіку й все є за народоправством, щоб усі мали рівні права в державі й посполу нею управляли. Це зветься демократія.

Свободолюбність Українців проявляється дуже гарно в родині. Батько людяно веде її та не гнобить, як московський голова родини. Жінка має в родині пошанівок і значіння, в Москвинів вона прямо невільниця. Український батько відділює своїх дітей зараз, як тільки підростуть, у Москвинів вони живуть разом у одному господарстві під необмеженою владою голови родини.

У зносинах з іншими людьми Українці чемні, вважливі для других, бо шанують у кожному чоловіці самого себе.

Українці дуже побожні та для чужої віри вважливі. Москвини дуже нетерпимі до чужої віри. В їх самих обряд важніший чим віра й тому в них стілько ріжних давних розколів.

Український кобзар.

Українці переховали між собою дуже багато народніх звичаїв та обрядів. Вони всі дуже гарні й мають своє глибоке значіння, тому треба їх і далі переховувати. Та є теж між українським людом багато забобонів. Вони всі безглузді й треба, щоб вони як мога найскорше щезли. Найгарніші звичаї й обряди в нас є на Різдво, Новий Рік, Щедрий вечір, на Великдень, на Купала. У Москвинів таких народніх звичаїв не має, ці що є, багато багато бідніші наших і не такі гарні.

Українці мають теж гарно розвите народне мистецтво. Воно проявляється в чудових ткацьких виробках — полотнах і килимах, у різьбі на дереві, в гончарських виробках, у вишивках, писанках. Польське й московське людове мистецтво до українського й умитись не може.

А вже найвище піднеслася українська народня культура в українській пісні. Де на світі найдеш таку гарну народню пісню, як українська? Де найдеш їх більше? Де ще найдеш таких народніх кобзарів, як у нас, що голосять під згуки музики славу предків?

Українська народня пісня це оден із найбільших скарбів України. Кожен Українець повинен як найбільше дорожити своєю рідною піснею, як найбільше її вичувати й співати. Щож є супроти української московська пісня, звичайно погана, солдацька, що внадилась навіть до нашого села на сміх розумним людам?

Має отже український люд свою питому, високу культуру. На цій людовій культурі буде всесторонню українську культуру наша інтелігенція, цебто люде вищої освіти між нами. Буде вона рідну культуру та злидні й чужа кормига не дають до шні. Найбільша шкода виходить нашій культурі від цього, що багато самих же Українців не знає гаразд своєї рідної культури і приймає московську, що дуже шкідлива для Українців.

Чужі народи на Україні.

Крім Українців живуть на Вкраїні ще й чужі нам народи, розсипані між українським народом. На більше як 40 мільонів Українців є 10 мільонів чужих народів. Що пятий чоловік на Вкраїні це чужинець.

Найбільше на Вкраїні живе Жидів. (Єврей у нашого люду це згідна назва.) Вони живуть по містах головно правобіч Дніпра й займаються промислом, торгівлею й грошовими оборотами.

По Жидах найчисленніші між чужинцями Москвини. Їх переселив на Україну давній московський уряд. Московських селян-хліборобів є доволі на Слобожанщині й на південній Україні. Москвини по містах це звичайно давні урядники, військові старшини, вище духовенство, купці й промисловці. Є теж доволі московських робітників по фабриках і копальнях. Між Москвинами на Україні є більшість таких, що або їх батьки або вони самі колись були Українці, потімже обмосковчилися.

На західній Україні живе теж доволі Поляків. Найбільше їх у Галичині. В українській державі є їх доволі багато на Холмщині, менше на Підляшші й на Волині, на Поділлію й у Київщині. Поляки на Вкраїні це переважно великі земельні пани й їх слуги. Багато живе їх теж по містах.

Білорусини живуть на Поліссю на північних межах України. Вони всі селяне-хлібороби.

Болгаре живуть розкинені на південній Україні.

Німці живуть на Вкраїні по своїх селах (колоніях) і займають ся хліборобством. Найбільше німецьких колоній є на Холмщині, Волині, Херсонщині, Катеринославщині, Бесарабії й Таврії. Доволі Німців живе теж по містах України промислом і торгівлею.

Молдаване (Румуни, Волохи) творять половину населення Бесарабії й живуть між Українцями на Херсонщині й Буковині.

Греки й Вірмене розкинені по південній Україні.

Татари живуть на Криму, де займаються хліборобством, садівництвом і скотарством, по трохи в Бесарабії й також на Каспійських степах разом з Ногайцями й Кімліками.

На Кавказі живе багато верховинських малих народів: Черкесів, Кабардинців, Чеченців, Карачаївців, Осетинів і т. и.

По Україні волочаться скрізь Цигани.

Крім цього багато-багато людей різних шчих народів розсипано осібною або маленькими гуртками по Україні, найбільше на півдні по містах.

Українці повинні відноситися до цих усіх чужинців з уважливістю для їхньої народности, чужинці-ж знов повинні пам'ятати, що вони гості на українській землі, господарів шанувати й працювати посполу для добра України.

Означи на народописній карті України, де живуть у нас чужі народи! З якими народами межує український народ?

Лісове й водяне господарство на Вкраїні.

Тепер будемо по черзі переходити всі галузи праці, якими займаються люде на Україні й розглядати, як український народ користується багатствами своєї рідної землі.

Ловецтво колись гарно цвіло на Вкраїні. Ще двісті літ тому воно кормило дичиною цілі околиці України. Нині звірини дуже мало лишилося, бо вибили її нерозумно й ніхто не дбає, щоб її на ново розмножити собі на користь. Довгі віки господарювали чужинці наче грабіжники по лісах і полях України й довели до цього, що вже ніде по Україні не приносить ловецтво більшого хісна. Тільки на Кавказі, в Карпатах і на Поліссю воно декому вищачується.

Тепер, добувши знов самостійну державу, мусить український народ подбати, щоб знов наповнити поживочною звіриною свої ліси. Інші культурні народи, що живуть у своїх землях багато густіше, як ми на своїй Україні, мають по своїх лісах звірина багато більше, бо її розводять і охорошують. За те вони тягнуть великі барви з дичини.

Лісове господарство на Україні дуже занедбане. Лісів має Україна, як на свій простір, дуже не багато. Ледви сема пайка простору України вкрита лісом, тимчасом в Німеччині четверта, в Австрії третя пайка!

Тільки деякі землі України, ось як карпатська Верховина, Холмщина, Підляшшя, Полісся, північна Волинь, Київщина, Чернігівщина, Кавказ мають доволі ліса. Всі інші землі України дуже бідують від безлісся. І щораз більше терпіти буде Україна від цього, щораз гіршатиме підсошия, щораз мілітимуть ріки, висихати джерела й криниці, коли й на даліше так без тямку нищитимуть люде ліс на Україні.

Вже тепер мусить Україна за великі міліони що рік купувати дерева. Люде топлять соломю, кизяками, буряном а то й мерзнуть у нетоплених хатах. Будівельного дерева з року на рік стає менче. Потім ще гірше буде.

Одна на це рада: щоб український народ тямив, що ліс це найбільша краса й найлуччий захист української землі від збідніння і щоб український народ для того запровадив скрізь у себе плекання лісів на німецьку чи французьку моду. Треба скрізь завести добру лісову управу зі самих учених знавців лісового діла, треба всі невжитки по Україні залісити, всі шляхи обсадити деревами, всі ліси при вирубуванню на ново засаджувати. Одним словом: треба розумно господарювати по наших лісах.

А українська дітвора нехай памятає, що кожне ви-

рване молоде деревце, кожна пусто-дурно зломана галузка, це кривда для природи України й для її народу!

Покажи на карті України землі багаті ще лісом!

Хліборобство на Україні.

Хліборобство, це споконвіку найважливіше й найлюбіше зайняття українського народу. На десятох Українців більш як вісім займається хліборобством. Не дивно! Українська земля найбільше

Праця коло ріллі на Україні.

родюча між усіма землями Європи, українське підсоння дуже пригідне для всякого збіжжя. Тож споконвіку славиться Україна як житниця для цілої Європи, як земля, що тече медом і молоком. Що року сотки великих кораблів і тисячі залізничних валок везуть українське збіжжя на всі сторони світа.

Дійсно! Українське жінво велике. Що року українська земля родить до 300 міліонів сотнарів (1800 міліонів пудів) всякого збіжжя й картоплі. Колиб його наладувати на залізничі ваони, то булоб це 60.000 довжезних валок, кожна по 50 ваонів. Колиб усі ті валки хто уставив в оден ряд, то він бувби на 30.000 кільометрів довгий, значить

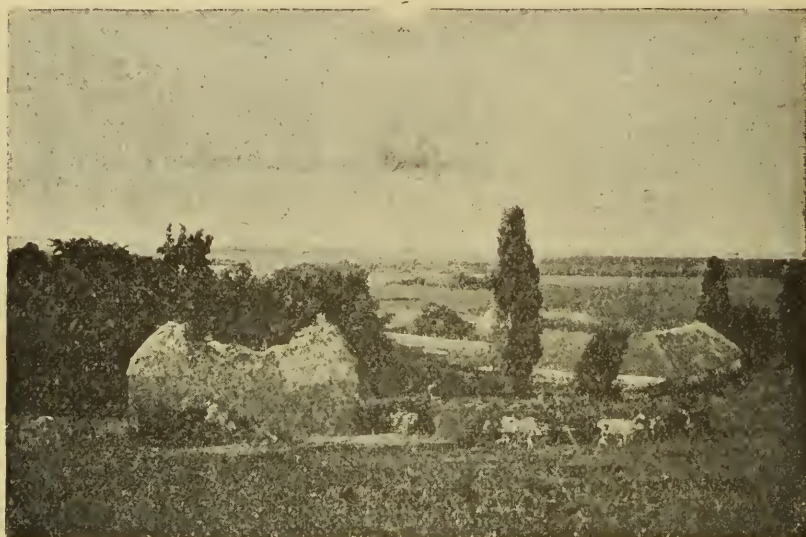

Косовиця на Україні.

опоясував би землю в трьох четвертинах довкола рiвника. На Вкраїні є ріллі багато більше, як у деяких європейських великих державах (Анлії, Італії) усього простору!

Найважніше збіжжя України це пшениця. Її найбільше сіють у Херсонщині, Катеринославщині, Таврії та Кубанщині, найменче в Галиччині, на Волині й Поліссю. Жита найбільше управляють на північній Україні, менче у південній, де знов багато ячменю й вівса. Проса управляють найбільше в Київщині й Слобожанщині, гречки в Чернігівщині й на Поділля, кукурудзи на Буковині й Бесарабії. Картоплі садять багато тільки в Галиччині

й на Холмщині. Поволі вона поширюється по всій північній Україні. А шкода — картопля дуже добра, з осібна для малоземельного хлібороба, бо з малого клаптика землі вона дає багато більше поживи як зернове збіжжя.

Кладення стирти на Україні.

Українські хлібороби плекають теж багато всілякої городнини: гороху, бобу, квасолі, сочевиці, капусти, редьки, ріпи і т. н. Та все таки за мало. Це все рослини дуже видатні, дають багацько доброї поживи. Яринні городи можуть головню малоземельним хліборобам дати нетільки добру поживу протягом цілого року, але й добрі барини з продажі. На Вкраїні на жаль тільки огірків, динь, гарбузів, кавунів багато розводять по баштанах — таких яринних огородів, як у західній Європі, в нас не має. Таксамо не привчилися ще наші хлібороби сіяти всякі пастивні рослини для худоби: ось як коношину, люцерну. З них є великий хосен.

Ростин промислових, себто таких, що дають сирівці для промислу, можна скрізь по Україні управляти. Та поки що їх ще недуже плекають Українці. Ще най-

більше плекають у нас цукрового буряка для цукрова-рень та це по більшій часті тільки великі земельні власники. Вони тільки таксамо сіють ріпак на олій. Льону й конопель доволі зустрінені усюди по Україні, найбільше на Поліссю та в Чернигівщині, соняшники скрізь по Україні, найбільше на південній. Хміль управляють на більшій розмір тільки на Волині. Тютюну найбільше в Полтавщині, Чернигівщині, Кубанщині й Таврії,

Садівництво розвите на Україні багато краще як огородинство. Українець кохається в деревині, коло кожної хати є садок. Найбільше садів і доброї садовини є в Бесарабії, Таврії, на Поділлю і на Підкарпаттю, хоч і подекуди инде, ось як у Київщині та Переяславщині, Слобожанщині є багато садів і великі збори усякої садовини: яблук, груш, вишень, черешень, слив і т. н. Винна лоза може по всій південній Україні рости й овочі давати. Та на більший розмір плекають її тільки в Бесарабії, Таврії, Донщині і Підкавказю.

Бджільництво споконвіку любе заняття для українського народу. Найбільше його було в лісовій часті України, де по дуплавинах старих дерев осажували бортники рої бджіл. Таке бортництво лишилося ще тільки дещо на Поліссю, всюди инде плекають бджолу по вулях, що згуртовані в більші або менчі пасіки. Бути пасічником, це любе заняття на старість.

Українські пасіки видають дуже багато меду і воску, багацько його вивозять до чужих країв. Та треба сказати, що і тут мала освіта українських селян робить їм великі шкоди. По інших краях, пр. в Німеччині, бджільництво стоїть багато вище як у нас і дає тому багато більше користей при менчих трудах і коштах. На Україні найбільше пасік має Кубанщина, Полтавщина і Чернигівщина, менше Харківщина, Київщина і Галічина.

Шовківництво може розвпнутися скрізь по Укра-

їні і доставляти населенню доброго і легкого заробітку. Та до цього часу воно що йно почалося розвивати по трохи в Київщині.

Хоч Україна це, так сказати, найкращий зразок хліборобського краю, то треба всім Українцям знати, що ста-

Українська пасіка.

новище хліборобства й усіх звязаних із ним галузей зайняття людей є доволі сумне.

Перша причина цього сумного стану це некорисний розділ землі. Ледви дещо більше як пів століття минуло від цього часу, як знесено кріпацтво й панщину на Вкраїні. Перед їх знесенням вся земля була панська, при їх знесенню великі земельні власники задержали за собою більше як половину всеї землі й то що найгарнішої. За пів століття прибуло багатько народу, землі-ж не прибуло й прикупити її було дуже трудно.

Длятого по всій Україні селянство має за мало землі на свою потребу. В Галичині випадає на одно селянське господарство середньо тільки $3\frac{1}{2}$ гектара (десятин), на Поділля тільки дещо більше, ніде на Вкраїні, хіба у Таврії й на Підкавказзю, більше як 10 десятин. А найбільша скіль-

кість селянських родин на Україні має ледви по одній або дві десятини землі. На таких маленьких клантиках землі ніяк не мож ні самому розгосподаритись, ні дітей обділити, як підростуть.

Добувши собі тепер свою самостійну державу, мусить весь український народ посполу подбати за це, щоб український селянин міг дістати для кожного господарства таку скількість землі, яку сам власними руками зміг обробити. Селянство, це головна основа всякого культурного народу на світі, тим паче українського народу й держави!

Друга причина сумного стану хліборобства на Україні, це маля освіта українського селянства. Воно майже все неграмотне, ніяк йому навчитись, як добре ходити коло землі, щоб добре родила.

Німецький чи французький мужик добуває з одної десятини ріллі три до чотіри разів більше живво, як український селянин. До того ще памятаймо, що німецькій землі дуже далеко до нашого чорнозему. Це переважно глинка або пісчуга. Але Німець свій іґрунт гарно навезе гноєм і штучними навозами, справить паче огородову грядку, засіє що найлуччим зерном, вишолє як слід, заводить добрий плодозмін, сіє багато пашних трав, шлекає на полі багато всілякої ярини, має до всего добре знаряддя.

В нас на Україні ходять селяне коло землі переважно так, як батьки й діди ходили. За недостатчею освіти наше хліборобство не поступає наперед. Народу щораз прибуває, землі ні, тож селянство бідніє й мусить часто густо покидати рідну землю й переселюватися в Сибір чи в Америку, шукати луччої долі в далеких краях.

А це все тому, що наш селянин не знає новітнього, доброго господарювання. На таких 5 чи 10 десятинах, на яких Українець бідусь, німецький чи французький хлібороб живє в великих гараздах.

На Поліссю й у Карпатах ведуть наші селяне подекуди лядне господарство. Випаляють кусень зрубу з корчами й сіють кілька років під ряд овес чи жито. Це дуже виснажує землю. На цілій північній Україні ведуть селяне переважно двопільну господарку. Половину землі що рік засівають, другу половину запускають на пастівник. Це так, якби хто половину своєї землі просто подарував кому! На степовій Україні теж водиться таке, що кусень степу кілька літ що року управляють, а потім на стількиж літ запускають.

Найзвичайніше на Україні є трєхпільне хліборобство. Одну третину землі засівають озимим збіжжям, другу ярим, трєтю призначають на пастівник. Це знов так, якби хто третину своєї землі комусь подарував. Гноїти землю що йно починають на Україні. Звичайно гноять тільки ці кусні ріллі, що близько хати. А навозити землю гноєм чи штучним навозом доконче треба, бо инакше вона виснажується й перестає родити!

Тільки там, де наше селянство має дещо більше освіти, заводиться поволі удобрення землі, гноєння, штучні навози, многопілля, добрий плідозмін, уліпшене новітнє знаряддя: добрі залізні плуги, борони, сіялки, жниварки, молотілки.

Тепер, коли Україна добула собі державну самостійність, український уряд мусить напружити всі свої сили, щоб як найскорше подати українському селянству як найкращу просвіту. Треба, щоб уже в початкових школах хліборобські діти навчались як слід ходити коло землі, треба, щоб всюди по Україні були хліборобські школи, курси й спілки хліборобів.

Скотарство на Україні.

Від найдавніщих часів славиться Україна з того, що тут найкраще можна возводити всіляку домашню звірину.

По українських стінах ще до недавня вільно бували великі табунні коней, череди рогатої худоби, отари овець. Це степове скотарство поволі перевелось, бо треба було степ замінювати на ріллю. Та остало ще багато по Україні великих пасовищ, лук, сіножатей і скільки худоби по Україні хоч правда децю зменчилась, та все таки остала дуже велика, — одна з найбільших в Європі.

Україна має більш як 30 мільонів голів худоби і кормить мясом не тільки себе а розвозить багато його до сусідних і дальших країв.

Тепер скотарство на Україні тісно звязане з хліборобством. Головний годівельник худоби на Україні це український мужик — дрібний земельний власник. Врахувано, що дрібний селянин у десятеро більше годує худоби на такому самому ґрунті, як великий земельний власник. На жаль наше селянство що йно тепер починає приучуватися, як добре плекати худобу. Майже всюди по Україні більше випасають худоби по пасовищах як годують по стаїнях, а це затрата труду і коштів. До того рідко коли плекають наші селяне добрі породи домашньої звірини.

Коней годують на Україні дуже багато. Найкращі породи коней це чорноморська, що пішла від давніх козаських коней і гуцульська, малих верховинських коників. Є і інші мішані породи коней, хоч малого зросту, та дуже сильних і витривалих. Найбільше коней на Кубанщині, Таврії, Херсонщині і Катеринославщині.

Рогата худоба водиться по Україні в доволі гарних породах. Одна з них сива українська, друга червона степова. Одначе українська рогата худоба на мясо і молоко багато гірша як заграничні: голяндські швейцарські, тирольські, та інші породи, що їх деколи спроваджують ва Україну. Молочарство, яке приносить у інших краях великі і дисти населенню, у нас що-йно починає розвиватися.

Овець до недавна було на Україні так багато, що вона була одним з найбагатіших у віві країв Європи. Та степи розорано, заморська вовна була дешевша як українська. тому вівчарство мусіло підупасти. Одначе і до тепер

Українські воли.

багато ховають овець на Кубанщині, Бесарабії і Чернігівщині. Славна є українська порода решетилівських овець з Полтавщини. Заводять теж у нас заграничні тонкорунні породи овець.

Кіз на Україні держать мало.

Натомість безроги попадаються в кожному навіть найменчим господарстві на Україні. У надрічних плавнях і дібровах до нині бродять великі череди безрог через ціле літо. Біда тільки, що наше селянство шлекає майже тільки самі найгірші породи свиней, що їх тяжко утучити.

Дуже багато шлекає українське селянство дрібної домашньої птиці: курок, гусок, качок, декуди і пантарок та индиків і голубів. Дуже багато що року вивозиться домашньої птиці, її піря і яєць у чужі землі.

Підземні скарби України.

Головне багатство України це її родюча земля — чорнозем. Хочби як колись розвинувся промисел і торгівля по Україні, то вона все таки буде на завсідні головно хліборобським краєм. Одначе природа не поскупила Україні її інших земельних багатств.

Під землею, в скельних шарах підложжя нашої батьківщини є багато всіляких хосених мінералів а найбільше вже є найпотрібніщих: заліза, вугля і соли. Є що правда на Україні сліди золота і срібла, та їх дуже маленько. Багато важніше є живе срібло (ртуть), яке добувають коло Бахмута на Донецькій височині.

Мідь добувають на Україні на Донеччині, в Херсонщині, Таврії та на Кавказі, марганцеву руду на Запоріжжю коло Нікополя і на Поділля. Найбільше одначе з усіх металів має Україна заліза. Його добувають головно в Херсонщині коло Кривого рогу, на Донеччині і в Криму.

Дуже багато має Україна мінерального топлива. Вугілля для залізниць, кораблів, всяких заводів, добувають на Вкраїні дуже багато, так, що Україна мусіла до недавна постачати вугля сливе для цілої великої московської держави. На Донеччині добувають блескучий антрацит і чорний вуголь. Бурій вуголь, на топливо трішки гірший, копають на Підкавказю, в Київщині й Галичині. По цілій північній Україні є по рудавинах дуже багато торфу. Коли його висушити, він дає дуже добре топливо. Тільки на жаль за мало його ще на Вкраїні добувають і приладжують.

На Вкраїні є теж дуже великі багатства нафти, найбільші в цілій Европі. На цілім галицькім Підкарпаттю добувають дуже великі скількості нафти, коло Борислава також земний віск. Ще більші багатства нафти лежать на Підкавказю, та їх тільки коло Грозного більше використовують.

Дуже багато має Україна соли. На солоних озерах і лиманах над Чорним морем добувають її так, що відпаровують морську воду а сіль, що остане, вичищують. З над Чорного моря розвозили колись чумацькі валки сіль по всій Україні. Крім того копають на Донеччині під землею кам'яну сіль, дуже добру і використовують солоні озера та джерела, що там знаходяться. На галицькім Підкарпаттю є багато кам'яної соли, але більше виварюють там сіль із солоних джерел.

Крім цих найважливіших має Україна ще багато інших підземних скарбів. Всюди по Україні зустрічаємо добру глину на цеглу і черепицю, добрий камінь на будівлю та каменярські виробы, декуди також на млиніські камені і точила. Так само багато по всій Україні доброї гончарської глини. На Поділля, Підкарпаттю і Донеччині багато гіпсу. Фосфорити, дуже добрі, щоб ними, змоловши навозити, рілля, добувають на Поділля. На Запоріжжю є лупак на таблички. На Волині, Київщині і Запоріжжю децо графіту на олівці. Багато пребагато чим інших мінералів мож добувати на Україні.

Багато підземних багатств має Україна, та український народ не знав до цього часу їх добре використати. При їх добуванню Українці є звичайно тільки простими робітниками, коли чужинці набивають свої кишені великими баришами. Це походить з малої освіти українського простолюдина, задля неї він не може дійти до ліпшого місця при копальні, задля неї запродає він за малий гріш свою землю під копальні.

Промисл на Україні.

По деяких землях Європи промисл виріс на найважливіше зайняття населення. Це землі між усіма найбагатіші, — ось Англія, Німеччина, Франція. У нас на Україні промисл ніколи не стояв високо. У нас був тільки гарний домашній

промисл. Та московське панування не то, що не розвело як слід промислу на Вкраїні, але ще й дуже зруйнувало наш домашній промисл. Московщина заливала бач Україну лихими та дешевими виробами своїх фабрик.

Український домашній промисл визначається тим, що його вироби дуже гарно виконані, по мистецьки прикрашені і дуже трівкі. На своїх простих верстатах виробляють українські ткачі не тільки грубі валовини і сукна але й дуже гарні тонкі полотна, скатерті, рушники, хустки, сукна з ріжними vzорами, килими, ліжники. Українські вироби домашнього ткацтва аж дивують чужинців своєю красою.

Найгарніше розвилось ткацтво в Полтавщині, Чернігівщині і Харківщині, (Кролевець, Зіньків, Миргород), та на Підкарпаттю коло Косова і т. п. Кравецтво розвилось на Полтавщині і скрізь по більших містах України.

Тесельство по цілій Україні доволі розновсюдене. Найгарніші теслі є на Поліссю і на Гуцульщині. Деревляні кораблі будують на Прип'яті, Дніпрі, Дністрі, Дону, в багатьох місцях. Столярство найкраще на Гуцульщині, Полтавщині й Київщині. Колодійство й виріб возів та санок є всюди по Україні, найгарніше у Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині й Київщині. В Тараші виробляють славні на весь світ тарантаси. Бондарство найзнатніше в Полтавщині, Харківщині й у лісових сторонах північної України. Там також виробляють деревляну посудину, кошики, решета, то що.

Дуже гарну славу має українське гончарство. Воно цвіте всюди, де лиш трапляється добра глина. Найкращі вироби, деколи просто мистецької роботи, дає гончарство на Полтавщині (Опішня), на Поділля і на гуцульськiм Підкарпаттю.

Ковальство по всій Україні розвите. Найгарніших ковалів має Харківщина, Полтавщина, Катеринославщина

і Херсонщина. Вони роблять навіть складні хліборобські машини.

Водяні й парові млини та вітряки є скрізь по Україні, та їм багато шкодять великі парові млини. Добрих

Вітряк.

різників багато по всіх містах, місточках і більших селах України. Гарбарі, кушнірі і шевці найліпші на Чернігівщині, Полтавщині і Харківщині, у Курщині та Вороніщині.

Український домашній промисл знаходиться тепер у дуже сумному стані. Давніше домашній промисл заспокоював усі потреби українського простолюття і збирав добрі бариші. Та від коли фабричні вироби стали щораз більше поширюватися по Україні, положення домашнього промислу зробилося дуже тяжке. Фабричні вироби, хоч гірші як домашні, та дешевші й нераз гарніше виглядають. Фабрика робить скорше, на великий розмір, машинами, тож може

свій виріб пустити дешевше. Не диво, що домашні промисловці примирають голодом або беруться до нічого діла. Їх до цього часу ніхто не підпирав. Затеж тепер остання пора і найлучча нагода врятувати український домашній промисл від остаточного занепаду, бо він собою дуже гарний і дає світові чудові докази української людової культури і мистецтва.

Фабричний промисл України дуже недавно почав розвиватися. Московський уряд, як міг, його сприявав. Та на Україні є багато більше підземних скарбів як на Московщині. Тому, хоч були всякі перепони, то таки стали виростати на Україні фабрики-заводи наче гриби по дощі.

Найсильніше розвинулися фабрики заліза ось як: залізні гуті, гамарні, фабрики машин. Найбільше їх на Донеччині, на Запоріжжю коло Катеринослава й по надморських містах України. За те майже нема на Україні фабрик дрібних залізних виробів.

Більше як 200 цукроварень є всюди на Україні. Вони мусіли робити цукор для Московщини. Всюди по Україні розсіяні горальні-винокурні, що вироблюють спиртус і горівку. Великі млини, парові й моторові мелють збіжжя по всіх містах і багатьох місточках України. Більш як сотня фабрик тютюну розмішена по всій Україні. Таксамо всюди по більших містах України є великі цегольні.

На обочіному Подніпрю багато оліярень, що перероблюють на олій насіння льну, конопель, рішаку, соняшників. Великі тартаки ріжуть на дошки дерево по всіх більших містах здовж Припяти й Дніпра. Багато їх є також на галицькій Підкарпаттю. У тих самих місцях, що тартаки, бувають теж фабрики сірників. На галицькій Підкарпаттю є багато рафінерій нафти.

Крім цих важніщих галузей фабричного промислу

є ще багато всіляких менше розвинених. Є на Україні по більших містах трохи броварів, що виробляють шво, гончарські заводи є в Харківщині й Галиччині, скляні трути в Харківщині, механічні фабрики по більших містах України і т. п.

Наомість майже нема на Україні фабрик сукна і полотна. До їх утворення не допускав давніше московський уряд, що тільки московські фабрики зопрали барви на Україні. І багато інших галузей фабричного промислу не має на Україні.

Українські фабрики є всі переважно в руках заможних чужинців. Українці дають тільки чорного робітника. До того дуже за мало українців береться до промислу. Медви що двадцятии Українець при них працює.

Тепер повинен український народ узятись всіми силами до розвитку промислу на нашій Україні. Треба його так поставити, щоо він обіймав рівномірно всі галузи і задоволював усі потреби населення України, щоо не треба нам спроваджувати за дорогі гроші чужих виробів а самим собі вистачати!

Торговля на Україні.

Торговля України була за старих княжих часів дуже велика. Україна була тоді одним з найбільше торговельних країв Європи. До Київа и Галича прямували довезні купецькі валки з Німеччини, Угорщини, Болгарії, Греції, Перзії, шили громади кораблів з Візантії, Малої Азії. Ще и потім, хоч кочеві народи багато шкодили торгівлі, проходили крізь Україну великі торговельні шляхи, що лучили східні краї з західними.

Та польське и московське панування знищило давню торгівлю України. Українців відсунено від торгівлі, вона вся нині в руках чужинців, головни Москвинів, Жидів, Греків, Вірмен. Що йно в останніх часах почали Українці

обратися до торгівлі й оснували багато торговельних сіллок, що мають гарну будуччину.

Тепер прийшла пора, щоб український народ узяв сам торгівлю України в свої руки. Великі торговельні шляхи світа тепер знов починають поволі завертати на Україну. Треба нам це добре використати.

Тепер ведеться торгівля України головню на ярмарках. Їх є на Україні що рік до 4000. З того є 11 великих: у Харкові, Києві (контракти), Ромнах, Полтаві, Курську, Кролевці, Єлисаветі, Сумах, Бердичеві, Дубні.

Гуртову торгівлю ведуть на цих ярмарках московські й жидівські купці. Українці тільки дрібні покупці і продавці та перевізники — заробляють мало.

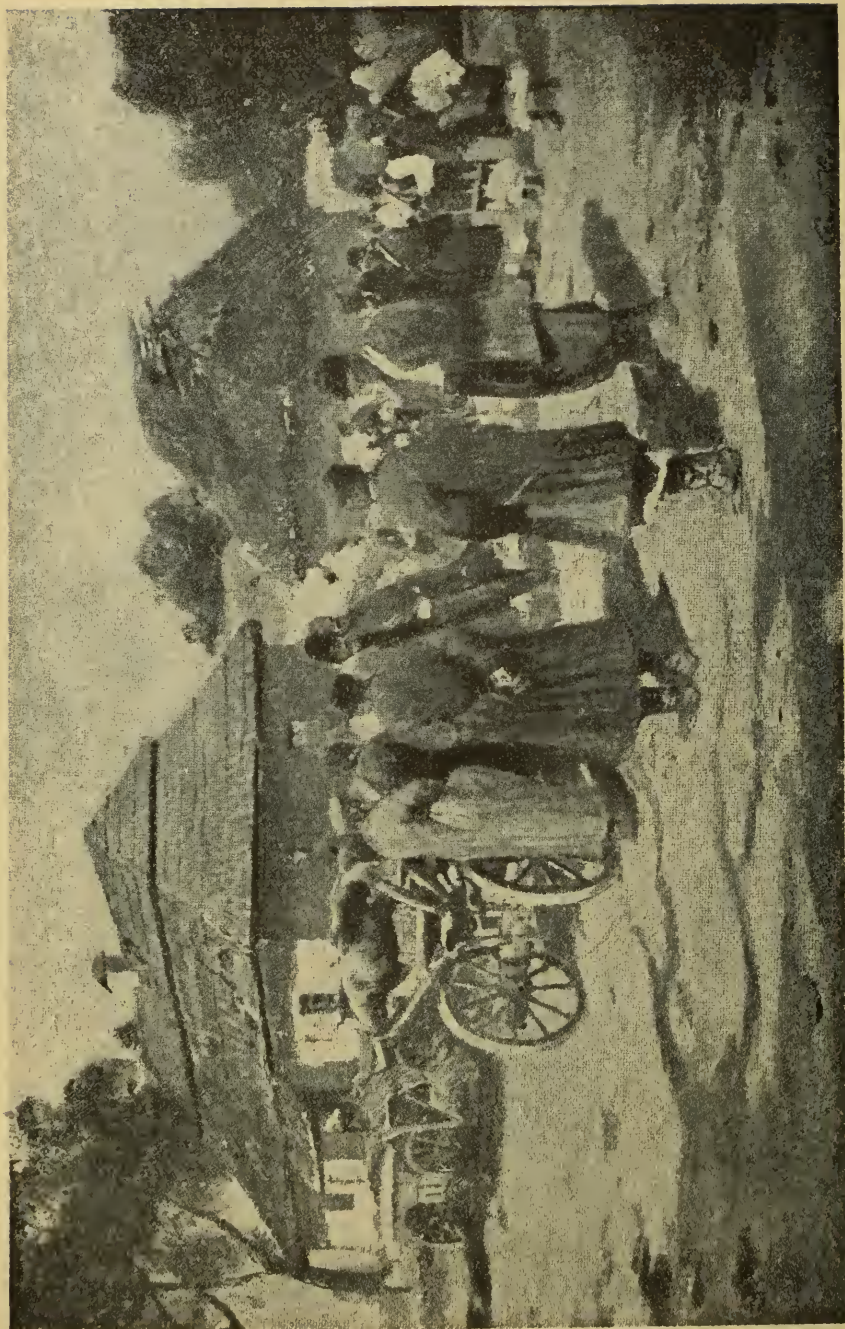
Колись бувало українські чумаки розвозили цілими великими валками збіжжя, сіль, рибу й усяке инше добро по ярмаркам. Вони збирали добрі бариші й розживалися.

Тепер, по проведенню залізниць по Україні, чумацтво підупало цілком. Возами чи санками щораз то менше добра перевозять. Хиба довозять його до залізничної станції або до річної чи морської пристані з недалеку.

Тепер уся торгівля України є в руках великих капіталістів-торговельників. Вони сходяться із собою по біржах — великих будниках, де вони токмять між собою й перепродують усяке добро.

Найбільше Україна торгує збіжжям. Вона його вивозить кораблями й залізницями до західних країв Європи, також на Московщину, Білу Русь, Польщу, Литву. В ці самі краї йдуть теж з України: худоба й її шкури, дріб, піря, яйця, сало, мясо, олій, прядиво, вовна. Вугілля, залізо, сіль, цукор вивозить Україна головню на Московщину. Загалом вона вивозить сирівці — себто сирі, необроблені плоди землі. Вони на загал дешеві, тож прибуток з їх невеликкий.

Натомість привозить Україна всякі вироби чужого

Торг на Україні.

промислу з за границі. Ось: полотно, сукно, машини, дрібне металеве знаряддя аж до гудзика й голки! Всі ті промислові вироби зглядно дорогі.

Кожен зрозуміє, що Україна на такій торгівлі не може добре виїти. Вона мусить своє добро за дешеві гроші продавати, чужі-ж вироби за дорогі гроші купувати. Дяк-того що року заробляла Московщина на Вкраїні сотки міліонів карбованців.

Тому негайно треба нам Українцям подбати, щоб наш промисл гарно й всесторонню розвився. Тоді торгівля України з иншими краями буде їй приносити великі барвиці!

Лучба й її шляхи на Вкраїні.

Щоб торгівля могла гарно розвиватися, треба щоб лучба була добра, щоб усякі дороги, биті шляхи, залізничці були добрі, щоб плавба по ріках, каналах і морю була гарно розвита.

Поки що лучба на Вкраїні стоїть доволі погано. Звичайні возові дороги по всій Україні дуже лихі. Вони перш за все звичайно за широкі, забирають даром багато родочої землі. Цими дорогами ніхто не піклується. В суху пору вони виглядають наче насипи страшної, глибокої куряви. В дощову пору чи розталь вони подабають на смуги бездонного болота, повні вибоїв, глибоких колій і калюж. Дуже бідують по цих дорогах люде, ще більше маргається тягла худоба — з обох боків велика шкода для українського народу!

Битих шляхів на Вкраїні дуже мало. Одна Галичина, хоч теж бідна на биті шляхи, то має їх стількиж, що вся остання велика Україна.

На полі шляхів стоять перед українською державою й українським громадянством величезні завдання. Треба негайно взятись до поправки цих шляхів, що тепер є і до будування нових. Всі шляхи України повинні бути мощені камінням — його-ж по Україні всюди під землею доволі. Україна повинна вкритись густою сіткою битих шляхів.

Залізниці на цілій Україні проведені так, щоб була легка сполука з Московщиною. На це, що треба Україні, вони не оглядаються. Ось між Київом та Харковом і Одесою нема прямих сполук — треба кругом обїзжати. До того залізниць на Україні ще дуже мало, трішки густіше їх тільки в українській Галичині.

Український народ повинен тепер подбати, щоб по цілій Україні були проведені густою сіткою залізниці, щоб усі не то міста але й місточка України були зі собою сполучені залізницями.

Водяні шляхи були колись найважнішими дорогами лучби на Вкраїні. Битих шляхів ні залізниць не було, тож людей і добро перевозено човнами й кораблями по ріках, що тоді були багато більші й до плавби придатніщі як нині. Нераз тепер находять давні великі якорі й останки великих суден на дні таких маленьких річок України, що нині ледви човники по них можуть плавати.

Та все таки є ще на Україні 7000 кільометрів (верств) таких рік, що по них можуть ходити більші судна. Найважніщий водяний шлях України це Дніпро. По нім ходить багацько пароплавів, сотки великих барок, берлинів, байдаків, дубів, лодок, Іалярів, чайок. Це все річні судна — від найбільших до найменчих. Крім цього ходять по Дніпру тисячі плотів з дерева. Одна біда, що давній московський уряд не подбав, щоб поробити на дніпрових порогах добрих переходів для кораблів. Тому то плавба по Дніпрові перервана між Катеринославом й Олександрівськом.

Що йно тепер українська держава задумує провести здовж дніпрових порогів канали для кораблів. Коли це зробиться, значіння Дніпра як водяного шляху в десятеро зросте.

Дніпро вже получений каналами з ріками: Вислою, Німаном і Двиною, що иливуть до Балтійського моря. Нині

ці канали за вузькі й за мілкі для кораблів, бо занедбані московським урядом. Коли їх тепер наладиться, стане Дніпро одним величнім водяним шляхом для кораблів, що плаватимуть між Чорним і Балтійським морем.

Пароплави на Дніпрі.

Усі більші притоки Дніпра теж сплавні для пароплавів, найпаче Припять.

Багато менче придатний для плавби Дін. В його мало води, багато мілин. Та всетаки й по нїм ходить кількасот суден.

По Дністрові й Кубані плавба невеличка. По Богові ходять судна тільки близько його устя в море.

Плавба по морях України мала свої найліпші часи теж за давньої великокняжої кївської держави. Потому вона на довгі століття цілком занепала.

Коли південна Україна прийшла під московську владу, почала знов відживати плавба по українському морю. Хоч московський уряд спинював її, щоб вона не шкодила плавбі

по московських морях, то всетаки вона поволі розвилася дуже гарно.

Тепер у українській державі розкривається перед українською фльотою на Чорному й Озівському морі велика будуччина. Вже тепер числить українська торговельна фльота звиш тисячу парових і парусних кораблів. Твориться теж українська воєнна фльота з кораблів налаштованих гарматами й укритих сталевими панцирями.

Описання всіх земель України.

Межі України.

Земля, на якій живе український народ, є дуже велика. Україна, це одна з найбільших країн Європи, тільки одна Московщина від неї більша. Такі великі і могутні держави, як Німеччина або Франція, два рази менчі як Україна, Англія або Італія тричі менчі. Зате населення України значно рідше, як у всіх тих державах, що ми назвали, за виїмком Московщини. На Україні живе 50 мільйонів мешканців.

Від півдня творить границю України Чорне море й устя Дунаю. Звідси йде границя України попри міста: Килія, Акерман, Бендери, потім здовж ріки Дністра попри міста Оргіїв, Білпі до річки Прута, продовж усеї Бесарабії. Потім переходять межі України в буковинську землю і переходять попри Чернівці, Серет, Радівці, Кімполюні в межі Угорщини. Досі сусідуєть Українці з Молдаванами.

На Угорщині мешкають Українці в карпатській верховині і на Підгір'ю аж по міста Сигіт, Мункачево і Ужгород, де сусідуєть з Уграми або Мадярами. Дальше межують Українці на Угорщині зі Словаками коло міст Бардієва й обног татарських гір. Поза річкою Попра-

дом переходять межі України в галицьку землю, де починають сусідами Українців бути Поляки.

Границі України від польської землі йдуть у Галичці попри оці містечка і міста: Грибів, Горличі, Дукля, Сянік, Динів, Радимно, Ярослав, Сінява і переходять над річкою Сяном до колишньої російської держави. Границя між Україною а Польщею проходить тепер попри місцевости: Тарногород, Білгород, Щебрешин, Красностав, Радим, Межиріччя, Дорогичин і Білськ до джерел річки Нарви у Біловезькій луці. Тут кінчиться границя України з Польщею а починається її межа з білоруською землею, заразом завертає звідси границя України на схід.

Границя України й Білої Русі йде попри місто Пружанц, озеро Вігонівське й озеро Князь до міст: Річниця, Гомля, Новозибкова, Мглина.

Тут починається границя України з Московщиною, що є з усіх найдовша і найбільше повигнана. Вона йде попри міста: Путивль, Рилськ, Суджу, Миропіль, Обоянь, Корочу, Новий Оскол, Острогожськ, Бобрів, Бутурлинівку і Новохоперськ. Звідси завертає границя України на південь, здовж ріки Хопра, Доцу, Калитви і Донця аж недалеко усть Дону коло міст: Новочеркаська і Ростова. Звідси завертає межа України знов на схід здовж річки Салу а потім здовж горбів Єрґені, прямує на південь і південний схід до Каспійського озера на півночі від устя ріки Куми.

Каспійський беріг творить тільки на короткім просторі межі України. Південна границя України, виходячи від його, йде попри міста Кизляр, Моздок, Владикавказ до головного Кавказького хребта і прямує ним до берегів Чорного моря, до яких доходить коло місточка Сочі. Звідси аж знов по устя Дунаю творить південну границю України Чорне й Озівське море.

Оце велика й гарна земля, яку суцільним гуртом замешкує український народ. Та він живе не лиш на Україні. Утиск чужинців, біда і злидні погнали Українців з рідного краю у далекі безвісти. Розлився український народ сливе по всіх частях світа, по різних далеких землях, де лиш підсоння нашим людям сяк так пригоже. Вони сіли по тих землях більшими і менчими громадами. Оці оселі Українців на чужій землі зовемо українськими кольоніями.

Деякі українські кольонії розміщені недалеко від меж України. Багато таких кольоній є між Волохами в Бесарабії і на Молдаві, в Добруджі і на південній Буковині, між Мадярами на угорській рівнині, між Москвинами в Курщині, Вороніщині, над Доном і Волгою, коло Саратова, Самари, Астрахані, у кавказьких краях між ріжними кавказькими народами.

Інші українські кольонії відбились дуже далеко від рідної землі. Довжезним рядом простяглися вони здовж південних границь азійської Росії аж по Тихий океан.

Великі українські кольонії знаходяться в закаспійській області, в Туркестані, в кірїських степах акмолинської області, в південній Сибірі, в томській і енісейській губернії, в алтайських горах на границях Китаю, на »Зеленому кліні« над Амуром, над Тихим океаном коло Владивостока і ріки Уссурі. Так само далеко, як на схід, зайшли Українці з своїми кольоніями також на захід, до Зєдинєних держав північної Америки, до Канади, Бразилії й Арїєнтини.

Всюди, де поселяються Українці, приносять вони свою мову, свої звичаї і держаться їх цупко. Українські біленькі хатки, українські строї, українську пісню найдені і по найдальших українських кольоніях.

Положення України.

Український народ живе на своїй землі від непамятних часів. Вже найдавніші вісти, що переховались про наш народ в старих рукописах і книгах, подають, що наш народ жив в Карпатах, над Бугом, Дністром, Прутом, Прип'ятю, Дніпром, Богом, Доном, над Чорним морем, гень гень аж під Кавказ. Що більше! Є сліди, що український народ жив на своїй теперішній землі ще перед Христовим Різдвом.

Українська земля, це не новизна, видерта иншим народам. Україна, це споконвічна батьківщина й власність українського народу. Ніякий инший народ не має права бути господарем на українській землі, тільки український народ.

Коли Англійці, Французи, Італійці хваляться, що вони споконвіку задержали у своїх руках і захищували від ворогів свої землі, то невелику ще втяли штуку. Їх землі відділені від сусідів глибокими морями і ріками, піднебесними, ледом критими горами.

Нам Українцям не дав Бог такого щасливого положення. Україна, це немов багата, родюча нива та необгороджена при битому шляху. Тисячу літ гнобили Україну степові кочівники своїми нападами. Та не зломилі української сили. Могутньою ногою станув український народ на своїй рідній землі, неначе об могутню скалу морські хвилі, так розбивалися кочеві орди об груди українського народу.

Українці захищували своїми грудьми цілу Европу, цілу культуру, ціле християнство і пережили це страшенне лихоліття, вдержалися на своїй рідній землі. Та наслідком того, що Україна не була добре захищена від заходу й півночі, її сусіди, Поляки й Москвини могли використати це, що український народ мусів добувати останніх сил, щоб одборонитися від кочевиків. Поляки й Москвини пішли вій-

нами на обезсилену Україну і закріпостили її під свою владу.

Та тепер, коли український народ двигнувся зі свого занепаду і здобув собі знову власну державу, стає положення України дуже корисне. Небезпеки від кочевих народів вже не має. До Чорного моря, куди довгі віки не пускали Українців кочеві народи, доступ знов свободний. Чорне море лучить Україну з найдальшими культурними краями землі. Дуже легке получення України сухопутними каналами із всіма сусідніми землями. Україна може свободно торгувати великими своїми багатствами з цілою землею.

Україна лежить на великому торговельному шляхові, котрий веде з культурних, промислових і торговельних країв Європи на схід до багатих країв Азії.

Поділ України.

Україна, це дуже великий край. Хоч вона дуже одноцільна собою, хоч нераз цілі сотні верств переїдеш і здається тобі, що бачиш все таке саме, то є прецінь на Україні багато ріжних земель, відмінних її окремих посполу. Кожна із них має відмінну будову поверхні, одна гориста, друга височинна, инша низова, кожна має инакші води, дещо відмінне підсоння і рістню, в кожній живе инакше племя єдиного українського народу. В кожній землі України дещо відмінно живуть люде, є инші города і села, инші памятки славної бувальщини.

За часів московської держави ділилася Україна на більші і менчі округи. Найбільші округи звалися губернії. Вони ділилися на уїзди, що тепер зуться повіти, повіти знов на стани і волости. Цей поділ удержується покищо в самостійній українській державі, яка обіймає майже усі землі України, що належали передтим до московської держави.

В межах давньої московської держави обіймає Україна отсі губернії і їх части: 1) холмська губернія, лівобіч ріки Буга, 2) південні повіти городнянської губернії, 3) волниська губернія, 4) південні повіти минської губернії, 5) київська губернія, 6) чернигівська губернія з гомельським повітом, 7) полтавська губернія, 8) херсонська губернія, 9) подільська губернія, 10) хотинський і акерманський повіт в Бесарабії, 11) таврійська губернія, 12) катеринославська губернія, 13) харківська губернія, 14) південні повіти курської губернії, 15) південні повіти вороніжської губернії, 16) західні повіти земель доńskiego війська, 17) земля кубанського війська, 18) чорноморська губернія, 19) ставропільська губернія, 20) земля терського війська і західні частини астраханської губернії.

Крім української держави обіймає Україна ще українські землі, що були під владою австрійсько-угорської держави. Це Галичина, Буковина й угорська Україна. Галичина й Буковина це коронні краї, відповідають губерніям. Вони теж поділені на повіти. Угорська Україна поділена на великі повіти, що називаються комітати.

Такий поділ країни на губернії, краї й повіти називаємо політичним або адміністративним поділом. В географії неконче треба нам його держатись. Ми будемо описувати Україну після того поділу, який зробила сама природа. Вона поділила Україну на значну скількість земель, які називасмо природними краями.

Київщина.

Осередок і серце України лежить над середньою течвою Дніпра, правобіч його; це правобічне Подніпря. Воно ціле височинне, ця височина виглядає наче поздовж-

ний неправильний чотирикутник. Від північного заходу обмежує її долина ріки Тетерева, від північного сходу ріка Дніпро, від південного сходу й полудня запоріжський низ, від південного заходу скалиста долина ріки Бога.

Стрімкий беріг Дніпра в Київщині.

Правобічна височина не уявляє собою рівнини. Вона розділена на кілька височинних частей широкими розділками, в котрих плывуть річки Рось, Тясмин, Синюха й інші. Річні долини широкі, то болотняні, то залиті ставами, там знов виходить на верх скала на берегах і в кориті ріки. Тверда скала, що творить підложжа правобічної височини, зветься Іраніт.

Найгарніші краєвиди правобічної височини бачимо над Дніпром. Там опускається височина до ріки стрімким берегом. Він розритий долинами і провалями, виглядає неначе гори. Це святі гори, на яких розсівся золотоверхий Київ, ще святіці для кожного Українця канівські гори, де спочив у могилі наш батько Тарас.

Коли вийдемо від Дніпра на верхи цих гір, бачимо перед собою тільки одностайну, легко хвилясту височину. Тільки тут й гам здіймаються круглі горби й пологі узгірря. Цілими мільями тягнуться по хвилястій рівнині змі-

Краєвид у Київщині.

єві вали, там і сям розложилися старі городища. Це все укріплення, що їх збудували давні Українці для оборони від хижих кочових орд. Цілі ріки крові, української крові, тут плили колись. Тепер тільки цілими громадами чорніють і з вітром розмовляють високі могили. Тут лягли спочити в своїй кривавій славі наші великі прадіди. Від їх учімося ми, їх мізерні правнуки, що за рідну землю солодко й життя своє покласти!

Колись, перед тисячкою років, сиділи на цій землі українські давні племена: під Києвом Поляне, долі Дніпром і Богом Уличі. Тепер живуть тут їх потомки — правобічні Українці.

Це високий ростом, гарний народ, стрункий, чорня-

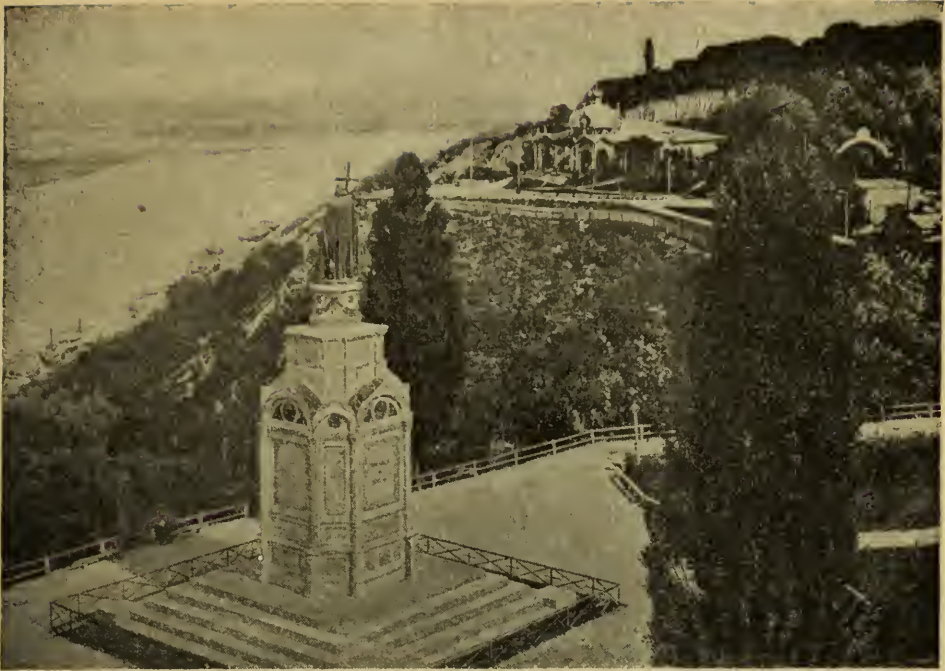
вий. Його поша гарна й скрізь поширена по цілій наддні-
прянській Україні.

Чоловіки носять короткі сорочки з низьким, вишитим
ковніром, передником і рукавами. Широкі штани різної

Краєвид у Київщині.

краски, часто сині опущені в чоботи, куртки без рукавів,
чемерки або свитки, короткі до колін, доповняють убору.
На холод чи слоту вбирають Наддніпрянці широку кирею
або довгий кожух. Голову накривають широким капелюхом
(брилем), у зимі високою баранячою шапкою. Останніми

Київські гори.

Вид на низький беріг Дніпра під Київом.

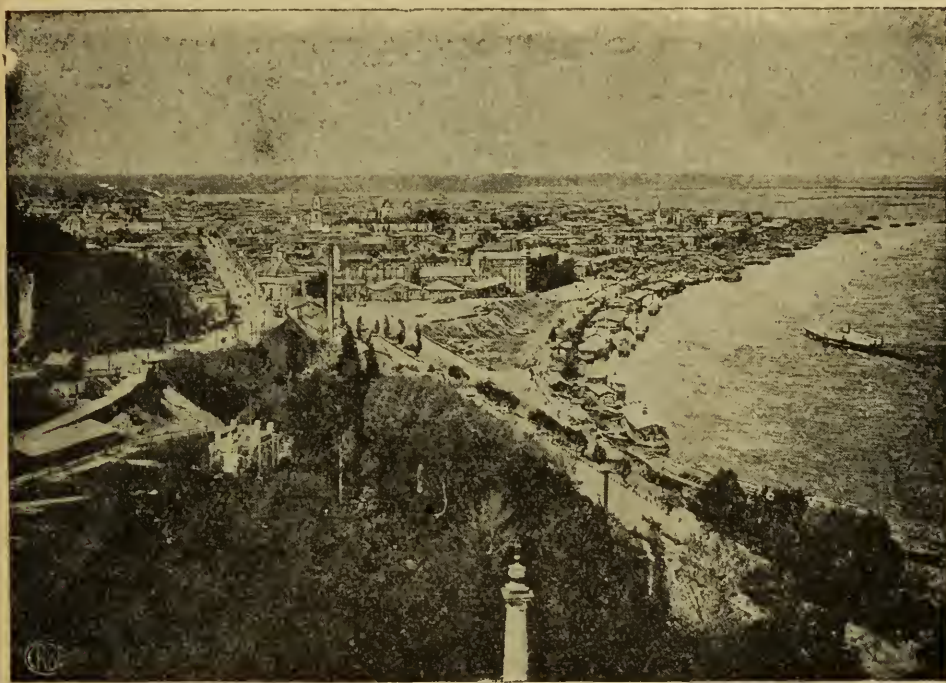

Український хутір.

часами на жаль дуже вже розповсюдились погані московські картузи.

Жіноцтво ходить у довгих, прегарно вишиваних сорочках, ріжновзорих запусках і плахах або частіще в новітніх купованих спідницях, корсетках й хустинах. Гарні наміста й черевики доповняють строю. Дівчата ходять гарно завітчані.

Хати Наддніпрянців тільки на межах лісової країни деревляні. Всюди инде вони ліплені з глини, криті соломою, чистенько вимазані й вибілені. Хати Наддніпрянців завіт-

Вид Київа. Поділ.

чані цвітниками, замаєні садками; обійстя просторі, чисті, обставлені господарськими будинками. Села скрізь великі, многолюдні. Осторонь від них, під гаями багато хуторів і пасік.

Населення Київщини головно займається хліборобством, скотарством, садівництвом. Багато управляють тут цукрових буряків і тютюну. Домашній промисл тут знач-

ний — гончарство, деревляні вироби, килими. Дуже багато йдуть тут люде до роботи на фабрики, що тут часто трапляються навіть по містечках та селах.

Серед міст Київщини є багато старезних городів із часів давньої київської держави. Багато теж давних міст, що вєлавилися у старих козацьких часах України. Вони разом із давніми городищами, валами й могилами нагадують на кожному кроці велику, славу минувшину України.

Над величійм Дніпром, там, де в його вливається Десна, розсівся на останніх горбах правобічної височини величній город Київ. Це наша природна столиця, положена на однім із найгарніших місць України. Колись був Київ «матіррю руських городів», столицею українських великих князів: Святослага, Володимира, Ярослава. Із цих великих часів остало в Київі багато памяток: Печерська Лавра, Софійський собор, Десятинна церква, Золоті Ворота і т. и. Багато памяток зіставив тут по собі теж славний гетьман Іван Мазепа.

Що рік спішать сотні тисячів народа з усієї України на прощу до київських святих місць. Не дивно тому, що Київ задля його церков, монас-прів і безлічи паломників звуть українським Єрусалимом.

Наслідком татарського лихоліття Київ був дуже підупав. Та вже за козацьких часів він почав скоро підноситись і тепер виріс на великий город, у якому буде до міліона мешканців. Причина скорого зросту і многочисности Київа, це його дуже вигідне положення для торгвлі й лучби. Тут Дніпро, прийнявши Припять і Десну, стає величньою рікою, що лучить у собі водяні шляхи з заходу, півночи і сходу. Тут переходять Дніпро, залізничі й биті шляхи, тож не диво, що торгвля Київа вже тепер дуже велика і з року на рік більшає. Вона впрочім майже ціла в руках жидівських і московських купців. Торговній осередок Київа є на Подолі і недалекій пристані, де при-

чалоють до берега пароплави, різні судна і плоти. Київ торгує головно деревом, збіжжям, худобою і цукром.

В останніх десятиліттях витворився в Києві також великий і дуже різнородний фабричний промисл. Київ, пе

Вигляд Київа з Дніпра.

давній осередок українського культурного життя. Тут є українська академія наук, університет, техніка, духовна академія, багато різних інших шкіл та курсів.

Недалеко Київа лежить багато місцевостей, що багаті історичними споминами, між ними Видубицький і Межигірський монастирі. Васильків над Стугнуою був вже за старих князівських часів. Так само старі є Вишгород, Білгород, Хвастів і Тринілля. Тепер все те нужденні містечка, що ведуть невеличку торгівлю.

Загалом міста й містечка цілої західньої України правобіч Дніпра супроти тамошніх українських сіл дуже

погані. Їх вулиці, хоч доволі широкі та лихо мошені, повні то болота то шлу, брудні і негарні. Осередок міста займають звичайно Жида, українські міщане живуть переважно по передмістях.

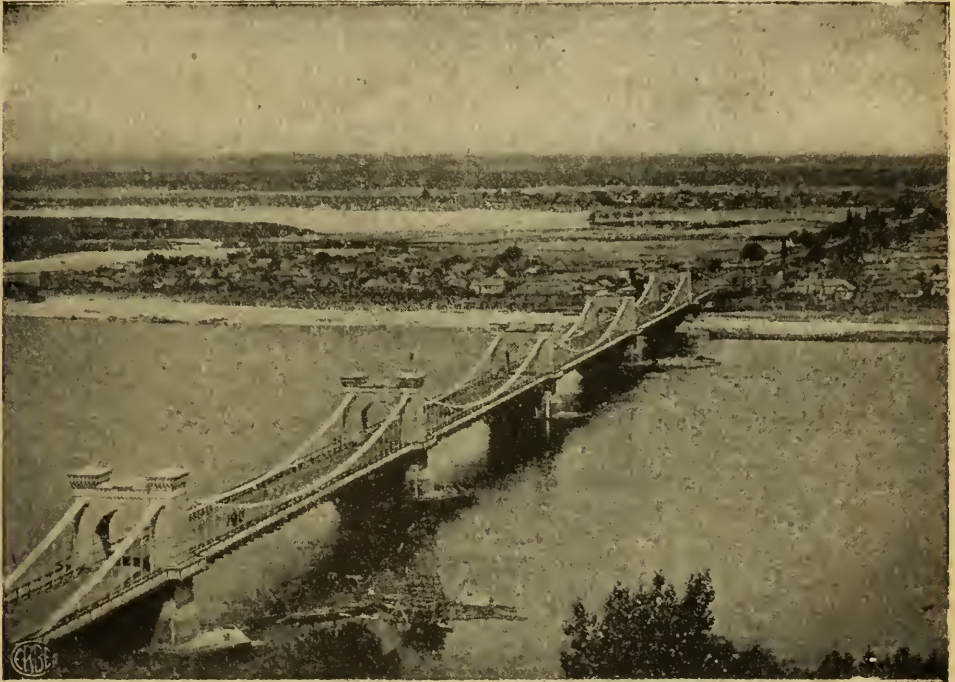

Вулиця в Києві.

При границі Київщини, Волині і Поділля лежить доволі велике місто Бердичів, заселене в трьох четвертинах Жидами; воно має великий промисл і дуже значну торговлю. В сточищі Росі лежить місто Сквиря з певеличким промислом і старе козацьке місто Біла Церква з великою торговлею і промислом. Тут Хмельницький другий раз мирився з Поляками. В Тараці виробляють славні тарантаси.

Під Корсунем побідив гетьман Хмельницький обох польських гетьманів в 1648. р. Недалеко є села Кирилівка і Моринці, де родився й ріс Тарас Шевченко. Його могила стоїть на живописних наддніпрянських горах

коло старого княжого, потім козацького города Каніва. Тутже лежить маленьке містечко Трехтемирів, колиш гетьманська столиця. Старе козацьке місто Черкаси має тепер велику пристань на Дніпрі і значну торгівлю. Канів,

Міст на Дніпрі під Київом.

Черкаси, Трехтемирів тим славні, що тут найперше зросло і згуртувалося славне наше козацьке лицарство.

Приблизно в самій середині великої нашої України, так само далекій від північних як і південних, від західних і від східних меж України лежить убоге містечко Чигирин. Тут була столиця великого гетьмана Хмельницького. Недалечко й його родинне село Суботів. Тут була Хмельницького домовина, та скоро потім її знищили Поляки. Над Дніпром недалеко є тут пристані Крилів і Верхньодніпровськ, на верхівях Інгульця місто Олександрія, вже у херсонській губернії.

Підденна смуга правобічної височини лежить уже в сточищі Бога і належить переважно до подільської губернії. Козацьке місто Умань памятне з гайдамацьких часів, тепер веде велику збіжєву торгівлю. Коло Звенигородки в Катеринополі копають бурій вуголь. Липовець, Гайсин у Подільській, Новомиргород у Херсонській губернії мають незначну торгівлю збіжжям і худобою. На верхівях Інгула лежить великий і доволі гарний город Єлисавет з великою торгівлею на збіжжя й вовну і значним промислом.

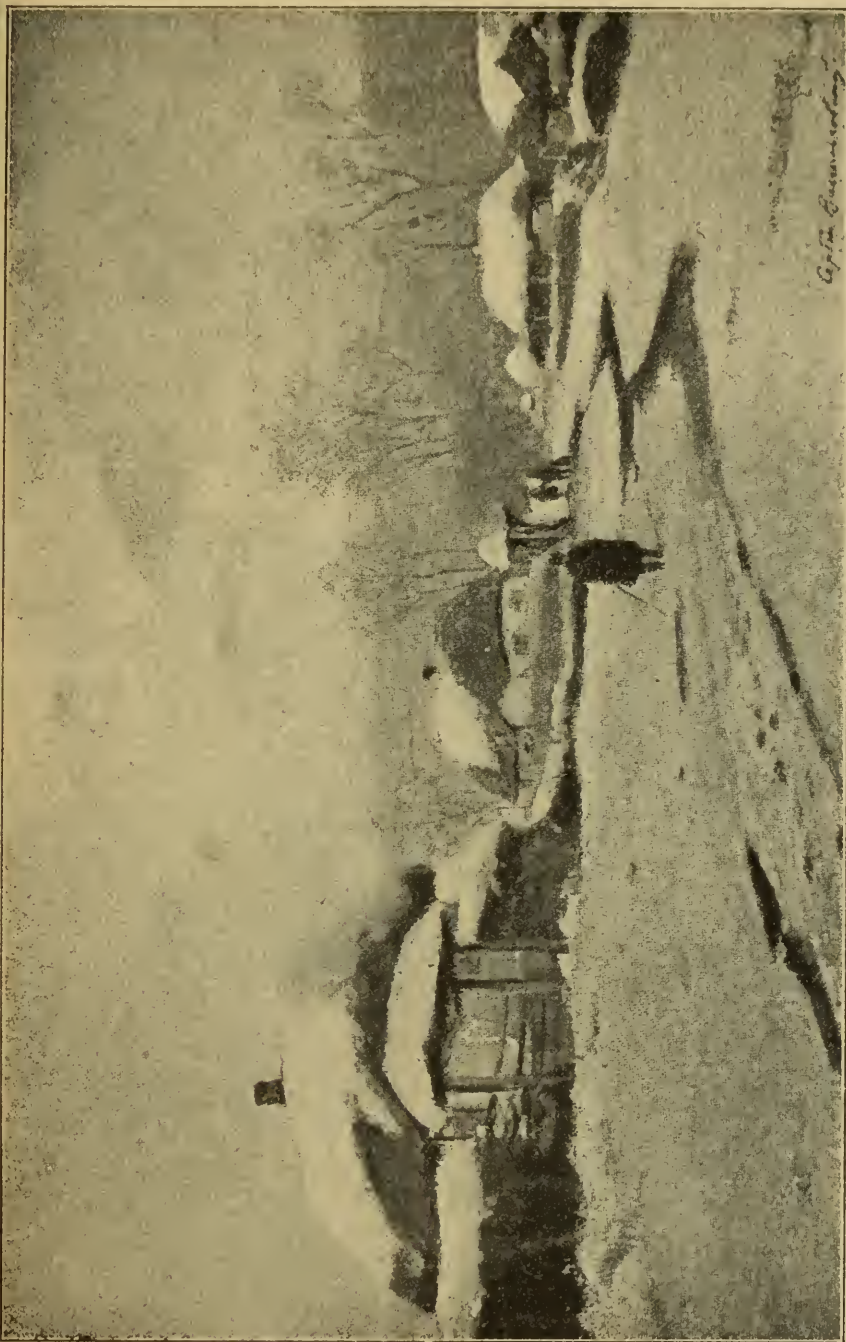
Гетьманщина.

Гетьманщина це стара назва на лівобічне низове Подніпря. Воно обнімає північні губернії: Чернігівську і Полтавську, та деякі сусідні окраїни.

Лівобічний наддніпрянський низ тільки над самим Дніпром рівний, то піщаний, то підмоклий. Чим далі від Дніпра, низина поволеньки підноситься щораз вище. У північній своїй частині наддніпрянська низина має багато лісів і доволі болот, наче Полісся. Південна частина стає спершу лугом а потому поволі переходить у степ. Долини лівобічних допливів Дніпра мають всюди праві береги високі, розриті водами, ліві береги пологі, піщасті або болотяні. Підсоння дещо гостріще як на правобічній височині.

І на лівобічному низу багато старих валів, городищ і могил, свідків славної бувальщини. Населення Лівобіччя — це справжні Наддніпряниці. Їх будинки, ноша такіж як у Київщині, їх мова і пісня стали завітні для цілого українського народу.

Колись тут сиділо старовинне українське плем'я Сіверян, потім тут дуже лютувало татарське лихоліття. Коли по Хмельниччині прийшла сумна руйна, переселилися на Лівобіччя великі громади українського народу, що втікали від польського панування. Тільки на Лівобіччу вдержалося

Українське село в Чернігівщині.

Українське козацтво з його гетьманщиною аж до
ї упадку, півтора століття тому. До нинішніх часів

доховалося на Лівобіччу багато народа, що до нині зветься гордо козаками.

Населення лівобічної низини займається головню хліборобством і скотарством та залюбки домашніми промислом, що розвився тут дуже гарно. На півночі в лісовій частині гетьманщини є значні лісові промисли.

Міста на Гетьманщині мають уже багато з вигляду московських міст: широкі, будинки різноманітні, безладно порозкидані.

Головне місто північної гетьманщини це старовинний город Чернигів, може й ровесник Київу, з багатьма історичними пам'ятками. На самих північних межах гетьманщини лежить велике місто Гомель, дуже торговельне. Старі городи: Мглин, Стародуб, Новозибків, Новгород Сіверський, Глухів мають тепер тільки невелике значіння. Натомість в їх околицях є багато приміслових місточек і сіл, прим. Клишці, з різноманітним промислом і Шостка, з великими фабриками муніції.

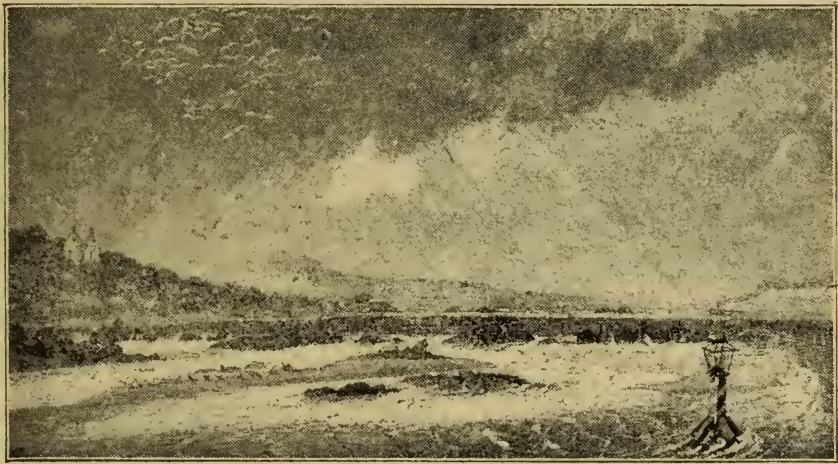
Кролевець звісний своїми великими ярмарками. Котіп, славний побідою гетьмана Виговського над Москвинами, тепер значною торговлею. Батурин був колись гетьманською столицею, та за часів гетьмана Мазепи зруйнували його цілого Москвини так, що він до тепер не може підійнятись. Недалеко Бахмач, важний залізничний вузол. Міста: Борзна, Березна, Городня, Сосниця (колись гетьмана Дорошенка), це невеличкі торговельні містечка. Ніжин, старовинне місто, колись славне ярмарками, до тепер має велику торгівлю і науковий інститут.

Над Трубайлом зустрічаємо старовинний Переяслав, що його оснував ще Володимир Великий перед 900 роками. Тут гетьман Тарас Трясило тяжко побив Поляків, тут чверть століття по тім, в 1654. р., склав гетьман Хмельницький що нещасну угоду з Московщиною, що піддала Укра-

їну під тяжку кормигу московських царів. Тепер так само Переяслав як і недалека Золотоноша незначні міста.

В сточищі Сули находимо торговельне містечко Ромен, над Удаєм Прилуку, що має найбільшу торгівлю тютюном і старовинні козацькі городи Пирятин і Лубні.

В сточищі Псла лежать над Хоролем старі козацькі міста: Миргород і Хорол. Недалеко залізничний узол Ромодан. В Гадячі годився гетьман Виговський з Поляками. Недалеко містечка: Зіньків, Рашівка, Сорочинці. Повище устя Псла в Дніпро лежить велике

Дніпро коло Кремінчука.

місто торговельне і промислове Кремінчук з великою пристанню на Дніпрі.

Над Ворсклою розложилося велике місто Полтава, славна сумною битвою 1709. р. де Москвини побили гетьмана Мазепу, щоб закріпостити Україну. Коло Константинограду і Кобеляків виробляють дещо сукна.

Правобічне й лівобічне Подніпря творять осередню частину всієї України. Тут споконвіку була найбільша сила українського народу. Та Наддніпрянина творить тільки

дрібну частину України. Багато великих земель ще вона має, що розкинені далеко, далеко від берегів Слобутиці-

Полтава.

Дніпра. Будемо їх тепер по черзі описувати, спершу ці землі, що ввійшли в склад української держави й перше були під московською владою, а потім вже ці землі України, що оставали під владою австрійсько-угорської держави.

Холмщина.

Холмщина, це найдалше на захід висунена гранична земля української держави. Вона у південній своїй частині височинна. Тамтуди переходить горбувата, лісами вкрита височинна Росточья. Ного долини доволі широкі й глибокі, місцями забagnені. Північна частина Холмщини низинна, та має невеличкі ліснсті узгірря. Земля тут смугами то родюча, то піскувата. Від заходу судохідний Буг. Підсошя Холмщини м'яккіше та вохкіше як на наддніпрянській Україні.

Холмщина, це споконвічна українська земля. Старинне українське плем'я Бужан сиділо тут і сягало в давні часи аж недалеко по саму Вислу. Їх головне місто було Червень — тепер село Чермно. Галицько-українські князі володіли Холмщиною й оборонявали її від набігів сусідніх Поляків.

Та коли стара українська держава впала, Польща заволоділа Холмщиною і дуже багато Поляків стало поселятися на українській землі і відшпирати Українців далі на схід. Та мимо усього Холмщина з'їздала до нині українською землею. Холмчаків тримаються дуже кріпко свого народу й віри. Бувши свого часу уніятами, вони перетерпіли страшні муки від московського правління. Поляки тутешні, це тільки нечисленні колоністи на споконвічній українській землі.

Українські Холмчаків середнього росту, коренасті, більше біляві як Наддніпрянці. Чоловіки ходять у білих полотнянках або свитах, жінки в крамських сідницях, катанках і хустках. Хати дерев'яні, виліплені глиною й білені, соломною криті. Села звичайно великі, широко розкинені, з багатьма присілками й дворницями. Міста й містечка негарні, заселені переважно Жидами.

Холмщина обіймає південну частину холмської губернії і взяла свою назву від міста Холму, що його заложив собі на столицю давній український король Галичини Данило. Тепер Холм невелике місто, що торгує хлібом і худобою. Крім Холму бачимо на Холмщині тільки невеликі містечка: Щебрешин, Красностав, Гарногород, Білгорай, Томашів, Грубешів і невелике місто Замостє, що його колись облягав гетьман Хмельницький.

Холмщина, це наче погранична твердиня України від заходу. Вона важна й дорога повинна бути всім нам, як Україна довга й широка!

Холм.

Підляшша.

Підляшша, це невеличка низова країна, що обіймає північну частину холмської й південну городнянської губернії.

Низина Підляшшя дуже рівна, тільки місцями трохи хвиляста, простягається над Бугом і верхівями Нарви. Її ґрунт піскуватий, місцями гливікий, ріки розліті широко з болотяними берегами. На Підляшшу є доволі озер і ставів, підмоклих лук, лугів і ліса. В самім північно-західнім куті підляської землі вдержався до нині славний біловежський праліс-пуща, повний зубрів, лосів та всякого иншого звіря.

Народ підляської землі цей сам, що на Холмщині, тільки що життя-буття його більше звязане з лісом. Тут вже починаються Поліщуки, що живуть по малих сілцях і самітних дворцях серед лісів.

Найважливіше місто Підляшшя це Бересте, одно з найстаринних міст України, дуже торговельне, заразом велика фортеця. Тут заключила українська церква 1596 р. унію з Римом, тут заключила Україна 1918 р. мир з Австрією й Німеччиною, Туреччиною і Булгарією. Дуже старі є теж инші міста й містечка Підляшшя: Кам'янець литовський, Кобрин, Володава й Дорогичин, де князь Данило коронувався на короля. Новіці містечка Біла й Білс'к мають деяку торговлю.

Полісся.

Полісся, це північна гранична земля України від Білої Руси. Воно лежить на схід від Підляшшя, на північ від Волині й тягнеться на схід аж по Дніпро. Полісся обіймає південні повіти мінської губернії й північну смугу волинської.

Полісся дуже цікава країна. Це низина, вгнута наче велитенська плоска ночва. Її дно дуже рівне, підмокле, тільки там і сям дещо вище, піскувате. Ціле Полісся вкрите

величезними болотами, підмоклими лісами, моховими рудавинами. Воно перерізане безліччю рік, річок, рукавів, засіяне озерцями й калюжами.

З весною, коли снігові води підуть Прип'яттю й її допливами, або в літку, коли випаде довга слота, тоді всі ріки Полісся виступають з берегів і заливають широко всю землю. Тоді бачиш тільки небо, воду й ліс. Тільки денде стоїть поліське сільце на пісчаній кучугурі.

Дороги на Полісся й у суху пору нікуди не годяться, в часі повіні можна проїхати з села до села хіба човном. Так возять і пошту. Є й такі села на Полісся, що до них можна дістатись сухопуттю тільки в найтвердшу зиму, коли річки й багна замерзнуть.

Ліс на Полісся.

У своїх неприступних болотах і лісах задержали поліські Українці — їх називають Поліщуками або Пинчуками — багато старовини в мові й звичаях. Хліборобство тут дуже бідне, вже більше хісна дає худоба, бо лук і пасовище багато. До того кожний Поліщук влучний стрілець і справний рибалка. Поліщуки теж найліпші керма-

ниці на сивавах і інших суднах, що плавають по Прип'яті й Дніпрові.

Поліщуки дородній народ, звичайно середнього росту, кремезні, круглолиці, чорняві. Це нічого їм не вадить, що живуть у нездорових багнах. Вбрантя чоловіків, це чорна або бура свитка, коротка «куртка», червоний пояс, чоботи або личаки. Жіноцтво ходить у вишиваних довгих сорочках, снідницях та куртах — синіх або червоних. Хати Пинчуків дерев'яні, великі, обістя порядні. Села звичайно невеликі, багато присілків і відосібнених дворинь.

Серед городів Полісся найбільший Пинськ, велика пристань над судохідною Прип'ятю. Він важний своїм промислом й торгівлею. В Давидгородку роблять річні судна. Прадавні княжі городи над Прип'ятю: Турів і Мозир тепер малі містечка. Багато більший торговельний Чорнобиль, що лежить на південних межах Полісся вже в київській губернії.

Волинь.

На південь від Полісся простяглася широко Волинь. На заході межує вона з Холмщиною (ріка Буг) на сході з Київщиною (ріка Тетерев), на півдні з Поділлям.

Волинь, це плоска височина, розділена широкими, багатими долинами рік Стира, Ікви, Горині, Случі на кілька частин. Найвище підноситься волинська височина над Іквою коло Кремянця і в горбовині коло Дубна.

За старих княжих часів творила Волинь разом з Холмщиною, Підляшшам і частинами Галичини й Полісся володимирське князівство. Нинішнє населення Волині походить від давніх українських племен Волинян і Деревлян, що жили колись у тутешніх великих лісах.

І нині лісів на Волині ще доволі, та Волиняне мало вже займаються лісом, полюванням і рибальством, а взялися до ріллі. Села тут всюди більші, як на Поліссю, розкинені

живописно по долинах і горбах. Хати великі, деревляні або ліплені, окружені садами й городами, господарські будинки порядні. Одежа з поліської переходить поволі в наддніпрянську: в чоловіків широкі штани в чоботях, сіряк, свита чи опанча; у жінок крім спідниць носять теж запаски й плахти. По містах і містечках задержалися ще декуди прегарні мішанські строї.

Волинь багато густіще заселена, як Полісся. Села розсипані густо, містечок багато, зате мало міст і вони негарні.

На західніх межах Волині лежить давня княжа столиця Володимир, тепер невелике місто. Таксамо давній Турійськ. Натомість нове місто Ковель значно виросло завдяки вузлові залізниць.

Над Стиром зустрічаємо сумної слави містечко Берестечко, де 1651 р. завдяки татарській зраді, польський король побив козаків. Фортеця Луцьк була колись княжа столиця, тепер тут значна торгівля. Дубно й Рівне теж фортеці, славні торгівлею й ярмарками. Крем'янець був дуже сильною твердинею за княжих часів.

Над Горинню і Случею зустрічаємо кілька родинних гнізд вельможних старо-українських родів. Заслав був осідком князів Заславських, Корець — князів Корецьких, Острог і Старокопчанів — князів Острожських. У Острозі заложив триста літ тому князь Острожський академію — вищу школу, з котрої ішла освіта на всю Україну.

Всі ті міста, також Звягель, Полонне, Радмишль, тепер негарні, заселені головно Жидами, торгують хлібом, худобою тощо. Старинний Овруч тепер зі всім підупав. Зате Житомир, столиця Губернії, виріс на велике місто завдяки великому й різнородному промислові й торгівлі.

Поділля.

Поділля, велика й багата земля України, простягається довгою смугою через східню частъ Галичини й крізь цілу подільську губернію. Від півночи граничить Поділля з Волинню, від півдня обливає його ріка Дністер.

Поділля, це плоска височина — високорівня. Вона верхом переважно рівна наче стіл, тільки в кількох околицях, головно на своїх межах Поділля, перемінюється на живописну горбовину. Річки й ріки Поділля поврізувалися дуже глибоко в височину. Їх долини — яри дуже крутобокі. Скельні кручі, косогори, стрімкі стінки сторчать обобіч їх, вузьким дном пливе ріка й над нею рядами тягнуться великі подільські села. Найвеличніший між усіма яр Дністра. Горбів є найбільше на північних і західніх межах Поділля. Тут вони високі, лісами криті. Один ряд скелястих горбів — Товтра звуться — переходить Поділля впоперек від Збаража до Камянця.

Український народ Поділля носить назву Подолян. Колись, перед тисячу роками, сиділо тут старе українське плем'я Тиверців. Подоляне високі ростом, чорняві, між жіноцтвом багато красунь. Вбрання чоловіків: широкі штани, пояс, опанча з «бородицею», сірак, кожух, шапка «на завісах» або капелюх; у жінок: димкові або крамські спідниці, запаски й катанки, гарно вишиті сорочки, намиста, на головах перемітки.

Хати на Поділля всюди ліплені з глини, криті соломою, колись бували курні, тепер всюди з димарями. Села звичайно лежать у ярах для захисту від вітрів і сніговиць, бо вони на Поділля дуже прикрі. В таких селах багато садів. Села, що положені на височині, звичайно тісно будовані, сливе без садів, бо деревина серед степу не хоче добре рости. Всі подільські села великі, одно далеко від другого. Зате всюди багато жупорів, пасік, гаїв.

Головне заняття Подолян, це хліборобство. Ціла доверхня Поділля, це оден велитенський лан усякого збіжжя. Не дивно кажуть: На Поділлю хліб на кіллю, ковбасами пліт городять. Домашній промисл невеликий (гончарство, ткацтво), фабричний малий (горальні, цукроварні).

Камянець

Міст на Поділлю небагато, всі вони невеликі й торгують збіжжям, худобою, овочами. Столиця губернії Камянець, дуже гарно положене над Смотричем, старовинне місто, колись сильна фортеця, тепер має університет та значну торгівлю. Недалеко Жванець, де гетьман Хмельницький воював з польським королем. У ярі Дністра, серед садів і огорodів, лежить торговельний Могилів, міста Ушиця й Ямпіль.

В сточищі Бога зустрічаємо Проскурів, недалеко лежать Пилявці, де гетьман Хмельницький розгромив 1648 р. величезне польське військо. Винниця, колись козацький полковий город, має значну торгівлю, Балта

великі ярмарки. Старовинні, славні в нашій історії: Летичів, Хмільник, Бар, Брацлав і новий Ольгопіль тепер малі міста.

Бесарабія.

Бесарабія лежить між Дністром, Прутом і Чорним морем. Вона таксамо плоска височина, як Поділля, таксамо високо положена, таксамо обнижується поволі до півдня і сходу й переходить там у чорноморський низ. Тільки що в Бесарабії річні долини не такі глибокі й крутоярі, як на Поділлі. Вони овшім широкі й болотяні. Підсоння м'яжке, літо дуже гаряче.

Бесарабія споконвіку була заселена Українцями. И дотепер Українці заселяють всю північно-західню Бесарабію й бесарабське побережжа над морем. Та підчас татарського лихоліття почали перед 500 роками поселюватись у середущій Бесарабії Молдаване і нині вони творять половину населення цілого краю.

Українці на півночі Бесарабії одягаються й живуть так, як галицькі й буковинські Покутяне. Українці південної Бесарабії, що прийшли сюди з ріжних земель України, одягаються ріжно. Села тут скрізь великі як на Поділлі, хати теж подібні як тамошні. Люде роблять коло ріллі, що тут дає гарні жнива, садять багато кукурудзи, плекають сади, виноград, держать дуже багато рогатої худоби й овець.

З міст української Бесарабії важний Хотин над Дністром, де гетьман Сагайдачний, допомагаючи Полякам, дуже побивав Турків (1621 р.), Бендери, фортеця й торговельне місто, Акерман, пристань над лиманом Дністра, Ізмаїл, Килія й Вилків, пристані й рибалчі міста над гирлами Дунаю.

Чорноморський і запорозький низ.

Чорноморський степовий низ простягається широкою смугою здовж чорноморського побережжа від устя Дунаю

до устя Дону. Від півночі обмежують його височини Бесарабії, Поділля, Подніпря й Донеччини. Це безкрая, легко хвиляста степова рівнина. Її прорізують, перед самим своїм устям у море великі ріки України: Дністер, Бог, Дніпро, Дін та багато менших, усі зі своїми плавнями та лиманами. Багато глибоких балок прорізує рівнісінський степ, засіяний високими могилами.

Перед івтора сотнею літ були чорноморські степи майже безлюдні, кочували по них тільки Татари. Та коли їх прогнано, рушив український народ такими великими громадами в родючі степи, що хоч московський уряд поселив тут багато Болгарів, Сербів, Молдаван, Німців, Москвинів, то таки ці степи стали знов українською землею.

Ріжні тут будинки й одежа серед українського народу. Правдивих українських сіл і містечок найдемо тільки на північних окраїнах степу. По всіх селитьбах видно, що повстали вони недавно, там де була вода, важний шлях, копальні-шахти тощо. Ще донеде є давні землянки очеретом криті, зате багато хат будованих і критих на німецький спосіб.

Населення чорноморського низу живе не тільки з хліборобства і скотарства, але також і з гірництва, промислу, торгівлі, плавби по морю й ріках. Томуто виросло на чорноморському низу — найбільше-ж на морському побережжю — багато новітніх міст, що дуже швидко ростуть і розвиваються.

Запорозьким низом називається здавна ця часть чорноморського низу обабіч Дніпра, між Богом і Калміюсом та Озівським морем, де були давні землі запорозької Січі й її паланок.

Чорноморський низ обіймає південну частину Бесарабії, цілу Херсонщину й майже цілу Катеринославщину, Таврію без Криму й частини донської козачої землі. Ми вже описали низову Бесарабію.

На Херсонщині лівобіч Дністра лежать торговельні міста й пристані Дубосари і Тираспіль. Недалеко дністрового лиману лежить найбільша морська пристань Одеса. Вона має великий, ріжносторонній промисл і величезну торгівлю. Її населення, зложене з найріжніщих народів, доходить до міліона. Тисячі кораблів із усіх сторін світа прибувають щорік до одеської пристані, вони вивозять український хліб, привозять багато заморського добра. Околиця вся українська. Тут є славні цілющі лимани.

При устю Богу в лимані є друга велика пристань України — Миколаїв, що вивозить дуже багато хліба й має великі фабрики. Горі Богом річна пристань Вознесенськ, на захід, у нутрі краю Ананіїв.

Там, де Дніпро вливається в свій лиман, зустрічаємо третю велику морську пристань України — Херсон, столицю губернії, зі значним фабричним промислом. Гирла дніпрового лиману боронять дві морські твердині: Очаків і Кінбурн.

Головний город запорозького низу, це Катеринослав, положений над Дніпром при початку його порогів. Він має величезний залізний промисл, дуже значну торгівлю і близько четвертину міліона мешканців. Скоро росте теж Олександрівськ, положений при кінці дніпрових порогів.

Самарчик і Павлоград мають значну торгівлю, Кривий Ріг над Ягулцем найбагатіші на всю Україну поклади заліза, Никопіль марганця. Берислав і Кахівка, це пристані над Дніпром, доступні й для менчих морських кораблів. В Олешках гарно розвите городництво.

Мелітопіль над Молочною має значну торгівлю й промисл. Бердянськ, пристань над Озівським морем, колись був дуже важний для чумацтва. Багато ліпша при-

стань е у фабричнім місті Маріюполі, вона вивозить багато хліба, вугля, заліза.

Чорноморський низ над устями Дону тільки недавно залюднився Українцями. Тутешня сторона має вигідне положення для торгівлі, мореплавства, рибальства. Томуто вирросло тут кілька важних міст. Таганріг має велику пристань і вивозить багато хліба. Ростів на Дону має великий промисл і торгівлю хлібом; до його пристані заходять у Дін морські кораблі. На хичевань це наче велике передмістя Ростова.

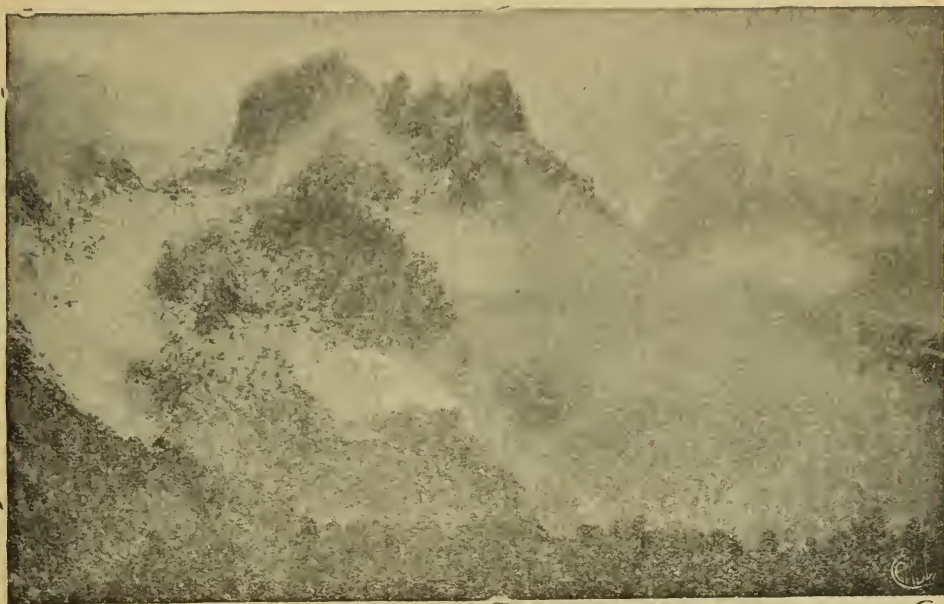
Крим.

Крим був колись осідком найлютіших ворогів України — кримських Татарів. Та від півтора століття відносини цілком змінились. Багато Татар переселилося в Туреччину, ці що остали перемінилися у мирних хліборобів, скотарів, садівників. На місце Татарів прибуло багацько українських селян-хліборобів і поселилося тут великими селами й хуторами. Томуто можна стрінути на Криму побіч татарських містечок з їх мечетами, побіч змосковщених міст, правдиву Україну з її народом, селами й хуторами.

Північну частину кримського півострова вкриває степ, рівний наче стіл, з численними могилами й солончаками. До півдня степ підноситься поволі узгіррями й над самим берегом моря простяглися невеличкі до 1500 метрів високі кримські гори, зложені з вапняка, вкриті долом лісами, верхом пасовисками. Ці гори (по татарському Яйла) спадають до моря стрімкими кручами й творять чудові краєвиди. Підсоння тут м'яке, багато недужих людей приїзжає тут що рік лічитися, рістня задля м'якого підсоння дуже розкішна, можна плекати всякі південні рослини і виноград, персики і т. и.

Крим належить до таврійської губернії. Її столиця велике місто Симферопіль лежить недалеко давньої сто-

лиці кримських володарів-ханів Бахчисарая, Над гарною сагою лежить велика воєнна пристань Севастопіль.

Гори Яйла на Криму.

Коло Евпаторії (давнішого Козлова) добувають багато соли з лиманів і озер.

Найбільша торговельна пристань Криму це Феодозія (колись Кафа). Над керченською протокою лежить пристань Керч, коло неї значні копальні заліза. На південному береві Криму найзначніше купелеве місто це Ялта.

Слобожанщина.

Слобожанщина або Слобідська Україна простягається довжезною смугою на сході й північному сході від Гетьманщини.

Слобожанщина це перша з пограничних земель України від Московщини. Вона теж споконвіку українська земля, та підчас татарського лихоліття вона геть-то запустилася. Наново вона заселилася Українцями по Хмель-

ниччині, за руїни. Тоді народ утікав з Правобіччя на Лівобережжя й тоді й заселив слободами великий шмат землі, що від того назвався слобідською Україною. Тут на погра-

Ялта.

ниччю примішалось до Українців теж трохи московських поселенців, що живуть звичайно в своїх окремих селах.

Слобожанщина це плоска височина, невисока, що поволеньки підноситься до сходу. Краєвиди такі самі як на Гетьманщині, тільки річні долини трошки глибші, праві їх береги вищі. Підсоння тут холодніше, зими найгостріщі по всій Україні. Ліса тільки в північній Слобожанщині є по троху, всюди инде переважає степ. Земля дуже родюча, хліборобство, городництво й садівництво гарно розвинені, домашній промисл дуже значний. Українське населення Слобожанщини вбранням, будинками, мовою таке саме сливе як Наддніпрянці.

Менчі городи й містечка Слобожанщини мають вигляд великих сіл, тільки ближче середини міста є дещо більші будинки та гарніщі вулиці

Слобожанщина обіймає цілу Харківську губернію, південні повіти Курської й Воронізької та сусідні части земель донського війська.

На Слобожанщині.

У самому західньому кутку Слобідської України лежить старовинний княжий город Путивль. Білопіль і Суджа торгують хлібом, медом і садовою. В Мирополі виробляють багато чоботів і черевиків. Суми, значне місто, мають фабрики цукру й великі ярмарки, Лебедин значну торгівлю хлібом. В Охтирці й Богодухові гарно розвинене садівництво, в Охтирці також значний промисл.

Найбільший город Слобожанщини це Харків. З невеличкого козацького хутора в часах Хмельниччини він виріс на великий город з четвертиною міліона населення. Виріс Харків головно завдяки своїй великій торгівлі — він лежить при вузлі важних залізничих і інших шляхів і має що рік чотирі великі ярмарки на хліб, худобу, вовну і т. и. В Харкові в багато ріжних фабрик і ремісничих верстатів.

Є тут теж університет, важне огнище українського культурного життя.

Недалекі від Харкова Білгород і Короча мають немалий промисл і значну торгівлю, Чугуїв і Вовчанськ багато менчу. Оскол і Валуйки звісні своїм домашнім промислом. Уразова вивозить багато хліба. В Купянську сходяться важні залізничні шляхи. В Бирючі й Олександрівці бють багато олії. Острогоськ веде значну торгівлю хлібом, худобою, рибом. У Старобільську є значні ярмарки. Коротоє як і Богучар мають теж деяку торгівлю. Лівобіч Дону, на межах України зустрічаємо велику, більшу як багато міст, слободу Бутурлинівку, де є значні ярмарки, цегельні, гарбарні, кушнірство й шевство.

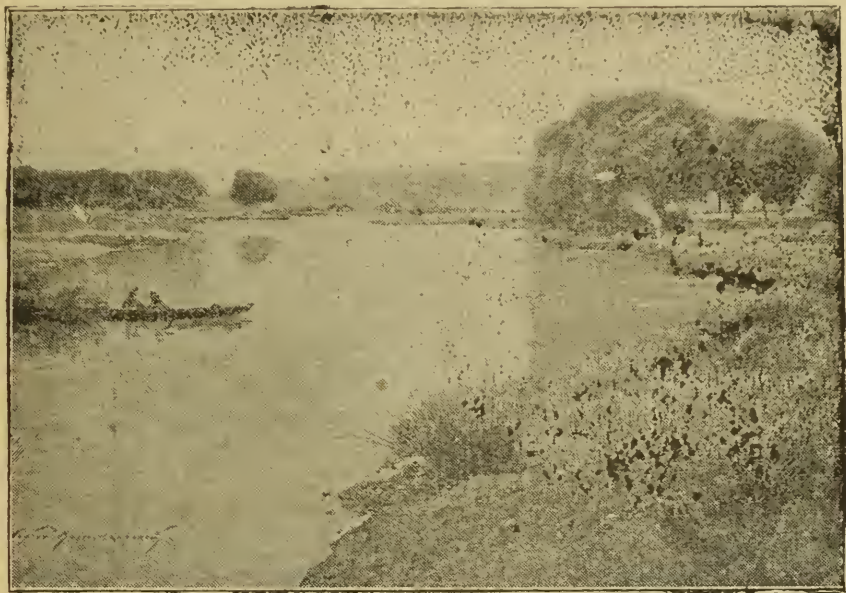
Донецчина.

Дальша гранична земля України від Московщини це Донецчина. Невеличка вона собі, та дуже важна.

Донецчина це полога, легко хвиляста височина, окружена низамп, що простягається правобіч Донця аж по його кодню й переходить на півдні незаметно у чорноморський степовий низ. Ніхтоб нимі не пізнав, що тут колись, перед міліонами років, були доволі високі гори. Та за міліони літ кожна скея звітріє на порох, вітер і вода його рознесе по всім усюдам. Тепер з давніх донецьких гір осталася тільки невисока гряда, засіяна невеличкими горбами та безліччю могил. З верху тут звичайний пустий степ, за те у нутрі землі лежать тут величезні кладні вугля, заліза, міді, ртуті й інших хосенних мінералів.

Добування цих підземних скарбів почалося тільки недавно, у минулому столітті. Тоді теж заселилася Донецчина густіще українським народом головню із Гетьманщини й Слобожанщини. Сія тут не багато, місточка й міста вирастають дуже швидко коло шахтів-копалень і фабрик.

Донеччина обіймає південну смугу Харківської губернії, східні повіти Катеринославської й південно-західну смугу землі донського війська.

Ріка Донець.

Місто Ізюм над Донцем має значне гончарство. Недалеко над Донцем славний святогірський монастир. У Славянську добувають багато соли й є цілющі солоні купальні. Каменське має значну торгівлю, Лугань великі гуті й гамарні заліза. Колю Бахмута добувають багато соли і ртуті. Найбільше копалень камянного вугля є колю Юзівки, ацтраціту коло Грушівки.

Кавказ і Підкавказзя.

Найдальші на схід висунені землі України лежать на Кавказі й на Підкавказзю, по всьому широкому помостові між Чорним і Каспійським морем. Кавказькі землі України обіймають чорноморську губернію, Кубанщину, Ставропільщину, части Астраханщини й Терщини,

На північному Підкавказзю простягається над Ку-

банню і Кумою степовий низ. Він місцями дуже рівний, місцями горбистий. Над Кубанню це розкішний степ із

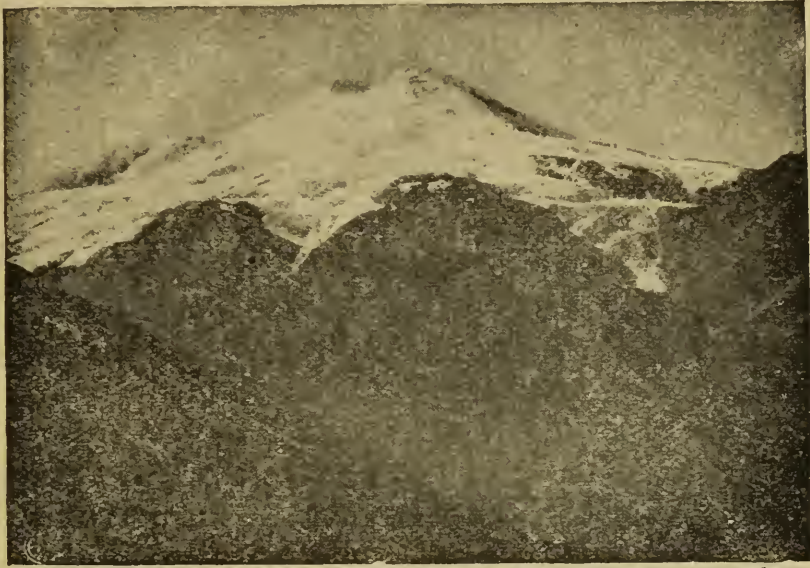
Річка Кубань.

гаями й надрічними плавнями, блище Каспійського озера степ стає пустий, пісчаний, солончакуватий, пустинний. Підсоння бач вохкіще недалеко Чорного моря, дуже суше воно над Каспієм.

Чим далі на південь, тим край стає вищий. Приходимо спершу на підкавказьку горбовину, що ціла вкрита лугами а далі й лісом, прорізана бистрими річками, що пливають з Кавказу.

Вже з низового степу видко далеко на овиді велитенський хребет Кавказу. Немов величезна пила рисується він на овиді Підкавказзя. Кавказ це найвища верховина Європи й одна з найвищих на землі. Довжезними пасмами йдуть за горами гори, хмарами повиті. Обноги їх вкривають буйні дрімучі праліси, захист для всякої звірні. Вище їх простягаються розкішні верховинські луки-подонини. Найвищі верхи Кавказу вкриті вічними снігами. Сніг

днем розтаває, вночі замерзає й перемінюється в лід. Цей лід збивається в грубеані шари й пливе поволеньки доли. Такі гірські льодища зовуться лідняки. Ними вкрита найвища гора Кавказу Ельбрус. Ця гора колись викидала

Гора Ельбрус на Кавказі.

із себе вогонь, дим і розплавнену наче тісто, розжарену скелю-ляву. Такі гори зовуться вулкани. Їх е й тепер доволі по цілому світу.

Підкавказзя теж споконвічнтя українська земля. Вже перед девятьсот роками сиділи тут давні Українці, було тут тьмутороканське князівство. Та потому під час татарського лихоліття Підкавказзя запустило й здичіло зівсім. У цю дику безвість загнав московський уряд останки запорожців і зробив з їх чорноморське (Кубанське) козаچه військо.

Та не пропала на чужині козацька сила. З дикої пустари, серед безнастанних набігів Черкесів і інших кавказьких хижих народів, зробили наші козаки-чорноморці правдиву українську землю з її містами, селами, хуторами. Суто українську одержу, хату, пісню, обичай всюди зустрі-

Козак Чорноморець.

неш на Підкавказю. Це так, немовби хто шмат Київщини
чи Полтавщини переніс під Кавказ.

До козаків на Підкавказзі прибуло згодом багато нових українських переселенців. Їх щораз більше прибуває... Український народ поволі щораз даліше заливає кавказькі низи, горби й сягає у саму верховину, промишляючи хліборобством і скотарством, над морями рибальством.

Найбільший город кавказької України це Катеринодар над Кубанню. Його головна пристань це Новоросійськ, над гарною сагою. Він вивозить багато хліба й вовни. Менчі пристані це Ейськ, Темрюк і Теленджик (Зеленчук). На підкавказькій горбовині зустрічаємо значні торговельні міста: Майкоп, Лабінськ, Ставропія. Коло Пятигорська є славні цілючі джерела, коло Прасковеї плекають багато винної лозы, коло Грозного є великі копальні нафти.

Карпатська верховина.

Хоч і як величавий своїми піднебесними, блискучими від вічного снігу шпилями Кавказ, хоч як живописно здіймаються із синього моря кримські гори, та Карпати, хоч не так живописні, українському серцю таки найдорощі. Бо Карпати це одинока верховина, в якій український народ живе споконвіку. Цілу третину великої дуги Карпатів займає український народ від найдавніщих часів.

Карпатська верховина обіймає цілу уторську Україну і південну смугу країв Галичини й Буковини.

Найдальше на захід сонця з усіх українських земель положена Лемківщина. Її цілу вивопнює Лемківський або Низький Бескид від річки Попраду по річку Ославу. Він невисокий (до 1100 метрів), верхи його круглі, долини широкі, багато провалів веде крізь гори. Ліси винищені, земля камяниста, родить ледви трошки вівса й бульби.

Тож бідні наші Лемки, найбільш бідні між українськими племенами. Вони живуть невеличкими селами по бідних де-

деревляних хатах, зодягаються в грубе сукно й коніпне полотно. Живуть бідно з хліборобства, зі своїх коров й овечат а найбільше ходять по заробітках по широкому світу. Та все вертають на рідну землю й кріпко держаться рідної мови. Міст на Лемківщині немає, хиба по галицькім боці Сянік, по угорськім Ужгород. За те є на Лемківщині декілька мінеральних джерел.

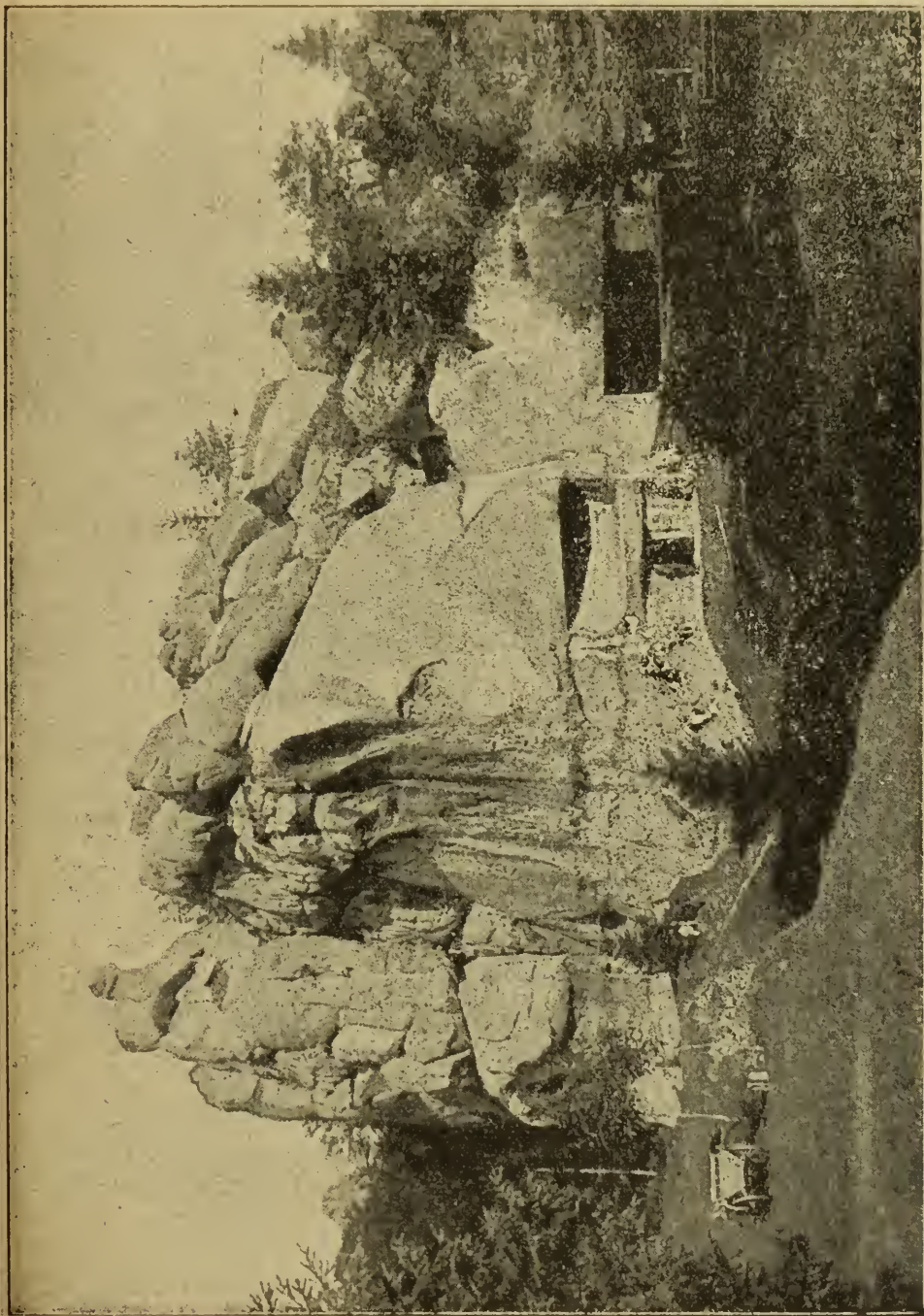
На схід від Лемківщини простяглася Бойківщина. Її виповнює верховина Бойківського або Високого Бескиду, що сягає від Ослави по Лімницю і пасмо Іорганів, що сягає аж по Прут і Тису. Бойківські гори багато вищі й гарніщі як лемківські. Вони тягнуться довгими хребтами, на них здіймаються стрімкі щовби й стоги. Глибокими долинами проривуються бистрі гірські річки на доли. Дрімучі ліси вкривають обноги гір, вище простягаються гарні розкішні полонини. Що літа роїться там від худоби й овець. Шпилі високого Бескида здіймаються до 1500 метрів висоти. Багато в Бескиді живописних скель.

Іоргани ще вищі як Бескид, доходять до 1900 метрів висоти. Їх хребти стрімкі, верхи скелясті, засипані камінюками й грузом, ліси величезні, повні ведмедів, вовків, рисів, оленів. Провалів небагато.

По угорськім боці тягнеться рівнобіжно до Бескида пасмо Вигорлят. Це ряд давніх вульканів, тепер вигаслих.

Бойки й їх сусіди Тухольці, хоч живуть у горах, та переважно хлібороби. Їх хати деревляні з різьбленими підсіннями та криті звичайно соломою. Земля камяниста, підсоння суворе тож, жниво невелике. Більший хосен є з худоби. Одежа Бойків доволі безцвітна — сіре, буре або біле грубе сукно, білі кожухи й кожушки, шкіряні постолі; у жіноцтва білі, різно крашені спідниці.

Бойківські села ростягнені довгим рядом здовж долини й потоку. Міст на Бойківщині мало. По угорськім боці є

Скли в Бескиді.

старий княжий город Мункачево і місто Густе, по галицькім боці міста Турка й Сколе.

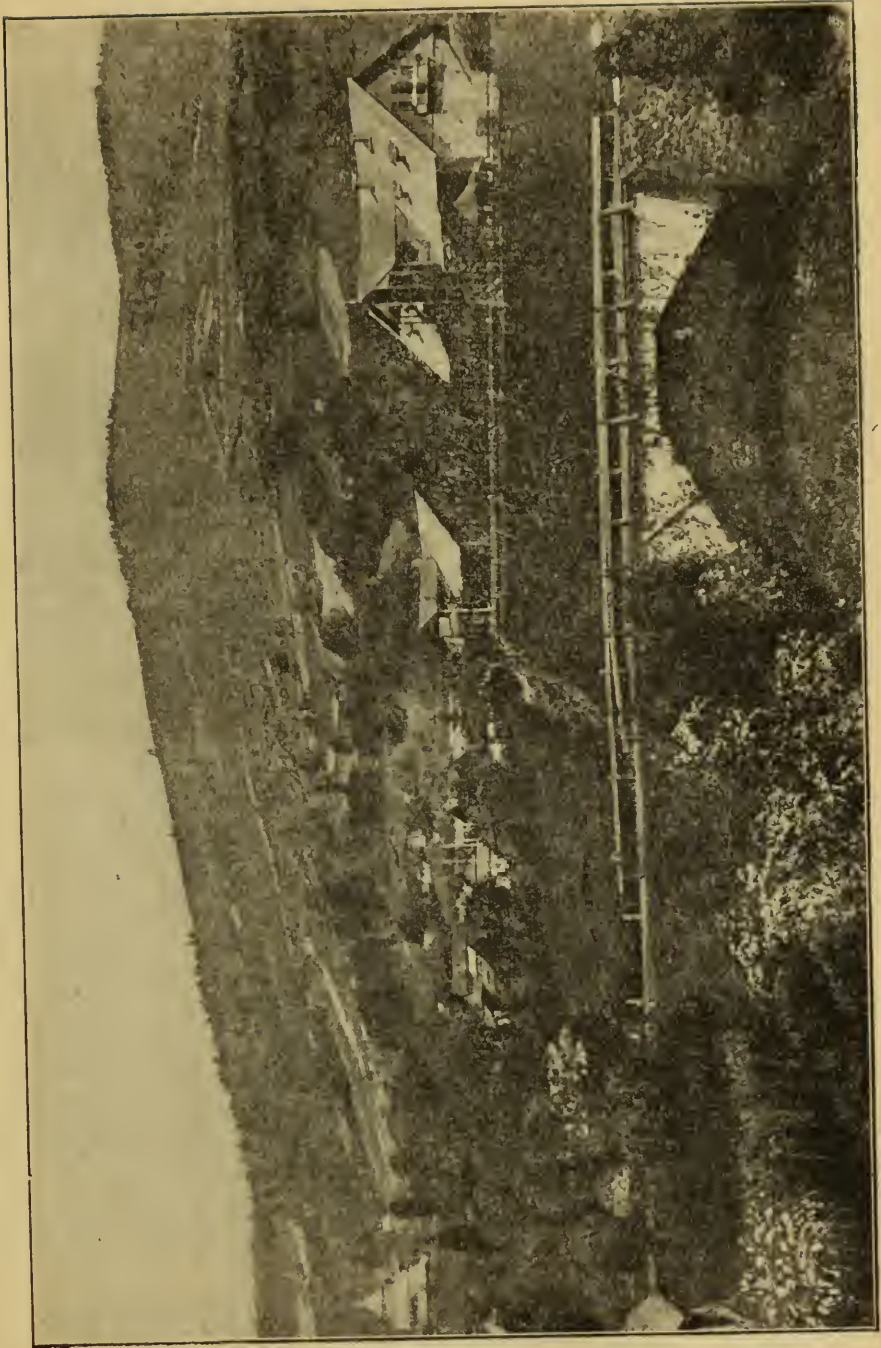
Найгарніща між українськими верховинськими землями Гуцульщина. Її займають кінчини Іортанів і ціле величне пасмо Чорногір від Прута по буковинську Золоту Бистрицю.

Чорногори це найкраще й найвище пасмо українських Карпат. Долем вкривають його гарні листкові ліси, вище чатинні бори темєї, понад лісами одна розкішна полонина мережана гущавинами джерепу, лелича, альпейських рожевих куців, глибокими долинами, що вкриті цвітистими луками-царинками, поспішають долі хрустальні гуцульські потоки й річки. Під чорногірськими верхами блестять у глибоких улогах верховинські озерця й біліють ціле літо плати снігу. Найвищий шпиль Чорногір це вповита хмарами Говерля (вища 2000 метрів). На південь від її лежить громада диких, скелястих гір Мармарошу.

Яка гарна земля, такий гарний народ. Неначе хтось ріжнобарвні квіти розсипав по зеленій верховині. В червоних або синіх штанах, вишиваній сорочці, «писанім» ріжними вишивками короткім козушкю — «киптарі», в широкому шкіряному поясі, в «крисані» пообтиканий павами, з топірцем у руках красується гуцульський парубок — летінь. Ще більше цвітисто одягається жіноцтво в багато вишиваних сорочках, ріжновзорих опинках і запасках, намистах і сапьянцях. Весь люд дуже високий ростом, з лиця гарний, чорнявий, умом здібний.

Гуцульські хати кладені з дерева, криті дошками-драмицями з різьбленими присінками, виглядають немов гарні коробочки, порозкидані по зеленій верховині. Вся утвар, вся одежина прикрашені по мистецьки.

Гуцульські села цілком инакші як усі інші українські. Вони порозкидані поодинокими дворищами по узбіччях долин, по хребтах і верхах. Гуцули хліборобством займа-

Гуцульське село.

ються мало, хиба на краю верховини, Їх головне заняття це скотарство по верховині. Що рік з весною виходять Гуцули з усею худобою на полонину й живуть там привільно по колибах, роблять бриндзю (овечий сир) і в

Чорногора.

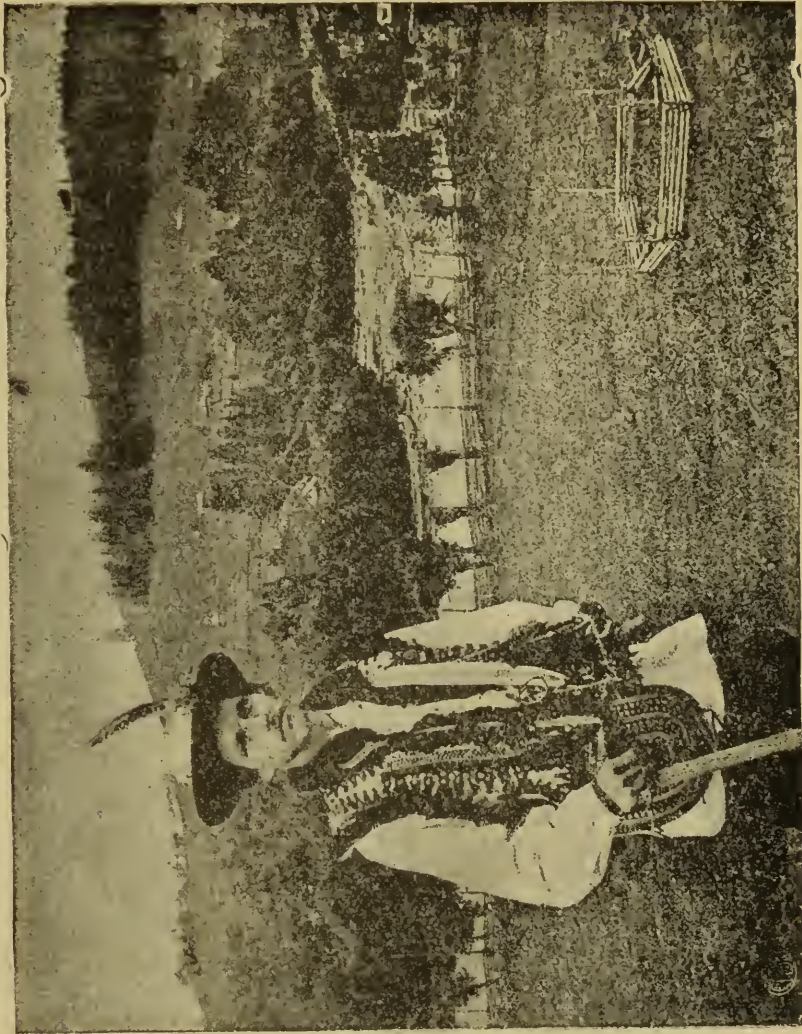
осени вертають домів. Багато теж роблять при сплаві дерева як бчайдушні керманчі, при вирубуванню лісів. Гуцули мають чудовий, прямо мистецький домашній промисл: деревляний, мосяжний, ткацький, гончарський.

Міст на Гуцульщині мало. На угорській Гуцульщині є торговельне місто Сигіт, по галицькій боці міста: Делятин і Надвірна з трачками й сільними банями, Косів, Кути, Вижниця з домашнім промислом і невеличкою торгвлею. Серце Гуцульщини це велике село Жабе.

Підкарпаття.

Здовж цілої північної обноги Карпатів Галичини й Буковини простяглося довгою смугою Підгірря або Підкар-

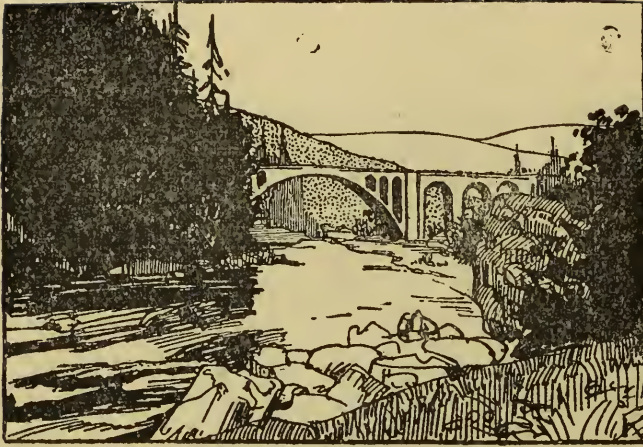
паття. Це пояс горбовини — децю далі від гір є навіть рівнини — прорізаний широкими долинами карпаських рі-

Ріка Черемош на Гуцульщині

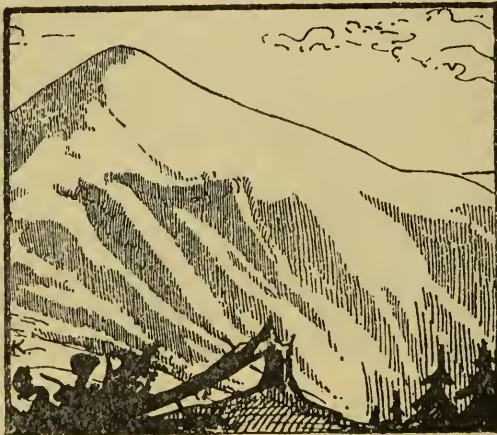
чок, з їх рінищами і підмоклими лугами. Під землею доволі нафти й соли, трохи бурого вугля, верхній ірунт доволі родючий, хоч над Дністром багато болот, над Сяном пісків. Підсоння всюди доволі м'якче, тож для хліборобства й садівництва всюди гарні умови.

Підгіряне середні ростом, більше біляві як Гуцули. Носяться різно, під самою Верховиною так як сусідні

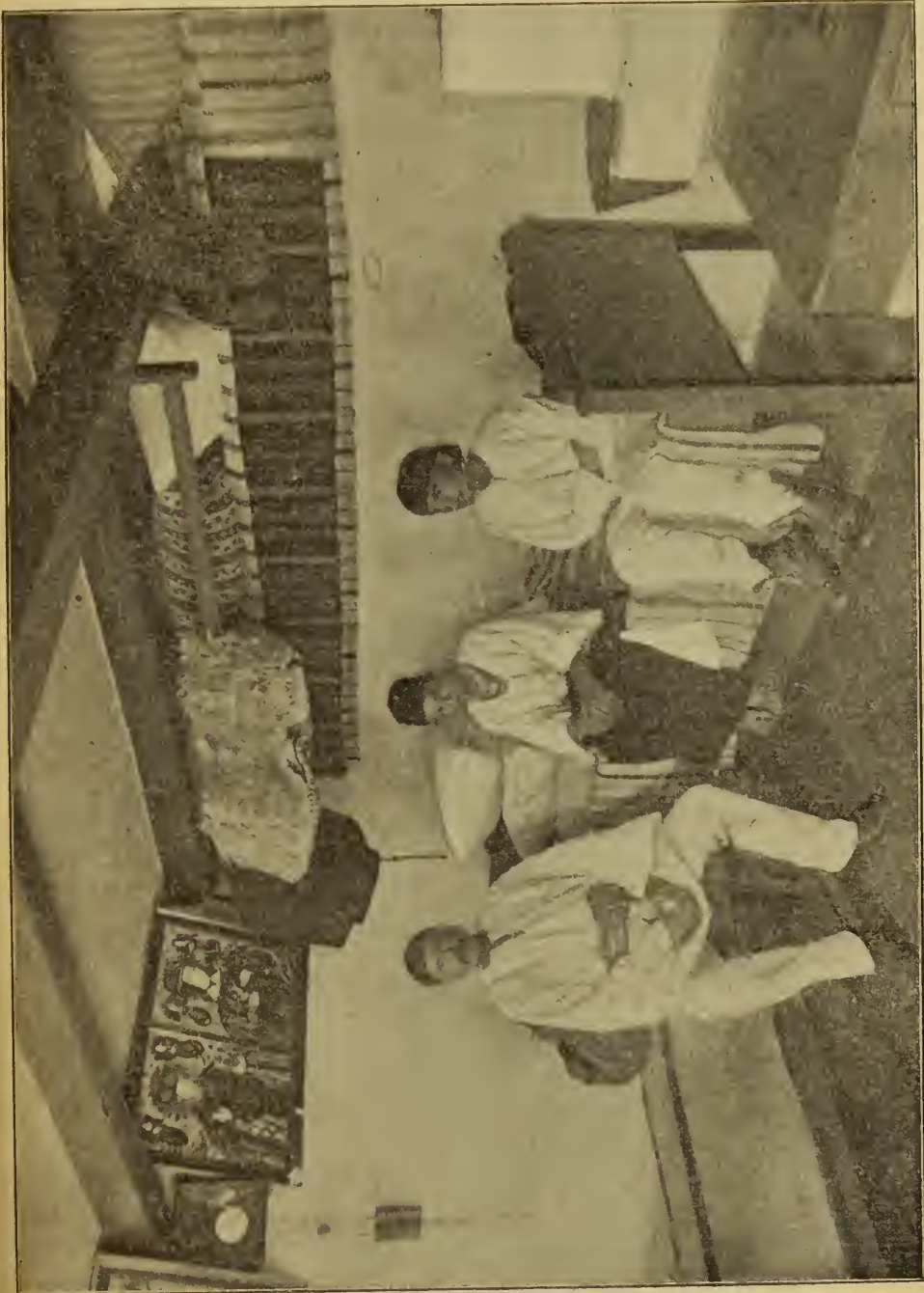
Міст на Пруті.

Верховинці, оподалік від гір починають носити довгі сіряки, свити й полотнянки, жіноцтво замість опинок і запасок крамські спідниці. Підгірські хати звичайно деревляні, виліплені глиною й чистенько вибілені. Села переважно не-

Говерля.

великі, розтягнені по долинах або й згорнені в громаду. Зайняття Підгір'ян головню хліборобство, скотарство і домашній промисл. Багато йде на роботу коло нафти й соли.

Хага Підгірян.

Міст і містечок на Підгіррю багато. На самій межі України лежить над Сяном Ярослав, заснований Київсь-

ким великим князем Ярославом Мудрим. Тут вчився в школах гетьман Хмельницький. Вище над Сяном зустрічаємо значне місто Перемишль, одно з найстарших міст України, колись княжа столиця, тепер славна твердиня й торговельне місто.

Над Дністром лежить Самбір. З під Самбора походив славний гетьман України Петро Конашевич Сагайдачний. Великі копальні нафти є коло Борислава, прочищують її в рафінеріях у Дрогобичі,

Над Стрипом лежить Стрий, осередок українського молочарства в Галичині. В Калуші й околиці добувають багато соли.

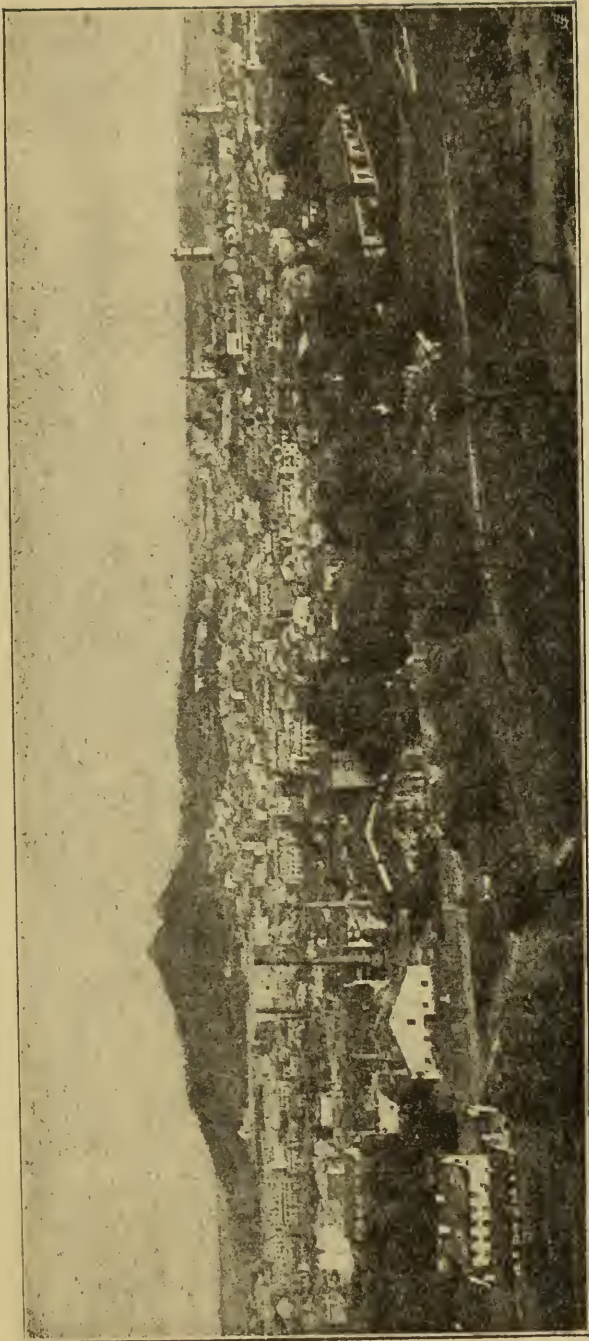
На самих межах Підкарпаття лежить над Дністром місто Галич. Воно нині нужденне, а колись за часів давньої української-галицької держави було більше й багатше як тодішні столиці країв західньої Європи. Нині все те минулося, остама тільки назва цілої великої землі від Галича — Галичина.

Недалеко від Галича велике пове місто Станиславів, торговельне й промислове. Дальше значне місто старе це Коломия, що має значну торгівлю, гончарський і нафтовий промисл. Недалеко копають нафту, сіль і вугілля.

На Підгіррю лежить теж столиця Буковини — Чернівці, що вирости протягом одного століття з невеличкого села на велике місто, значне промислом і торгівлею. На буковинській Підгіррю лежать теж міста Серет, Радівці й старинна Сучава, де колись поляг Тиміш Хмельницький.

Галицьке Розточча й Поділля.

На півночі від горбовин і рівнин Підкарпаття, поза Сяном і Дністром, відразу підноситься галицька земля і стає височиною. В українській Галичині є дві височини: Розточче й західний кінець Поділля. Обидві ці височини пі-

Львів.

знали ми вже при описі державної України. Підсоння на галицькім Розточчу таксама як на Хоямщині, на галицькім

Поділля таксамо гостре й вітряне як на цілім Поділля. Й населення по цей і той бік кордону однакове: на Розтіччу Бужане, на Поділля тіж самі Подоляне.

На південному кінці Розточча розсівся в гарнім положенню старовинний город Ль в і в, столиця української Галичини, колись столиця галицько-володимирського короля Данила й його сина Льва. За польського панування він був підупав, за австрійського двигнувся. Тут сходиться девять залізничих і багато битих шляхів, тут цвіте великий промисл і торговля. Тут є осередок життя австрійської України, під час заборони українського слова в давній Росії воно найшло собі у Львові деякий захист.

Недалеко Львова лежать давні українські княжі городи: Звенигород — тепер село, Буськ і Белз — тепер брудні містечка. Інші міста Розточча це Яворів, Жовква, Камінка, Рава, Сокаль.

На галицькім Поділля міст небагато, більше містечок, Вони як і всі міста Галичини заселені переважно Жидами. Найважніщі між ними це: Городок над Верещицею, де Хмельницький розбив Поляків, старовинні Бережани, Рогатин, Бучач, Підгайці, Чортків. У Збаражі облягав Хмельницький польське військо, під Зборовом побив польського короля й помирився з ним 1649 р.

Над Серетом лежить найбільше місто галицького Поділля Тернопіль, недалеко стара княжа столиця Тербовля. При північному березі Поділля бачимо Золочів і торговельне пограничне місто Броди.

На південному Поділля лежать над Дністром Заліщики, славні садами й виноградом, по другім боці Дністра, по височині, що зоветься Покуття, міста Городевка, Снятин і Кіцмань.

Европа.

Географія України це для кожного Українця найважливіша частина землезнання. Та для освіченої людини виходить теж велика потреба пізнати також і всі інші землі світа, яка в них природа й як у них люде живуть. Роздивлюючи чужі краї, ми пізнаємо, що в них є вартне, добре й гарне і забажаємо завести таке і в нас на Україні. Пізнаємо також, що в тих краях лихе й некорисне й старатися будемо, щоб його на Вкраїні не було.

Частина світа, в якій знаходиться наша рідна Україна, зовється Европа.

Европа лежить ціла на північній півкулі землі. Від сходу вона межує з Азією, від полудня обливає її Чорне й Середземне Романське море, від заходу Атлянтійський океан, від півночі Льодове море.

Европа має на загал вигляд великого трикутника. Вона зі всіх частей світа найбільше розчленована морськими затоками й протоками, вона має найбільше півостровів і островів.

На півдні Європи бачимо Чорне й Озівське море й півострів Крим. З Чорного моря ведуть протоки: Босфор і Дарданелі з Марморовим морем до великого Середземного Романського моря. Тут бачимо в перше: Егейське море повне островів, між ними найбільша Крета, далі Йонійське й Адрійське море. Між тими морями лежить Балканський півострів. Другий великий півострів зовється Італійський з островами: Сардінія, Корсіка, Сіцілія, облитими Тирренським морем. Далі на заході великий Піренейський півострів. Попри його веде Ібральтарська протока до Атлянтійського океану, від півночі є велика Біскайська затока.

На Атлянтійському океані лежить велика громада Бритійських островів — найбільші з них Велика Бри-

танія й Ірляндія, відділені від європейської суші каналом Ля Манш і протокою Кале. Цими островами відділене від океана прибережне Німецьке море. Це море й протоки Скаґерак, Категат, Белт і Сунд обливають Данський півострів і ведуть у середземне Балтійське море. Його затоки: Ботнійська і Фінська обливають Фінський півострів. Між Балтійським морем і океаном простягається Скандинавський півострів з багатьма острівцями. Серед океану великий острів Ісландія.

Від півночі обливає Європу Льодове море з відпогою, що зоветься Біле море. Е тут півострів Коля й острови Нова Земля, Шпіцберґ і Франца Йосифа.

Європу залягають переважно низи й плоскі височини. Найвища верховина Європи це вічними снігами вкриті Альпи. Найвищий шпиль їх Мон Блян (4800 метрів). Інші важніші гори Європи тягнуться або пасмами як Піренеї, Апеніни, Карпати, Балкани, Ураль, Яйла, Кавказ або згуртовані громадами як Чеські, Німецькі, Француські, Бритнійські й Скандинавські гори.

Височини в Європі є крім українських: Надволжанська, Московська, Білоруська, Польська, Чеська, Німецька, Француська, Еспанська.

Низини Європи крім українських є: Каспійська, Донська, Надволжанська, північна Московська, Прибалтійська, Польська, Угорська, Волоська, Льомбардська, Німецька, Француська й Англійська.

Ріки Європи плывуть: Печора й Двина до Льодового моря, Нева, Західня Двіна, Німан, Висла з Бугом, Одра до Балтійського моря, Лаба, Везер і Райн до Німецького моря, Сена, Люара, Гаронна, Тахо до Океану, Ебро, Рона, По, Маріца до Середземного моря. До Чорного моря плывуть українські ріки, крім них Дунай з Тисою, Дравою, Савою

й Моравою. До Каспійського озера пливе Волга з Окою й Камою і Уралю.

Озер у Європі найбільше довкола Балтійського моря (Ладога, Онега, Ільмень, Чудине, Сайма, Венер, Веттер, Меляр) і в Альпах (Боденське, Женевське).

Підсоння Європи всюди умірене, тільки північна її смуга має підсоння холодне, південна гарне й тепле. Тому й рістня всюди подібна до української, тільки на півночі багате бідніща, на півдні багато розкішніща. Звірня Європи всюди цілком подібна до української.

Населення Європи сливе ціле осіле й культурне, належить до білої раси крім Турків, Мадярів і фінських народів. Хліборобство, промисл, торгівля, наука й мистецтво стоять у Європі найвище на землі. Дятого й європейські народи й держави панують над цілим світом.

Європа 10 раз більша як Україна й має вдесятеро більше населення.

Східня Европа.

У східній Європі знаходяться крім України ще такі краї: Московщина, Біла Русь, Прибалтійські краї, Кавказькі краї.

Московщина більш як тричі більша від України. Її обливає від півночі Льодове море, від заходу вона межує з Фінляндією й иншими прибалтійськими землями й Білою Русею, від півдня з Україною й Каспійським озером. Від сходу ділить її Ураль від Сибіру.

Московщина переважно низова й височинна, її красив дуже одноманітний, ріки великі, багато болот. Більші підземні багатства має Московщина тільки в горах Уралу (золото, залізо, мідь, дороге каміння).

Підсоння Московщини суворе. Зими довгі, темні й морозисті, над Льодовим морем тривають до девяти місяців. Літо тепле та коротке, весна й осінь холодні й слітні.

Рістня Московщини бідніша як України. На півночі Московщини простягаються великі порослі тундри, болотом укриті й мохом. Далі на південь є великі ліси, що займають майже половину Московщини, на самому півдні й сході простягаються степи.

Земля Московщини тільки в південній її смузі чорноземна, родюча. По всій останній Московщині земля малородюча — подзол. Хліборобство все таки може розвиватись, та Москвин лихий хлібороб. Садовина росте тільки в південній Московщині. Всякої домашньої звірні на Московщині багато. На півночі ще є доволі звірів, що дають гарні футра.

Москвин пе чай.

Вулиця московського міста

Населення Московщини у півтора рази більше як населення України, та значно рідше. Головний народ Москвини це словянський народ, змішаний з фінськими народами, що обрусіли. Москвини середнього росту, кремезні, біляві, часто руді. Вони менше здатні до хліборобства як Українці, за те вони добрі промисловці й меткі купці. Споконвіку вони дуже шанують державну владь. Московський цар мав до недавна необмежену владу. Москвини православні, та між ними багато дивних розколів.

Крім Москвинів живуть на Московщині ще й інші народи, а то: Татари над Волгою, Башкіри в Уралі, Кімліки й Кіргізи над Каспієм, Фінські племена над Волгою і на північі (Самоеди, Лопарі); по містах небагато Жидів і Німців кольоністів.

Типи Москвинів.

Найбільші города Московщини це: Петербург над устям Неви і давня столиця Москва, обидва дуже багаті, торговельні й промислові города з населенням звиш міліоновим. Нижній Новгород, що має великі ярмарки, Казань, Саратоф, Самара, Астрахань положень поздовж Волги.

До Московської держави належать великі краї в Азії: Сибір і Туран.

Прибалтійські краї східньої Європи це Естонія, Ліфляндія, Курляндія й Литва. Вони простягаються рядом на побережжю Балтійського моря. Це низові землі з пісчаним й глинястим ґрунтом, децю горбуваті з багатьома, річками й озерами. Підсоння децю холодніше як на західній Україні, лісів доволі, хліборобство, городництво й садівництво дуже гарно розвиті.

В Естонії живуть Ести, малий народ фінської породи й мови, та просвічений. Головне місто Ревель.

В Лівонії й Курляндії живуть Лотиші, на Литві Жмудини. Все те малі народи споріднені Слов'янам, хліборобські, доволі освічені. По містах живе багато Німців. Головні міста Рига, Мітава, Ковно, пристань Лібава. Давня столиця Литви Вільна лежить вже на білоруській землі.

Біла Русь обіймає височинний і низинний простір між Двіною, середнім Німаном, Поліссям і горішнім Дніпром. Вона простором і населенням у четверо менча од України. Природа подібна як у нас на північій Волині й Підляшю. Білорусини багато ближші нам як Москвини, мовою й звичаями. Вони православної, по части католицької віри, займаються лісовим хазяйством, хліборобством і скотарством. Народ дуже бідую, освіта мала. Найважливі міста Городно, Минск, Могилів, Витебськ, Смоленськ. По містах багато Жидів, по країні розсипані Москвини й Поляки.

Про Кавказькі землі України ми вже вище говорили. Поза межами України живе на Кавказі багато верховинських малих народів: Черкесів, Абхазів, Грузинів, Осетинів, Кабардинців, Чеченців і інших. Там, де Кавказ кінчається над Каспійським озером, є коло міста Баку великі копальні нафти.

Закавказькі краї належать уже до Азії.

Північна Європа.

До північної Європи зачислимо Фінляндію, Скандинавію й Данію.

Фінляндія займає фінський півострів і сягає на північ поза його. Увесь край низинний, місцями децю височинний, з кам'яним ґрунтом. У Фінляндії безліч озер, річок і водоспадів. Підсоння холодне, лісів дуже багато, на півночі тундра. Населення походить з фінського кодла. Хоч земля вбога, та народ невсипучо працює коло неї. Освіта висока, тож і гаразду не хибне. Столиця Гельсінґфорс.

Скандинавія на заході занята громадами гір, снігом крпних — до сходу вона обнижується, стає височиною, потім низом. Дуже багато тут гірських річок і озер. Підсоння холодне, та на західньому морському березі, що його займає Норвегія, воно м'яке. На сході, в Швеції підсоння гостріще. Лісу всюди дуже багато, хліборобство дуже гарно розвинене, рибальство і плавба на морі кормить сливе цілу Норвегію. Норвежці й Шведи дуже освічені народи германського племені й живуть у гаразді. Їх держави, хоч обидві разом мають менше населення як одна Галічина, мають пошану в світі. Столиця Швеції Штокгольм, Норвегії Христіанія.

Данія займає данський півострів і острови, що коло його. Вона менча як наше Поділля й має багато менше населення. Данія піскувата й глиняста низина з гарними лісами й пасовищами, підсоння м'яке. Хліборобство й скотарство стоять дуже високо, молочарство перше у світі. Данці малий народ германського кодла, дуже освічені (селянські університети). Столиця: гарне місто Кйобенґафн.

Середня Європа.

Середня Європа тільки небагато більша від самої одної України. Займають її Німеччина, Німецька Австрія,

Угорщина, Чехо-Словаччина, Югославія, Польща, стара республіка Швайцарія.

Німецьчина займає північну частину середньої Європи. Вона лежить над Балтійським і Німецьким морем, а хоч її береги негодні, то Німці так їх наладили, що їх мореплавство одно з найбільших на світі.

Німецьчина межує з Литвою, Польщею, Чехією, Німецькою-Австрією, Швайцарією, Францією, Бельгією, Голландією й Данією.

Південну частину Німецьчини займають Альпи й Німецькі гори та німецька височина. Північна Німецьчина низова так як наше Підляшшя. Всюди ґрунт не дуже родючий.

Німецькі ріки невеликі собою, та всі так поглиблені й поправлені рукою чоловіка, що плавання по них дуже велика й вони гонять всілякі фабрики. Підсоння подібне до українського, тільки трохи м'якше.

Рістню й звірню плекають Німці в своїм краю всім на чудо. Лісів доволі — їх уміло плекають, в них повно звірини.

Німецьчина ціла заселена Німцями. Північні Німці вищі ростом, біляві, південні нищі, чорняві. Народня освіта дуже висока, неграмотних Німців немає. У Німців є велике почуття порядку й послух державним властям.

Німецьчина це найгарніще загнодарений край у світі. Німецький хлібороб добуває тричі стільки жнива з такого самого клапця землі як Українець. Худоба всюди що найгарніших пород. Фабричний промисл, гірництво, торгівля всюди дуже високо розвишені. Добробут серед населення скрізь великий. Німецькі села виглядають куди краще як наші міста. Вулиці мощені, є водопроводи, електричне світло і т. и. Міст у Німецьчині дуже багато й дуже гарних, чистеньких. Залізниць, ріжних шляхів, каналів тьма тьменна.

Німецьчина від недавна республіка. Вона зложена з 26

згуртованих разом автономних держав. Між ними найбільша Прусія, менчі Баварія, Віртемберг, Саксонія.

Головний город-столиця Берлін (4 мільони населення), головна пристань Гамбург (1 мільон). Вище $\frac{1}{2}$ мільона населення мають: Мінхен, Ляйпціг, Дрезден, Кельн, Бреслав. Всюди величезний промисл (найбільший по містах над Райном) і торгівля. Німеччина має значні заморські землі-колонії

Польща лежить між Німеччиною й Україною. Крім цього обмежують її від півдня Чехо-Словаччина, від північного сходу Біла Русь і Литва. Простір заселений польським народом обіймає ціле сточище Висли (без Надбужа) й східню часть сточища Одри, від Карпатів по Балтійське море. Польща чотирі рази менча від України та має більше як половину стільки населення як Україна.

Польська земля переважно низава. На південь підносяться Карпати з найвищим пасмом Татарських гір. По середині є Польська височина з високими горбами. В її нутрі багато вугля й заліза. На північ аж по море простягається низ, багатий озерами. Підсоння м'якше як на північній Україні. ґрунт не дуже родючий, тож хліборобство багато гірше поставлене як на Україні. За те промисл і торгівля сильно розвинені.

Поляки це словянський нарід, що мав колись велику державу й володів частиною України. Память про велику минувшину зробила усіх Поляків такими гарячими патріотами (ц. е. такі, що кохають свою батьківщину), що ми Українці повинні від них теж такого вчитись. Поляки звичайно середнього росту, біляві. Їх села невеликі, доволі бідні, народня одежа менче гарна як наша. Міста так само як у нас заселені переважно жидами.

Найбільші міста Польщі це Варшава (до 1 міл.), фабричний город Лодзь, Люблин. В польських землях бувшої Австрії (західня Галичина) лежить давня столиця

Краків, в польських землях Познанщини Познань і пристань Іданськ.

Німецька Австрія — заселена Німцями. Прогреси, торгівля, промисл, хліборобство високо розвинені. Столиця Відень над Дунаєм, величезне, пишномуроване місто (над 2 міл. мешканців). Інші більші міста: Лінц, Грац, Інсбрук. Всіх мешканців до 10 міліонів.

Угорщина — є республіка (понад 9 міл. мешканців). Межує з Україною, Чехо-Словаччиною, Німецькою-Австрією, Югославією і Румунією. Заселяють Маляри (Угри), народ монголо-фінського племені. Хліборобство стоїть не краще, іноді й гірше як у нас. Промисл більше розвинений як у нас. Всяких шляхів теж більше як на Україні. Найбільше місто Будапешт над Дунаєм, столиця Угорщини.

Чехо-словацька республіка заселена Чехами й Словаками. Населення виносить понад 10 міліонів.

Чехо-Словаччина межує на південному сході з Українцями, а далі з Малярами, Поляками й на значному просторі з Німцями. Безупинна боротьба з Німцями зробила їх витривалими, енергійними й одностайними. Чехи — найкультурніші зпоміж усіх Словян. Столиця Чехів — Прага.

Південна Словянщина — це держава, зложена з Сербо-Хорватів і Словенців. Найкультурніший елемент творять ці останні. Важніші міста Бельград, Загреб, Любляна і пристань Фюме.

Швайцарія. У найвищій частині Альп і на альпійському Підгіррю лежить республіка Швайцарія. Вона займає стількиж простору й населення, що українське Поділля та числиться кріпкою державою.

Земля як звичайно у горах неродюча, підземних скарбів теж немає. Та високо культурні Швайцарці знають заходити коло своєї чудово-гарної, хоч убогої бать-

ківщини. На підгіррю вони розвили дуже гарно хліборобство й городництво, у горах на великий розмір скотарство, молочарство, сироварство. Нема вугля—то фабрики гонять водою і Швайцарія зробилася одним з найбільше промислових країв Європи. Що рік дуже багато чужинців їде оглядати чудові гори Швайцарії й вона на них багато заробляє. Швайцарці переважно німецької народности. Та є між ними теж Французи й Італійці.

Головні міста: Берн, Ціріх і Женева.

Західня Европа.

Вона обіймає дві великі країни: Великобританію і Францію й дві малі: Голяндію й Бельгію.

Голяндія (або Нідерланди) лежить над Німецьким морем при устях Райну. Вона вся низинна, значна її частина лежить нижче як рівень моря, та її хоронять надморські греблі від заливу. Хліборобство, ще більше скотарство дуже гарні. Торговля і плавба по морю дуже великі. Голяндія має великі заморські кольонії.

Голяндці народ германського кодла, дуже освічений і роботящий. Головні міста Гаг, Амстердам і Роттердам.

Бельгія лежить на південь від Голяндії на надморській низині й на багатій вуглем і залізом, горбистій, височині, населення на півночі Флями з німецького кодла, на півдні французькі Вальони. Всюди дуже гарне хліборобство й найгарніше на світі городництво, великий промисл і торговля. Головні міста: Бріссель і пристань Антверпен.

Голяндія й Бельгія рядом узяті менчі як наша Волинь, та населення їх тільки тричі менче як цілої України. Обидві конституційні монархії.

Франція така як пів України, населення-ж має трохи менше як ціла Україна.

Францію обливає океан і Середземне море, плавба по них значна. На межах Франції лежать Піренеї й Альпи, у нутрі Француські гори з багатьома погаслими вульканами. Поміж горами дуже родючі низи. Підсоння лагідне, на півдні тепле. Всіяке збіжжя, овочі, вино всюди дуже гарно вдаються. Франція так само добре загосподарена як Німеччина.

Французи це народ романського кодла, лицарський, роботящий і оцалний. Науки й мистецтво стоять високо. Промисл дуже різнородний і великий, торгівля теж, багатство на гріш може найбільше в Європі. Франція є республікою.

Столиця Париж має близько 3 мільйони населення й є найгарнішим городом світа. Найбільші міста Франції це Ліон і пристань Марсей.

Франція має за морем великі колонії.

Великобританія обіймає всю британську громаду островів і ділиться на три краї. Англія і Скотія лежать на острові Британії, Ірляндія творить окремий острів. Береги цих усіх островів повирізовані в безчисленні затоки й саги, дуже пригідні для кораблів. Тож Англійці перші моряки на світі, їх фльога панує по всіх океанах і морях.

Гори Англії й Скотії не високі та дуже багаті вуглем, залізом і иншими хосенними мінсралами. Низи не дуже родючі. Ріки короткі, та дуже багаті водою, сплавні для великих кораблів. Підсоння м'яке та дуже хмарне, мрачне, вохке.

Хліборобством і скотарством Британці займаються теж, та більше поживи привозять ізза моря. За те промисл і торгівля найбільші в світі. Все, що забажаш, вироблює англійський промисл, усього доставить ан-

Гійська торгівля до всіх усюдів світа. Дими з фабрик затемнюють цілі околиці, залізнична сітка дуже густа, тисячі кораблів стоять по пристанях, інші тимчасом плавають по всіх морях світа.

Англійці й Шкоти це мішанці Кельтів з Іерманами, Ірляндці чисті Кельти. Їхні королівства злучені в унію, в якій верх ведуть Англійці. Вони найбільш енергійний народ світа, найсправніщі купці й моряки. Освіта стоїть високо.

Столиця Англії Лондон над рікою Тамізою, що доступна найбільшим морським кораблям, є найбільше місто й найбільша пристань світа. Лондон має до 7½ мільона населення, сливе стільки, що все Поділля й Херсонщина разом. Друга велика пристань це Ліверпуль, осередок ткацького промислу є Менчестер, металевого Бермінгем. В Скотії є міста Едінбор і Іласто, в Ірляндії Деблін.

Великобританія має заморські кольонії простором тричі як ціла Європа, населенням їй сливе рівні.

Південна Європа.

Південна Європа обіймає три великі південні півострови: Піренейський, Апенінський і Балканський.

Піренейський півострів має береги слабко розчленені. На півночі є гори Піренеї, на півдні Сієрра Невада, між ними широкі височини з громадами гір. Над ріками Тайо, Івадальків'р, Ебро є низи. Підсоння м'яке, на побережжах і низах тепле. Дощі надають тільки тоді, як у нас є зима, цілий останній час року панує гаряче, сухе літо. Тому то треба поля, городи, сади штучно наводнювати. Ростуть тут вічно зелені дерева й різні південні овочі.

Населення романського кодла, невеликого росту, чорняве. Кудьтурно воно стоїть невисоко. Західний беріг заселений Португальцями і творить республіку Португалії

зі столицею Лізбона. Цілий останній півострів займають Еспанці. Столиця королівства Еспанії є Мадрид, найбільша пристань Барцельона.

Еспанці й Португальці були колись визначні моряцькі народи й мали великі заморські колонії. Тепер тільки Португалія має їх дещо.

Апенінський півострів, відмежений від середньої Європи Альпами. Його цілого проходять здовж гори Апеніни, дещо вищі від Карпат. Тільки на півночі над рікою По є низина — всюди инде горбовина. Ріки невеликі, в літі дуже бідні водою. Підсоння тепле, зими нема, замість неї дощова пора. Землю треба штучно наводнювати, та вона родить риж, помаранчі, цитрони, вино і т. и.

Цілий півострів і острови Сіцилію, Сардинію й Корсику (що належить до Франції) замешкують Італійці. Це народ романського кодла, невисокий ростом, чорнявий, меткий, дуже здатний до всякого мистецтва, найпаче до музики. Італія конституційне королівство.

Головне місто: Рим, столиця короля, також папи римського, патріярха всіх католиків світа, і Неаполь, чудово положений на обнозі вулькану Везувія, що дотепер щораз вибухає. В цілій Італії дуже багато памяток старовини по давніх Римлянах, предках Італійців.

Балканський півострів теж цілий гористий. На заході бачимо гори Динарські або Крас, що сягають аж до південного кінця півостровчика Пельопонезу, дикі й неприступні. На сході гори Балканські й Родопські. Тільки над нижнім Дунаєм є Волоський низ. Ріки невеликі й маловодні. Підсоння в нутрі таке як у нас; по берегах тепле як в Італії. Такаж і рістня.

Населення дуже ріжноманітне. Західню частину замешкують Сербохорвати, народ слов'янський, високий, чорнявий, тілом і мовою нам Українцям між всіма Слов'янами найблизший та таксамо як ми мало освічений.

Східню частину півострова займають Болгаря, теж південно-словянський, середній ростом, чорнявий, дуже тугий народ. Їхнє королівство має столицю Софію.

Туреччина колись володіла цілим півостровом, тепер має вона тут тільки свою столицю Стамбул (Царгород, Константинопіль, понад 1 мільон населення), дуже гарно положену над Босфором, з клантем землі довкола.

На півночі від Болгарії лежить південна Румунія. Румуни (Молдаване, Волохи) це романський народ, дуже перемішаний із Слов'янами, хліборобський, дуже малої освіти. Їх столиця Букарешт.

Над адрійським і йонським морем лежить Альбанія, де живе малокультурний народ Альбанців.

Південну, дуже розчленену часть Півострова займає Греція. Теперішні Греки малий народець, не дуже освічений. Зате старинні Греки з перед двох тисяч літ є прабатьками нашої культури. Нинішні Греки добрі моряки й купці. Столицею грецького королівства є Ацени. В цілій Греції дуже багато чудових пам'яток старовини.

Азія.

Європа це неначе півострів Азії, найбільшої частини світа. Вона $4\frac{1}{3}$ рази більша від Європи й має двічі стільки населення.

Азія лежить на північній півкулі. Від заходу її обливає Середземне й Чорне море і відмежовує Кавказ, Каспійське озеро й Урал від Європи. Від півночі обливає Азію Льодове море, від сходу Великий, від півдня Індійський океан.

Азія менше розчленена як Європа. На її півночі бачимо: Обську затоку, півострів Таймир, Новосибірські острови.

На сході: півострів Чукотський і Камчатку, острів Сахалін, Охотське море. Далі: Японське

море, Японські острови, півострів Корею, Східньо-китайське море, Південнокитайське море, Австраль-азійські моря з островами Філіпінами й Сундами.

На півдні Азії бачимо: Півострови Задньої й Передньої Індії, Бенгальську затоку з островом Сейльон, Арабське море, Перську затоку й Червоне море; між ними Арабський і Синайський півострів. Тут лучиться Азія з Африкою шийкою Суес, що тепер перекопана каналом для морської плавби.

На заході: півострів Малої Азії й острів Кипр.

Азія переважно верховинна. Тільки на північному заході є великі низи Турану й Сибіру, по берегах декуди менчі низи. В середині Азії положена височина Тібет, найвища на землі. Від півдня окружують її гори Гімалая, найвищі на землі (гора Іверест 8800 м.), від заходу верховина Палір, від півночі Квенлюн. На півночі від Тибету лежать низші височини: Туркестан і Монголія, за ними-ж гори Тен Шан, Алтай, Яблонні. Східній Сибір, Камчатка, Японія, Корея, південний Китай, (Хіни), задня Індія теж верховинні.

В західній Азії бачимо верховину Іран з горами Гіндукуш, Вірменію з горою Арарет і височину Малої Азії. Передня Індія й Арабія зайняті плоскими височинами й невисокими громадними горами.

Азія має багато велитенських рік. Об з Іртишем, Єнісей з Ангарою. Лена вливаються до Льодового моря, Амур, Гван-го, Ян-тсе-кян і Меконі у китайські моря, Брамапутра і Іані до Бенгальської, Євфрат і Тигр до Перської затоки, Інд до Арабського моря. Багато є в Азії середземних рік, що вливаються у безвідпливні озера: Йордан у Мертве Море, Амур і Сирдарія в Аральське озеро. Річне озеро Байкал

найглибше, безвідпливне озеро Каспійське найбільше на землі.

Підсоння Азії дуже різноманітне. Південь має сухе, люте підсоння, лісу немає, всюди степ і пустиня. Тут вітчизна верховинського бика, як й двогорбного верблюда. На півночі панує сибірське дуже холодне підсоння, тут степ переходить у тайгу — великі ліси. Ще далі на північ е тундра. В тайзі й тундрах живуть пушні звірі й рен.

В Ірані й Арабії підсоння сухе й гаряче, тут вітчизна дактыльної пальми, льва й одnogорбного верблюда. Усі південніщі набережні краї Азії мають підсоння тепле, навіть гаряче, без зим, великі дощі падуть тоді, коли в нас літо. В Китаю й Японії є батьківщина чаю й рижу.

В обох Індіях і на їх островах є велитенські ліси гарячого підсоння, в них ростуть велитенські дерева, між шми різні пальми, повязані гнучкими ліянами й оброслі непрохідною гущавиною. В них живуть: слон, носоріг, тигр, великі малпи.

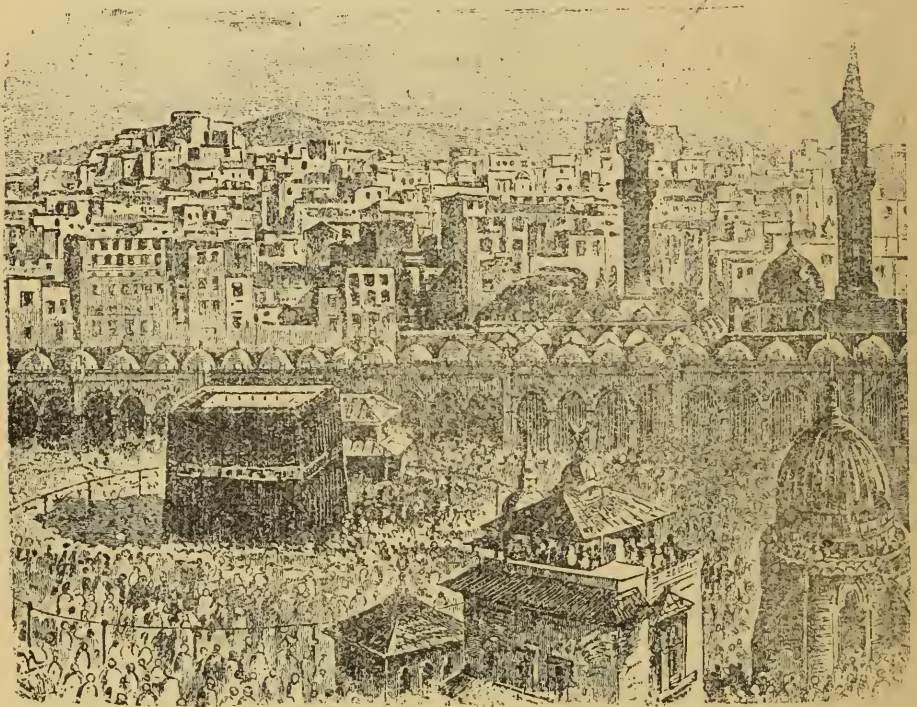
Населення Азії в нутрі дуже рідке (кочівники жовтої раси), на півночі теж (сибірські народи природи, українські й московські кольтоністи), за те по набережних краях людність дуже густа. Вона на сході жовтої раси (Китайці, Японці), на півдні бурої раси (Маляйці), в передній Індії й на заході білої раси (Інди, Іранці, Араби і т. и.). Тільки в набережних краях Азії розвилася стара, висока культура.

Арабія, в нутрі пустинна, тільки на берегах більше залюднена. Тут лежить Мекка, святе місто Моамеданців і Еден, англійська пристань.

Азійська Туреччина обіймає: височинну, суху підсонням Палестину зі святим містом християн і жидів Єрусалимом, гористу Сирію з м. Дамаском, Мезопотамію з м. Багдадом, верховинську Вірменію

і височинну, горами окружену Малу Азію з пристанею Смирна.

Закавказзя zesелене Грузинами й Вірменами. Найбільший город Тіфліс.

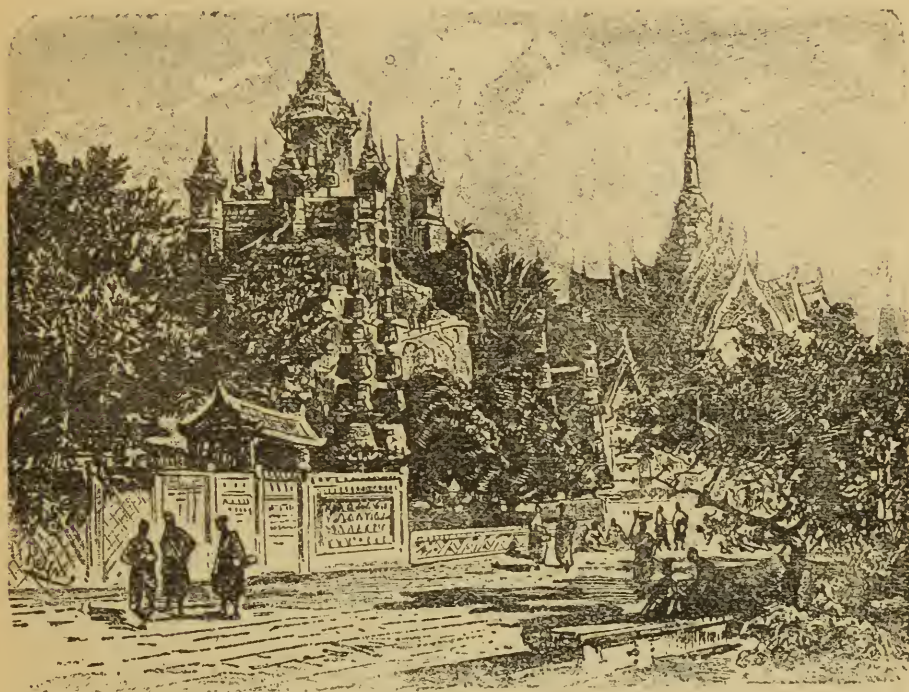
Храм кааби в Медині.

Іран обіймає держави: Перзію з містом Тегеран, далі Афганістан і Белюджістан.

Передня Індія, великий край з дуже старою культурою, належить тепер до Англіїців. Вони збільшили й розвили там управу рижу, бавовни, чаю й інших хосенних рoстин. Багатство Англії йде головню з Індії. Міста: Каль Ката і Бомбé (оба зі звиш 1 мід. нас.)

Задня Індія, гориста, ліснста, теж дуже плодоча, головний край на землі, що вивозить риж, належить на заході й півдні до Англіїців (пристань Сінгапур), на сході до Французів. По середині е королівство Сіям з м. Банікок.

Австралъазійські острови, що розложились, під самим рівником, є гористі (багато діяльних вульканів і дуже родючі. Тут є вітчина всілякого коріння: мушкату, гвоздиків і т. п.

Вулиця Банкока в Сіамі.

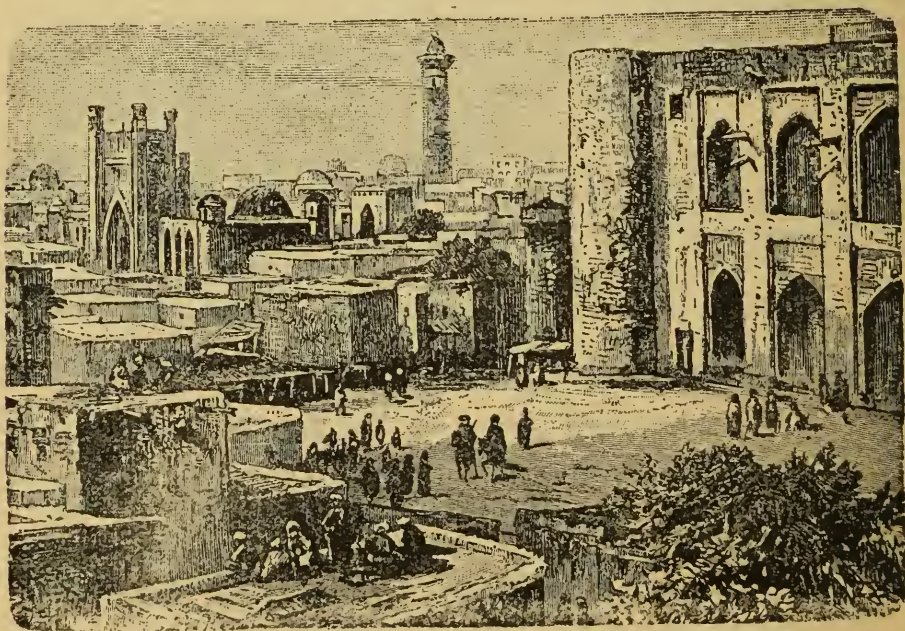
До Голяндців належать малі й великі Сунди: Суматра, Борнео, Селебес, Ява з приставсю Батавія, що вивозить багато рижу й кави. До Американців належать острови Філіппіни.

Китай (або Хіни) має простору стільки-ж, що Европа, населення тільки четвертину менше. Китайці (Хінці) це найбільший і найбільш роботящий нарід на землі. Мабуть теж і найстарший своєю культурою. Селянський стан там споконвіку в найбільшій пошані. Китай видає риж, чай і шовк. Промисл великий і прегарний, торгівля значна. Багато є мільйонних міст, столиця зветься Пекін.

До Китаю належить теж родюча Манджурія, пустинно степові краї Монголія й східній Туркестан, тільки по берегах заселені, й Тибет, заселений теж дуже рідко.

Японія значно менча як Україна, зате багато більша її людність. Вона обіймає японські острови й Корею. Населення дуже густе, роботяще. Плавба по морю дуже значна. Головне місто Токіо (1 міл. н.)

Цілий Туран пустинний, тільки над ріками, що з них наводнюють поля, замешканий, належить до Московщини. Є тут міста Хіва, Бохара, Ташкент, Самарканд. В Турані поселилося багато українців-колоністів, ще більше їх на Кіргізьких степах, що тягнуться на межах Турану й Сибірі.

Хіва.

Сибір більший від цілої Європи, та населення має мало що більше як Київщина з Полтавщиною. Він цілий належить до Московщини,

Західній Сибір височинний, місцями гористий, опирається

о гори Алтай, Саян, Яблонні й Станові. Ріки Сибіру дуже великі, багаті водою й рибою. Підсоння на півдні ще умірено холодне, на півночі дуже зимне й люте. Рістня на півдні доволі буйна, земля родюча. По лісах багато всілякого звіря.

Первісні, природні народи Сибіру живуть з полювання й рибальства й поволі вимирають. Якути й Буряги перейшли до скотарства й хліборобства. Московські колоністи живуть переважно тільки на півдні Сибіру й понад ріками та по містах. Українців хліборобів поселилося в південнім Сибіру дуже багато — найбільше на Зєленім Клинні над Амуром і над морем коло Владивостока. Найбільші міста Сибіру це: Томськ, Іркутськ, Владивосток.

Африка.

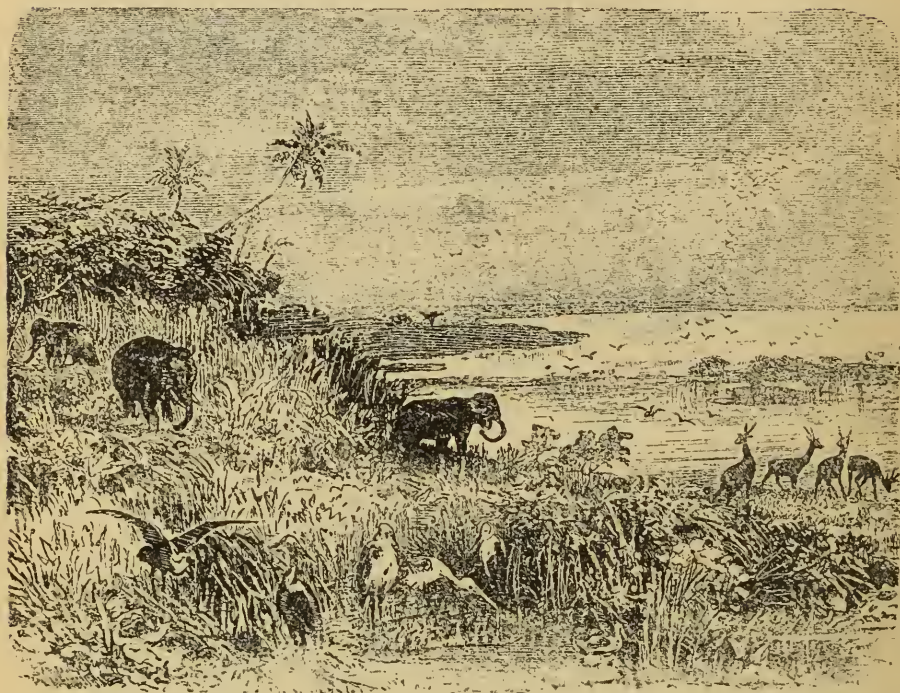
Африка лежить по обох сторонах рівника, близько по половині на північній і південній півкулі. Обливають її від півночі Середземне Романське море з затоками Сиртами і Ібральтарською протокою, від заходу Атлантийський Океан з Червоним морем. Береги Африки нерозчленені, трудно доступні кораблям. Довкола Африки є доволі малих острівців з вульканами й великий острів Мадагаскар.

Майже ціла Африка це плоска височина, по краях височин є окрайні гори, в їх нутрі глибокі западини наче велитенські рови, над ними стоять погаслі вулькани, між ними найвища гора Африки Кіліма Нджаро (6000 м.) На півночі є гори Атлас, на заході верховина Абесинії, на півдні Змієві гори.

Ріки й озера Африки дуже великі. Та по ріках багато водонадів спинное плавбу. Ніль уходить дельтою до Середземною моря, Нігер і Конго до заливу Інейського, Замбезі до Індійського Океану. Танганіка, Нясса, Вікторія найбільші між озерами Африки.

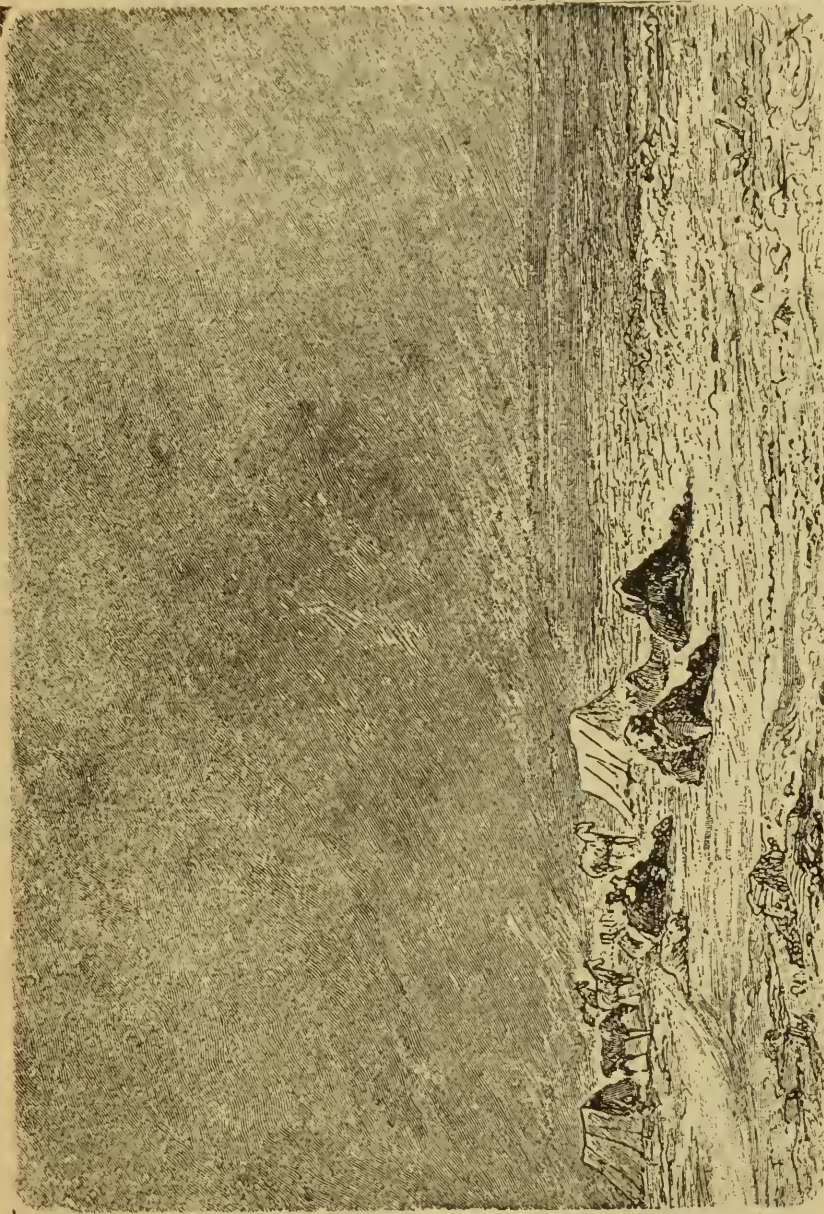
Підсоння Африки на півночі і півдні тепле й сухе, но середині гаряче і під рівником доволі вохке.

Красвид в Центральній Африки.

Рістня Африки дуже різноманітна. На північному і південному березі рістня подібна як у південній Європі, тільки розкішніща (пальми). Далі до пугра простягаються дві пустині: одна велика Сагара на півночі, друга менча Калягарі на півдні Африки. Середину Африки займають то луги (савани) з громадками грубезних, величких дерев баобабів, то буїні підрівникові праліси. Дактильна (финикова) пальма це головне хосенне дерево північної Африки, олівна пальма, що дає оліву й вино, росте в середній Африці.

На скраю пустинь і по саванах живуть льви, парди, слони й носороги, жирафи й антильопи, струсі, по пралісах великі малги торилі й шімпанзи, по водах кроко-

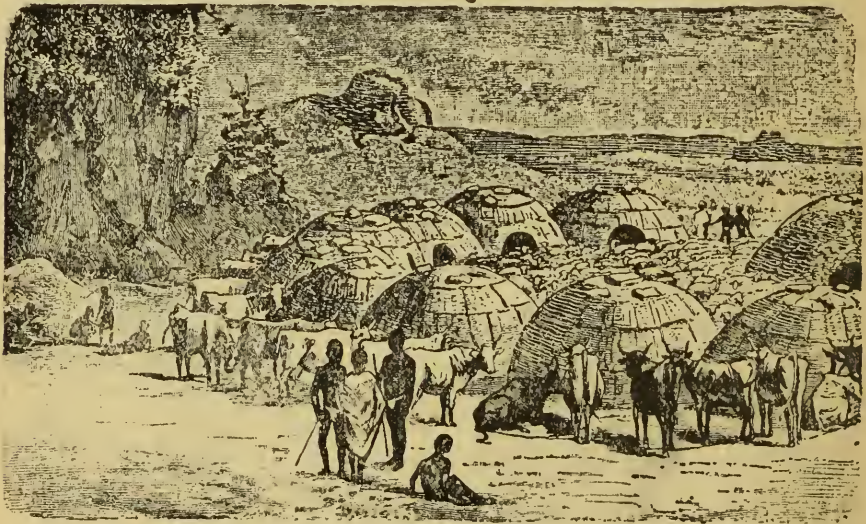

Самум в Сагарі.

дилі й бегемоти. Необхідний по пустинях Африки є одногорбний верблюд.

Населення Африки дуже різнородне. На півночі живуть народи нашої раси: Семіти (Араби) і Ха-

міти (Єгиптяне, Лібійці, Берберійці), на півдні жовтобурі Готентоти й Бушмани. Всю останню Африку займають чорношкірі з вовнистим волоссям, Мурини або Неґри. Європейці поселяються тільки на південних і північних кінчинах Африки, де підсоння тільки тепле, в середній Африці ні, бо там підсоння для нашої раси за гаряче й дуже нездорове (пропасниці).

Готентотське село.

Землі Африки переважно розділені як колонії між європейськими державами.

В північній Африці належать Марокко, Альжир і Туніс до Франції, Лівія до Італії, Єгипет до Англії. Єгипет це долина і дельта Нілю. Ніль що літа виступає з берегів і полишає на землі дуже родючий намул, що дає стократні жнива. Єгипет від 7000 років є культурним краєм. Міста: Каїро й Александрія.

На південь від цих країв простягається Сагара, пісчана пустиня з високими кучугурами, місцями камяниста. Вона залюднена тільки по оазах, себто місцях, де є джерела й ростуть пальми, збіжжя й трава.

На півдні від Сагари ляг довгою смугою плоско-височинний, савановий Судан, заселений могамеданськими Неграми, що мали тут колись свої держави, тепер підвладні Французам, Німцям і Англійцям. На східнім кінці Судану християнська держава Абессинії на високій верховині.

На південь від Судану лежить область ріки Конго, повна пралісів з багатьома хосеними рослинами. Вона належить до Бельгії. На схід від неї саванова, Східня Африка: англійська й німецька, що вивозить багато слоневої кости. Місто Занзібар.

Над Гінейською затокою є набережний край Гінея, звідки вивозять Гуму, пальмову оливу, какао, слонову кість.

Південна Африка височинна, переважно степова, належить до Німців, Англійців і Португальців. Копають тут багато золота й діамантів. Місто: Кептаун.

Мадагаскар, багатий рістнею, належить до Французів.

Північна Америка.

Північна Америка лежить уся на північній півкулі. Аж недалеко рівника лучиться вона шийкою Панама з Південною Америкою. Тепер ця шийка перекопана мореплавним каналом.

На півночі обливає північну Америку Льодове море з безліччю заток і проток, кригою вкритих і островів — між ними найбільша Іренляндія, вкрита вся велитенським льодищем.

На сході є Атлантийський океан зі затоками Гедсена, Мехіканською й Нарібським морем, півострови: Лебредор, Флоріде й Юкатан і острови Антилі. На заході: Тихий Океан зі затокою Каліфорнійською й морем та протокою Берінга, півострови: Каліфорнія й Аляска.

На заході над Тихим океаном тягнуться двома головними пасмами високі гори Кордієри й Схельні гори.

Найвищий шпиль Меккінле (6200 м.). Між горами є височини, найвища між ними Мехіканська, обрамлена вульканами. Здовж Атлантийського океану тягнеться верховина Єлієні. Серединою Північної Америки тягнуться низи і плоскі височини. Ріки дуже великі й многоводні. Міссісіппі з притокою Міссурі найдовша ріка на землі. Крім неї є великі ріки Кольорадо, Мекензі й ріка св. Лаврентія, що бере воду з п'ятиох великих Канадійських озер і має велитенський водопад Наягара.

Підсоння на півночі дуже зимне, тож всюди там є пуста тундра. Живуть тут білі медведі, рени, на морю тюлені й моржі.

Далі на південь підсоння таке як у Московщині чи Сибіру — тому багато лісу з пушними звірями (медведі, бобри).

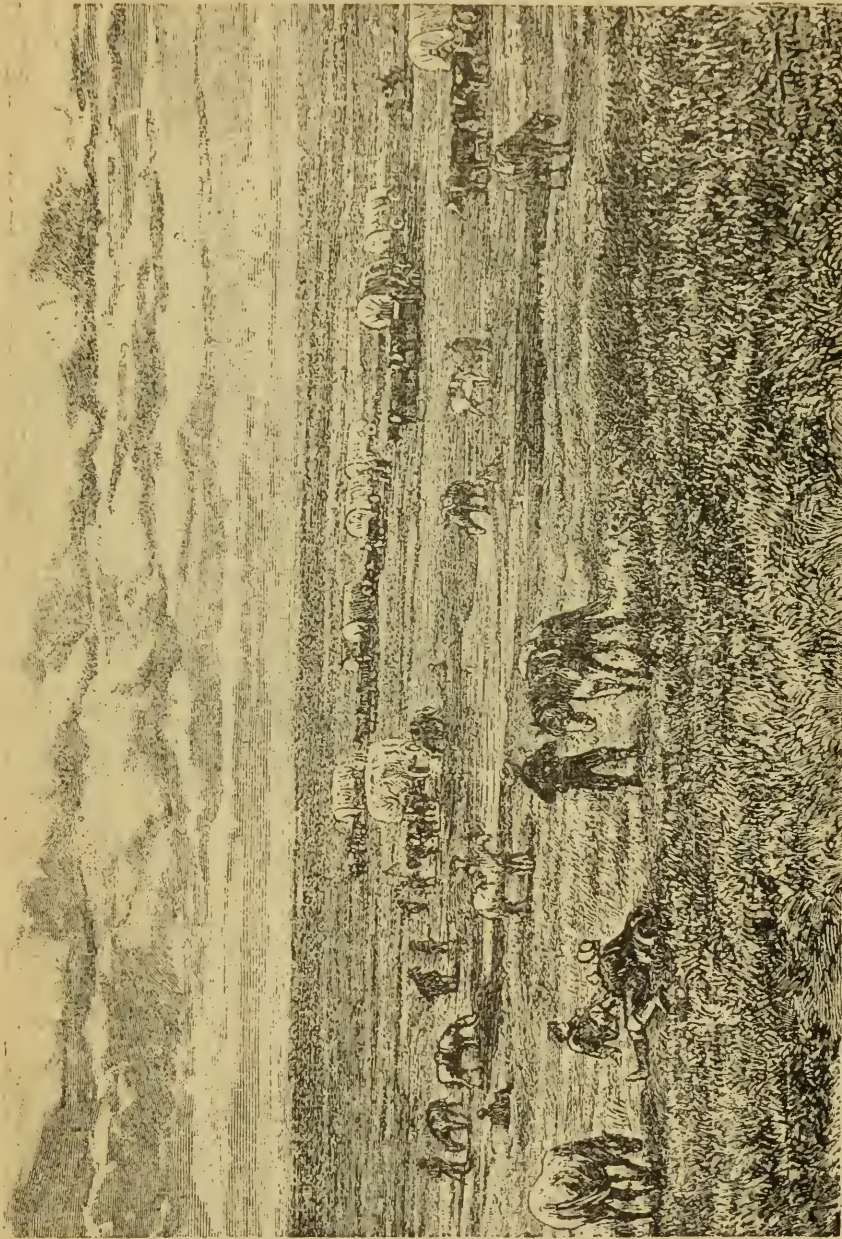
Середня частина північної Америки має підсоння таке зразу як на Україні, тільки що ліси є на сході, степи на заході під горами.

Південна частина має клімат теплий, навіть гарячий з підрівниковими лісами.

Височини на заході мають дуже сухе підсоння з цікавими рослинами на подобу стовпів і свічників (кактуси).

Населення творили колись Індійці, раса бурої краски з чорним, грубим волоссям. Ці з них, що жили переважно з полювання й рибальства, поволи майже всі вимерли. В Мехіку вони були осілі й мали держави, тож осталися до нині, тільки перемішалися з білими людьми. Білі люде всі кольоністи з Європи: на півдні Японці, на півночі головно Англійці, але також Французи, Німці, багато теж Українців і інших, й до тепер переселюється дуже багато Европейців до Америки, бо земля багата на всі руки й підсоння здорове.

Північна Америка двічі з половиною більша від Європи, а її людність більша як три рази менша.

Північно-американські прерії.

Іренляндія й сусідні острови замешкані по берегах Ескімосами, цікавим народцем півночі, що живе з полювання й рибальства. Належить до Данії.

Британська Північна Америка або Канада, при-

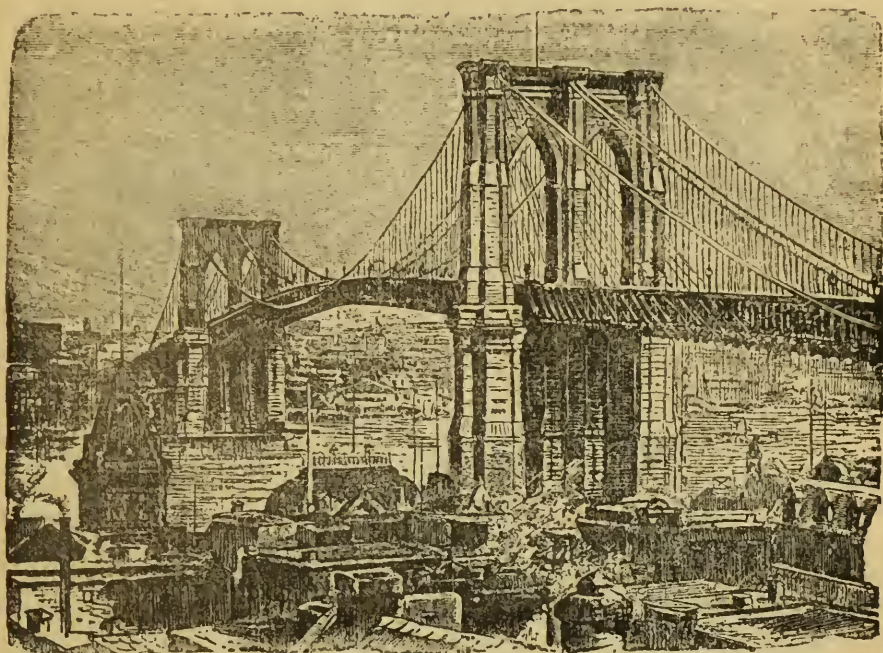
родою подібна до Сибіру, та куди лучче загосподарена. Густіще заселена тільки на півдні, де живе багато українських кольтоністів — хліборобів. Місто Мон-тріол.

Торгова стація в Іреландії.

Унія або Злучені Держави Америки сливе такі великі як ціла Европа й мають більше як 100 міліонів населення, що говорить переважно по англійському. Дуже багато українських кольтоністів. Хліборобство (пшениця, кукурудза) ведеться машинами на великий розмір, таксамо скотарство — тому величезний вивіз поживи до Европи. На півдні управа бавовни найбільша у світі. Підземні скарби величезні: золото (в Каліфорнії), срібло, мідь, залізо, вуголь, нафта. Тому промисл величезний, — також торговля. Освіта всюди доволі висока. Сіл сливе нема, або окремі хутори або містечка й міста з височешшими кам'яницями (хмародерами). Залізниця тут найбільше з цілої землі.

Столиця Уошингтон, найбільші міста: Нью-Йорк (5 міл.), Шікаго (2 міл.), Філадельфія (1½ міл.), пристані: Нью-Орліне, Сан-Франсіско.

міст через Іст-Рівер межі Нью-Йорком та Брукліном.

Унія це звязкова (федеративна) республіка з президентом на чолі.

Республіка Мехіко заселена осілими Індіями, мішанцями й білими, що говорять по еспанському. Багато копалень срібла. Столиця Мехіко.

Республіки Середньої Америки: Гватемала, Сальвадор, Гондурас, Нікарагуа, Костаріка, Панама, усі малі, видають різні мінерали й підрівникові овочі. Західніми Індіями звать Великі й Малі Антильські острови. Найбільша Куба родить багато цукрової тростини й тютюну (місто Авана), таксамо Порторіко й Малі Антилі. Тут є колонії різних держав Європи.

Південна Америка.

Південна Америка лежить переважно на південній півкулі. Від півночі обливає її Карібське море, від сходу Атлантийський, від заходу Тихий океан. На півдні острови Файрленд з протокою Магелана.

На заході тягнуться довгими пасмами Корділери Південні або Анди. Багато в них межигірських височин (Перу, Болівія) і діяльних, страшних вулканів. Верхи хоч під рівником, та вкриті лідняками. Найвищий шпиль Аконкагуа (7000 м.). На сході бачимо невисокі верховини: Іваїани і Бразилії. Серединою Південної Америки тягнуться низи. На півночі: лугові Лякос, пралісом вкриті Сельвас і степові Помпас.

Ріки Південної Америки величезні: Орїноко, Амазона, найбільша ріка на землі й Парана або ЛяПлята.

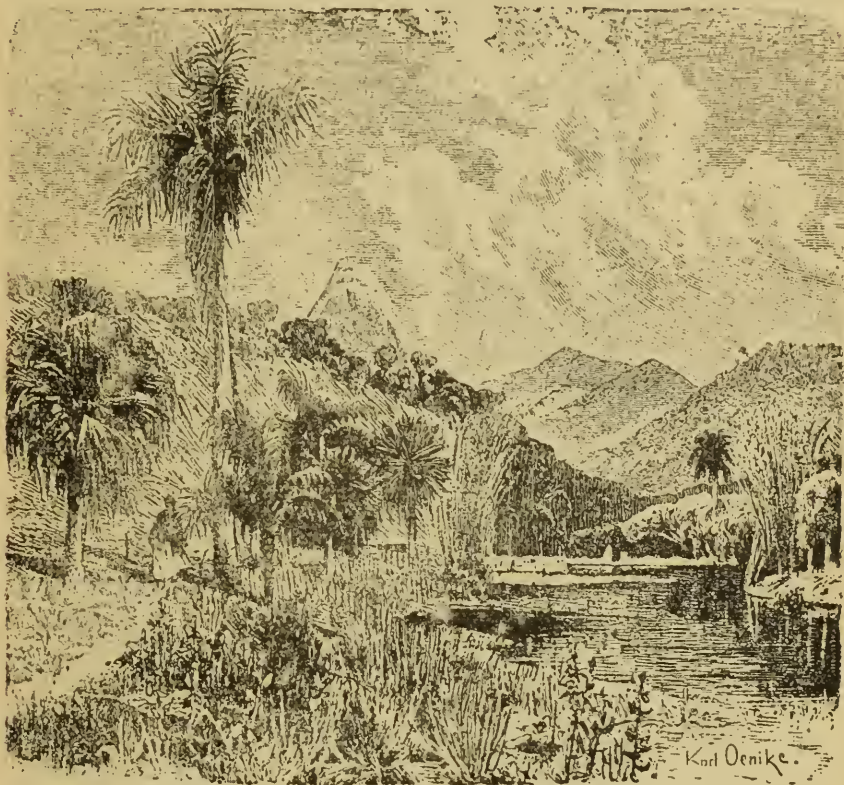
Підсоння південної Америки умірене тільки на південному кінці й на височинах, де рістня небогата й живуть лями і найбільші між птахами кондори. Всюди инде підсоння тепле, ба й гаряче. Рістня по величезних підрівникових пралісах дуже буйна. Там живуть хвостаті малпи, папугаї, великі мотилі, по ріках ящури-крокодилі. Худобу, коні й вівці привезли до Америки Європейці, коли її відкрили (1492 р.).

Населення творять Індіяни. Вони тільки на західніх височинах (Перу) були осілі й мали свої держави. Потім заснували тут свої кольонії Португальці (в Бразилії) й Еспанці (у всіх останніх землях). Вони привезли сюди багато невільників Неїрів до роботи при землі.

Бразилія республіка мало що менче як Європа, та населення має половину цього, що Україна. Управляє й вивозить багато кави й інших південних плодів. У південній Бразилії над рікою Парана багато українських хліборобів — кольоністів. Столиця: Ріо де Жанеро.

Іва яна багата в південні плоди, поділена між Англіїців, Французів і Голяндців.

Останню Південну Америку займають еспанські републики (давні еспанські колонії): Венесуеля, Ко-

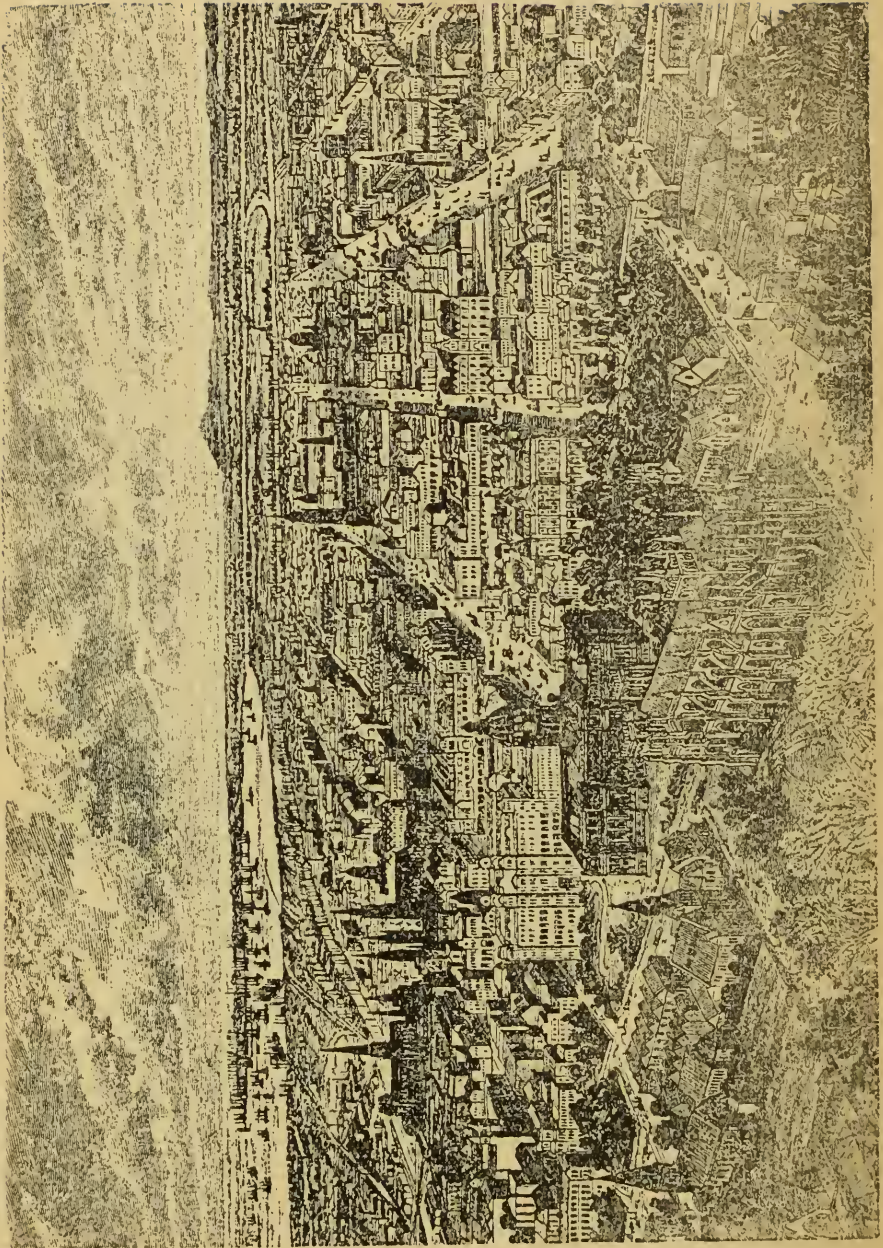

Надбережна рістня в Бразилії.

льомбія, Еквадор, Перу, Болівія, Параївай, Уруївай, Чіле з містом Сантяго, й Арїентина з містом Буенос Аїрес (1½ міль. нас.) і колоніями Українців.

Австралія й Океанія.

Австралія лежить ціла на південній півкулі. Вона не неначе великий острів, облитий від сходу Тихим, з усіх інших сторін Індійським океаном, що має заливи:

Мельбурн

Карпентарія й Австралійський. Австралія має подобу круглаву, береги мало розчленені.

Здовж західнього берега тягнуться Австралійські Альпи, децю вищі від наших Черногорів. На

захід від їх є низи й плоскі височини з безвідпливними солоними озерами. Рік мало їй вони маловодні, в суху пору висихають. Найбільша: Мерре Підсоння на півдні тепле, в останній Австралії гаряче, дуже сухе, бездощове. Ліси, дуже рідко порослі дивними деревами, є тільки на сході, поза ними всюди степи й пустині. Звірня прецікава: торбуни що носять своїх дітей у мішках на череві (пркеншурі).

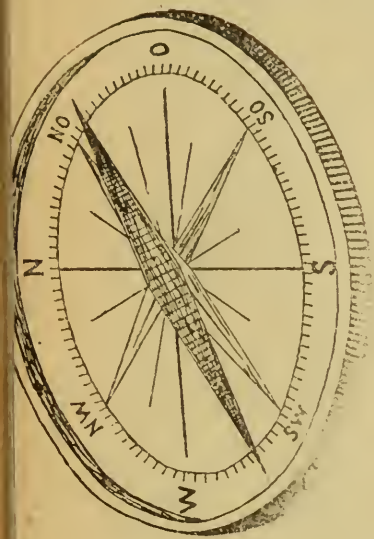
Населення Австралії рідке. Вона тільки трохи менча від Європи, населення-ж має тільки, що Полтавщина й Чернигівщина разом. Первісні мешканці, чорні австралійські Мурини це правдивий народ природи, навіть без домівок, що живе з полювання в пустинях і степах нутра Австралії. Всі лішні землі зайняли Англійці, що до них належить вся Австралія. Вони розвили гарно хліборобство й скотарство (найбільше у світі вівчарство). Головні міста Сідне й Мелбера (Мельбури).

Острови, більші й менчі, що розсіяні по Тихому Океані, звуться Океанія. Є тут більші острови: Нова Зеландія, Тасманія й Нова Гінея і багато — багато менчих, вулканічних або збудованих маленькими живинами коралевими. Ці острови, заселені жовтобурими острівцями, належать до різних європейських держав і американської Унії. На них росте кокосова пальма з великими горіхами, що дають добрий олій.

Антарктида.

Антарктида це сьома часть світа. Вона лежить до-вкола південною бігуна, обливають її всі три океани. Антарктида півтора раза більша від Європи, та там ні один чоловік не живе. Антарктида гориста, має гори на кілька тисяч метрів високі і височини. Все те вкрите грубезним льодищем, що стрімкою стіною всюди підноситься з моря. Час від часу з громовим гуком відриваються від Льодища

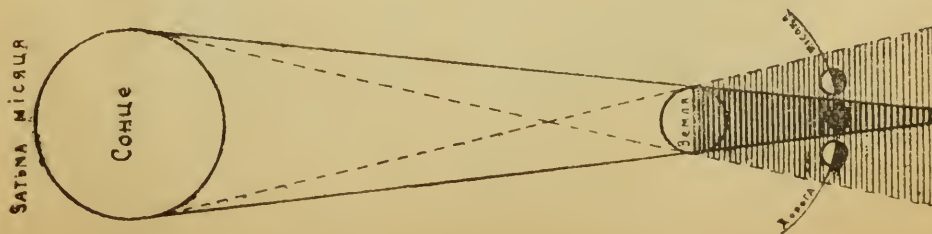
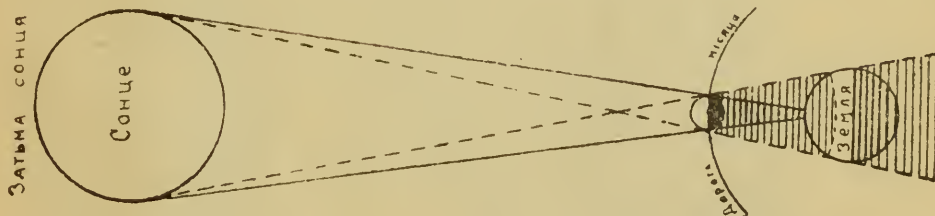
велитенські скиби леду й пливуть потім на тепліщі моря, як ледові гори. Підсоння люте зі страшними морозами й вихрами. Рістні нема ніякої, по берегах багато безкрилих птахів — пінвінів, що живуть рибою.

Компас. (бусоля).

Вододіл Висли і Дністра.

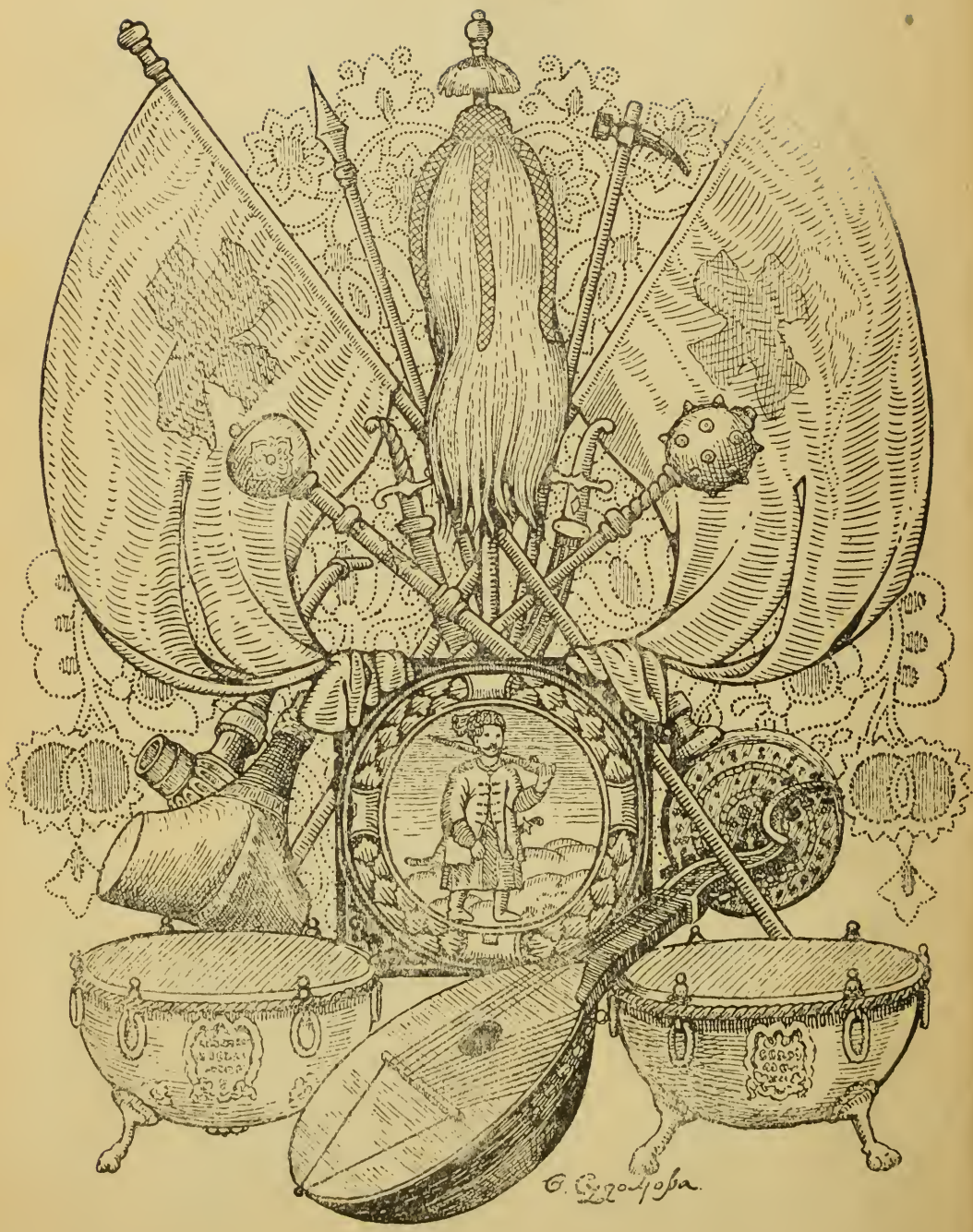

1) Острів. 2) Цивострів 3 і 19) Сага. 4) Протока. 5) Ішіка. 6) Архіпелюг. 7) Гілка. 8) Дельта. 9) Узоро. 10) Затока.
11) Суторб. 12) Вулкан. 13) Гора. 14) Ланцюх гір. 15) Високорівень. 16) Низина. 17) Беріг моря. 18) Ріг. 20) Море.

Зміст.

	Сторінка		Сторінка
Наша рідна земля	3	Описання всіх земель України.	
Географія України	3	Межі України	102
Перші розглядини по землі і		Положення України	105
небу	4	Поділ України	106
Географічні карти	7	Київщина	107
Українське море й його бе-		Гетьманщина	118
реги	8	Холмщина	122
Гори, височини й низи на землі	14	Підляшша	125
Гори, височини й низи України	20	Полісся	125
Води на землі	22	Волинь	127
Ріки України	27	Поділля	129
Нетечі	32	Бесарабія	131
Підсоння	35	Чорноморський запорозький	
Підесення України	39	низ	131
Ростинний світ України	43	Крим	134
Звіря України	52	Слобожанщина	136
Населення землі. Раси й на-		Донеччина	138
роди	54	Кавказ і Підкавказзя	139
Віра й культура	58	Карпатська верховина	143
Промисл, торгівля, лучба	60	Підкарпаття	148
Людські селитьби і держави	65	Галицьке Розточча й Поділля	152
Український народ. Наша		Європа	155
рідна мова	66	Східня Європа	157
Наша рідна історія	70	Північна Європа	161
Наша рідна культура	73	Середня Європа	161
Чужі народи на Україні	79	Західня Європа	165
Лісове й водяне господарство		Південна Європа	167
на Україні	80	Азія	169
Хліборобство на Україні	82	Африка	175
Скотарство на Україні	88	Північна Америка	179
Підземні скарби України	91	Південна Америка	184
Промисл на Україні	92	Австралія й Океанія	185
Торгівля Україні	96	Антарктида	187
Лучба й її шляхи на Україні	99		

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 12 10 07 001 1